

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ÖMER NASUHİ BİLMEN VE KELAMİ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN
Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT

HAZIRLAYAN
Osman TAYLAN

ELAZIĞ-2005

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ÖMER NASUHI BİLMEN VE KELAMİ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Adı geçen tez ...../...../2005 tarihinde aşağıda isimleri geçen jüri üyeleri tarafından oy birliği/çokluğu ile kabul / red edilmiştir.

Jüri Başkanı
Doç. Dr Erkan YAR

Üye
Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT

Üye
Yrd.Doç. Dr. Mustafa Yahya KESKİN

ONAY

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Başkanı

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER NASUHI BİLMEN VE KELAMİ GÖRÜŞLERİ

OSMAN TAYLAN

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI
2005, Sayfa: 89+VI

İslami ilimlere çalışmalarıyla hizmet etmiş birçok ilim adamının incelenip günümüz insanına, araştırmacılarına aktarılması büyük bir önem taşımaktadır. Biz de bu hizmetlere katkı sağlamak amacıyla Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişteki dönemde yaşamış olan Ömer Nasuhi Bilmen'in Kelami görüşlerini incelemeye çalıştık.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde Ömer Nasuhi Bilmen'in hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerini aktarmaya çalıştık. Birinci bölümde Allah'ın varlığı ve birliğini ispat eden delilleri, Allah'ın sıfatları gibi konuları işledik. İkinci bölümde Nübüvvet ve nübüvvete dair konulara yer verdik. Üçüncü ve son bölümde ise Ahiret, ahiret ve kabir hallerini inceledik.

Anahtar kelimeler: Ömer Nasuhi Bilmen, Kelam, İlahiyat Ahiret, Nübüvvet.

SUMMARY

Master Thesis

ÖMER N. BİLMEN'S THEOLOGICAL IDEAS

OSMAN TAYLAN

The University of Firat

Social Sciences Institute

Basic Islamic Sciences

Theology Branch

2005, Page: 89+VI

It is very important to study a lot of scientists who contributed to İslam with their scientific studies.

Apart from this in order to contribute these studies we tried to study Ömer N. Bilmen's words and ideas from the period of Ottoman Empire till the Turkish Republic.

We tried to explain the life and scientific personality and Works of Ömer N. Bilmen in this article which Consists of an introduction and there capters.

In the first chapter we performed the evidences which prove existence and unity of God. In the second chapter we dealt with Nübüvvet and subjects about Nübüvvet. In the third and last chapter we dealt with the other world anel judgement of the other world.

Key world: Ö. N. Bilmen, Word, The other world, Theologi.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

GİRİŞ	1
A- ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN HAYATI	1
1- Doğumu	1
2- Ailesi ve Öğrenimi	2
3- Hocaları.....	3
4- Memuriyet Hayatı	4
5- Vefatı	7
B- İLMİ KİŞİLİĞİ	8
C- ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN ESERLERİ	12
1- Tefsir İle İlgili Eserler.....	12
2- Hukuk İle İlgili Eserler	16
3- Hadis Alanındaki Çalışması.....	18
4- Kelam İle İlgili Eserler	18
5- Ahlak Alanındaki Çalışması	20
6- Edebiyat İle İlgili Eserler	20

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAHİYAT

A- ALLAH'IN VARLIĞI MESELESİ	22
B- ALLAH'IN VARLIĞINI İSBAT EDEN DELİLLER	26
a. Hudus Metodu.....	27
b. İmkan Metodu.....	30
c. Gaye ve Nizam Metodu	31
C- ALLAH'IN BİRLİĞİ İSBAT EDEN DELİLLER	27
D- ALLAH'IN SIFATLARI	32
1- Sıfat-ı Nefsiyye (Vücut).....	34
2- Sıfat-ı Selbiye	35

a- Kıdem.....	35
b- Beka	35
c- Muhalefetun Lil-Havadis	36
d- Kıyam bi- Zatihi.....	37
e- Vahdaniyet.....	39
3- Sıfat-ı Subutiyye (Subuti Sıfatlar)	40
a- Hayat.....	42
b- İlim.....	42
c- İrade	43
d- Kudret	44
e- Semi	45
f- Basar	45
g- Kelam.....	46
h- Tekvin.....	47
E- ALLAH'IN AHİRETTE GÖRÜLMESİ (RÜ'YETULLAH).....	49

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET

A. İMAN ESASLARI AÇISINDAN NÜBÜVVET VE GEREKLİLİĞİ	51
B. NÜBÜVVET VE MUCİZE.....	56
1- Mucize ile Diğer Harikalar Arasındaki Fark	57
2- Mucize Dışındaki Diğer Olağanüstü Haller.....	58
a- İrhas	58
b- Keramet.....	58
c- Maunet	58
d- İstidraç	58
e- İhanet	59
C. NÜBÜVVET VE VAHİY	59
1. Vahyin Geliş Şekilleri.....	60
a- Sadık Rüya.....	60
b- İlham	61
c- Kitap.....	61

d- Melek Gönderme	61
2- Hz. Peygamber'e Gelen Vahiy Şekilleri	61
a- Sadık Rüyalar Şeklinde Gelen Vahiy	61
b- Melek Vasıtasıyla Gelen Vahiy	62
c- Vahyin Çan Sesine Benzer Bir Sesle Gelmesi.....	62
D. PEYGAMBERLERİN SIFATLARI.....	62
1- İsmet.....	62
2- Emanet	63
3- Sıdk	63
4- Fetanet.....	64
5- Tebliğ.....	64
E- PEYGAMBERLERİN SAYISI	64
F- HZ. PEYGAMBERİN RİSALETİ.....	65
G- PEYGAMBERLERİN TAFDİLİ MESELESİ	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRET

A- AHİRET İNANCI.....	72
B- AHİRET HALLERİ.....	74
a- Diriliş (Ba's)	75
b- Amel Defterlerinin Verilmesi	75
c- Mizan	76
d- Sual	76
e- Sırat.....	77
f- Havz.....	77
g- Şefaat	77
h- Cennet – Cehennem	78
SONUÇ.....	81
BİBLİYOGRAFYA.....	83

ÖNSÖZ

H. Peygamber döneminde İslam Düşüncesi kayıtsız şartsız imana dayanıyordu. H. Peygamber'in arkadaşları karşılaştıkları sorunları H. Peygamber'e sorarak çözerlerdi. Bununla birlikte iman esasları hakkında akıl yürütmek ve düşünmek yasaklanmış da değildi. H. Peygamber'in vefatı, İslam coğrafyasının genişleyerek eski ve yabancı kültürlerle temas halinde olması, öncelikle de Yunan Felsefesinin Arapçaya çevrilme faaliyetlerinin H. 2. asrın sonlarında yoğunlaşması, İslam'ın İman ilkelerini bu yabancı fikirlere karşı savunma zaruretini de beraberinde getirmiştir.

İslam Düşüncesine önemli bir katkıda bulunan Kelam İlmi de böyle bir zaruretin ifadesi, İslam akidesinin yaygınlaşması ve İslam akidesinin doğru bir şekilde anlaşılması ihtiyacından doğmuştur.

Bizim bu çalışmamız da öz kültürümüzün bir yansıması ve İslam İnanç Felsefesi olan Kelam İlminin 20. yüzyılda yetişmiş seçkin Türk bilginlerinden biri olan Ömer Nasuhi Bilmen'i tanıtmaya ve onu kendi kültürümüze kazandırma gayretinden ibarettir. İslami İlimlerin hemen her alanında eser vermiş olan Bilmen'in çalışmaları ders kitabı olarak okutulmuştur. İlmi gayret ve çabasıyla, ihlâs ve takvasıyla genç nesiller için model olabilecek bir kimliğe sahiptir.

İslam'a kalemiyle hizmet eden bu büyük zat Meşrutiyet Dönemleri olaylarını yaşamış, Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşlarını ve İstiklal Savaşı'nı görmüş ve Cumhuriyet Dönemlerinin seçkin bilginlerinden biri olan Ömer Nasuhi Bilmen idari ve ilmi alanlarda önemli görevlerde bulunmuştur. Günümüze en yakın bir geçmişte yaşamasına ve eserleri yüz binlerce nüsha basılarak kütüphanelerde yer almasına rağmen, hayat ve hatıralarıyla, hizmetleriyle tanınmayan, dolaşısıyla da anılmayan büyüklerimizdendir.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümü müellifi daha yakından tanımaya yöneliktir. Hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında ulaşabildiğimiz kadarıyla bilgi vermeye çalıştık.

Çalışmamız Bilmen'in Kelam görüşleri olduğundan öncelikle de Bilmen'in Kelami eserlerinden Muvazzah İlm-i Kelam'ını ve eserlerinde kullanmış olduğu başlıkları esas aldık, İlahiyat başlığını verdiğimiz birinci bölümde Allah'a iman, Allah'ın varlığını, sıfatları ve fiilleri bu bölümün başlıca konuları arasında yer almaktadır.

Nübüvvet başlığını kullandığımız ikinci bölümde Nübüvvet ve Gerekliliği, Peygamberlerin İsmeti, Tafdili, Sayısı ve öncelikle de Hz. Peygamberin Risaleti konusundaki görüşlerine yer verdik.

Çalışmamızda üçüncü ve son bölümde ise ahiret inancı, kabir ve ahiret halleri üzerinde durduk.

Bu çalışmamız esnasında kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Cevdet Kılıç'a, değerli arkadaşlarıma, ayrıca konunun tesbitinde ve bu günkü şekline gelinceye kadar, bize yol gösteren, çalışmamızı takip eden değerli hocam Doç. Dr. Temel Yeşilyurt'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Osman TAYLAN

Elazığ - 2005

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.mad. : Adı geçen madde
a.g.mak. : Adı geçen makale
Ank. : Ankara
A.Ü.İ.F. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.B. : Ankara Üniversitesi Basımevi
as : Aleyhisselam
bkz. : Bakınız
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
EKEV. : Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H. : Hicri
Hz. : Hazret-i
İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İsl. Ans. : İslâm Ansiklopedisi
İst. : İstanbul
Matb. : Matbaası
ra. : Radyallahu anh
s. : Sayfa
sav : Sallallahu aleyhi ve sellem
Tah. : Tahkik eden.
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Terc : Tercüme eden
trs : Tarihsiz
vs. : Ve saire
yay : Yayınları
yrs : Yersiz

GİRİŞ

A- ÖMER NASUHI BİLMEN'İN HAYATI

Ömer Nasuhi Bilmen Çağdaş Cumhuriyet Dönemimize ait seçkin düşünürlerimizden birisidir. Diyanet İşleri Başkanlığı görevini de yürüten Bilmen, telif ettiği eserleriyle de kendisinden sonraki nesiller için ışık tutmuştur. Dini ilimlerin pek çok alanında, özellikle Fıkıh, Tefsir ve Kelam İlmi'ne ilişkin eserleriyle öne çıkmaktadır. Bu bölümde düşünürümüzün hayatı ve ilmi kişiliğiyle ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1. Doğumu

19. yüzyılın son çeyreğinde doğan Ömer Nasuhi Bilmen'in doğum tarihi konusunda birer yıl arayla dört farklı yıl verilse de kaynaklarda ağırlıklı görüş olarak 1883 ve 1884 yılları üstünde durulmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen'in doğum tarihi hakkında kaynaklar, Rumi 1299¹ ve Hicri Rebiülevvel 1300² tarihlerini verseler de, bu konuda bir ittifaktan söz edebilmek mümkün görünmüyor.³

Miladi tarih açısından Ömer Nasuhi Bilmen'in doğum tarihi Türkler Ansiklopedisinde 1880⁴, Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü'nde 1882,⁵ bazı kaynaklarda 1883⁶ ya da 1884 olarak geçmektedir.⁷

¹ Yaran, Rahmi, “**Bilmen**” maddesi, D.İ.A., İstanbul, 1992, VI/162; Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1996, IV/239.

² Bilmen, Ahmet Selim, **Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı, Eserleri**, Anılar, İstanbul, 1975, s. 13; Yaran, “**Bilmen**” maddesi, D.İ.A., VI/162.

³ Candan, Canan, **Ömer Nasuhi Bilmen'in İlmi Kişiliği ve “Hukuk-ı İslamiye Kamusu” Adlı eserinin Tahlili** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001, s. 8.

⁴ Komisyon, **Türkler**, Ankara, 2002, XVII/760.

⁵ **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924–1989, Ankara, 1989, s. 20; Narmanlıoğlu, Sayıl, **Kar'a İz Bırakanlar**, Erzurum, 2003, s. 186.

⁶ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, D.İ.A., VI/162; Albayrak, a.g.e, IV/239; **Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul, trs., IV/168.

⁷ Bilmen Ömer Nasuhi, **Tabakatu'l-Müfessirin**, (Yayınevi'nin Notu), İstanbul, 1974, II/797; Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 13; **Fetevay-ı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, (Yayına Hazırlayan: İsmail Karakaya), Ankara, 1988, XVI/49; Yavuz, Hulusi, **Osmanlı Devleti ve İslamiyet**, İstanbul, 1991, s. 208; Kardeş, Mehmet, **Büyük İslam ve Tasavvuf Alimleri**, İstanbul, 1993, s. 521; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, İstanbul, 1996, X/203, Işık, İhsan, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, Ankara, 2001, s. 200; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, I/438; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, IV/245; Bilmen, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlm-i Kelam**(Sadeleştiren: K. İsmail Paçacı), İstanbul, 2000, s. 9; Vakkasoğlu, Vehbi, **Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri**, 1987, s. 79.

Ömer Nasuhi Bilmen, Erzurum'un 18 km. yakınındaki Ilıca Nahiyesine (şimdi İlçe) bağlı Salasor,⁸ Salahor⁹ ya da Salasar¹⁰ köyünde doğmuştur. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Selahattin KIYICI, Atatürk Üniversitesi'nce düzenlenen "Ömer Nasuhi Bilmen" sempozyumunda sunmuş olduğu tebliğde Ömer Nasuhi Bilmen'in doğum tarihi ve doğduğu köyün ismi hakkındaki farklılıklara değindikten sonra doğum tarihinin 1883, doğduğu köyün isminin de "Salasar" değil de "Salasor" olduğunu belirtir.¹¹

2. Ailesi ve Öğrenimi

Ömer Nasuhi Bilmen kültürlü, okumuş ve seyyid¹² olan bir ailenin çocuğudur. Atalarının doğum yerleri ve tarihleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Babası o devrin tanınmış âlimlerinden olan Hacı Ahmet Efendi,¹³ annesi Mühibbe Hanım'dır. Seyyid ve ulemadan olan bir aileye mensuptur. Validesi Mühibbe Hanım, oğlunu dünyaya getirmeden birkaç gece önce rüyasında gördüğü yeşil sarıklı nurani birkaç zatın kendisine "Sen Mehdiyi doğuracaksın" dediklerini hikâye ederlerse de,¹⁴ bu tarz anlatımları, düşünürün zati ve bilimsel kişiliğine hürmeten aktarılmış rivayetler kabilinden değerlendirmek mümkündür. Zira müellif, hiçbir telifatında bu mehdilik kavramı üzerinde durmamış ve kendisinin mehdi oluşuna ilişkin hiçbir anlatıma da yer vermemiştir. Öyleyse, bu tarzdaki rivayetler, insanların onun zatına ilişkin hüsn-ü kabullerinin ötesine geçmez.

Son derece gülbüz ve sıhhatli olan bu çocuk, zekâsı ve çalışkanlığı ile kısa zamanda dikkat çeker. Dört yaşından itibaren Kur'an-ı Kerim'le haşır neşir olmaya başlayan Bilmen, "Ümmetimin yapacağı ibadetlerin en faziletlisi Kur'an-ı Ke-

⁸ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 13; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 79, Yavuz, a.g.e, s. 208; Kardeş, a.g.e, s. 521; Kıyıcı, Selahattin, **Ömer Nasuhi Bilmen'in Bazı Makaleleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, 2000, 367-370.

⁹ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 73; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203 (Vehbi Vakkasoğlu farklı tarih ve yayınevlerinde bastırmış olduğu "Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri" adlı kitabında Ömer Nasuhi'nin doğum yeri hakkında farklı anlatımlar göze çarpmaktadır. Bu farklılık matbaa hatası ya da düzeltilmiş olabilir.)

¹⁰ Yaran " **Bilmen**" maddesi, D.İ.A., VI/162.

¹¹ Kıyıcı, a.g.e, s. 369-370.

¹² Yavuz, a.g.e, s. 208.

¹³ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 13; Yavuz, a.g.e, s. 208; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203, Vakkasoğlu, a.g.e, s. 73; Albayrak, a.g.e, s. 239.

¹⁴ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 13.

rim'i yüzünden okumaktır.¹⁵” hadisini kendine şiar edinmiş¹⁶ ve hayatı boyunca, her gün daima bir cüz Kur'an okumuş, ayetlerin manasına göre, bazen heyecanla titremiş ve gözyaşı dökmüştür. O'nu yakından tanıyanlar Kur'an'a âşık olduğunu ve onunla ilgili her meselede heyecanların en büyüğünü yaşadığını hemen anlamlardı.¹⁷

1942 yılında annesini kaybeden¹⁸ Bilmen'in babasının hangi yılda vefat ettiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak babası üçüncü¹⁹ ya da yedinci hacını ifa ederken Mekke'de vefat etmiştir.²⁰ Küçük yaşta babasını kaybeden Bilmen, Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi ve Nakibu'l-Eşraf kaymakamı olan amcası Abdurrezzak İlmi Efendi'nin himayesinde yetişmiştir.²¹

Ömer Nasuhi Bilmen üç kez evlenmiştir. İlk iki hanımı dayısı kızlarıdır. İkinci hanımı ise Çanakkale'de şehit olan, Selahaddin adında bir oğlunu da geride bırakan ağabeyinin dul kalan hanımıdır.(ö. 1926) Bu hanımından kendisinin de Sıtkı (1924-1978) ve Avni (ö. 1977) isimlerinde iki oğlu olmuştur. Son hanımı olan Hanife Hanım (ö. 1979)'dan da Selim (ö.1986) adında bir oğlu vardır.²²

3. Hocaları

Ömer Nasuhi Bilmen'in ilk hocası babası vefat ettiğinde kendisini himayesi altına alan ve aynı zamanda amcası olan Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi Abdurrezzak İlmi Efendi'dir. Yine bu yıllarda ders aldığı hocalardan diğeri de amcasının arkadaşı olan Erzurum Müftüsü Narmanlı²³ Hüseyin Efendi'dir. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü'ne göre, hocaları arasında Erzurum Müftüsü Müderris Hüseyin Raki Efendi de²⁴ yer almaktadır. Sadık Albayrak'ın Son Devir

---

¹⁵ Araştırmamızda bu hadisle paralel hadisler bulunmasına rağmen, lafzen uygunluk gösteren hadise rastlamadık.

¹⁶ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 13.

¹⁷ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 73-74; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203.

¹⁸ Yavuz, a.g.e, s. 208.

¹⁹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 14; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203.

²⁰ Yavuz, a.g.e, s. 208.

²¹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 14; Yavuz, a.g.e, s. 208; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 73.

²² Yavuz, a.g.e, s. 216.

²³ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, D.İ.A., VI/162; Narmanlıoğlu, a.g.e, s. 187.

²⁴ **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924-1989, s. 20.

Osmanlı Uleması'nda sabık müftü Hüseyin Hâki Efendi²⁵ olarak geçerken, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı'nın Diyanet Dergisi'nde yayımlanan "Büyük Kaybımız" adlı yazısında Narmanlızâde Hüseyin Mekkî Efendi olarak geçmektedir.²⁶ Bunların dışındaki kaynaklarda ise Erzurum Müftüsü Hüseyin Haki Efendi olarak geçmektedir.²⁷ Kaynaklarda hocasının isminde farklılıklar olsa da Ömer Nasuhi Bilmen her iki hocasının da ilminden mümkün olduğu ölçüde istifa etmiştir.

Abdurrezzak İlmi ve Hüseyin Haki Efendi'den Arapça ve Farsça ilimleri tedarik etti.²⁸ Bu iki alim zat ona bütün ilim ve feyizlerini cömertçe açtılar. Onlardan aldığı eserleri bir gecede el yazısıyla yazar ve küçük yaşlarda öğrendiği ciltçilik ile ciltleyerek kütüphanesine koyardı. Genç yaşında başlayan bu kitap sevgisi, ömrünün sonuna kadar devam etti. Bu sebeple de arkasında çok zengin bir kütüphane ve bunlardan yararlanarak yazdığı 30 cilde yakın değerli eser bıraktı.²⁹

Yakın ilgisini gördüğü bu iki âlim birbirlerine yakın zamanda vefat edince, annesini ve biricik kardeşini Erzurum'da bırakarak İstanbul'a gelip Fatih Medresesi'ne yerleşti.(1324/1908).³⁰ Fatih Medresesi'nde bu medresenin dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerini takip ederek 1326/1909'da icazet aldı.³¹

Huzur Dersleri Hocası Yusuf Tâlât Efendi'de okudu.³² Aynı yıl açılan imtihanı kazanarak dört yıl sürecek olan hukuk öğrenimi için Süleymaniye'deki Medresetü'l-Kutad'a girdi.³³ Ders okutmak için Ders Vekâletince açılan imtihanda ehliyetini ispatla Haziran 1328/1912'de şahadetname alarak Beyazıt Dersiamı

---

²⁵ Albayrak, a.g.e, s. 239.

²⁶ Candan, a.g.e, s. 9.

²⁷ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s.14; **Fetavay-ı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, XVI/49; Yavuz, a.g.e, s. 209; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74.

²⁸ Albayrak, a.g.e, s. 239.

²⁹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 14; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203.

³⁰ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 14; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74; Yaran, "Bilmen" maddesi, D.İ.A., VI/162.

³¹ Yavuz, a.g.e, s. 209; **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924-1989, s. 20; Albayrak, a.g.e, s. 239.

³² Yavuz, a.g.e, s. 209.

³³ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 15; **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924-1989, s. 20; Yavuz, a.g.e, s. 209.

olarak göreve başladı.³⁴ Dersiam(Profesör) olduğunda henüz 28 yaşındadır.³⁵ Bu arada okumakta olduğu Medresetü'l-Kutad'tan 3 Temmuz 1329/1913'te pekiyi derecede mezun olmuştur.³⁶ Bu tarihten itibaren, bir müddet Fatih Camiinde tedrisatta bulunan Ömer Nasuhi Bilmen, Daru'l-Hilafe medresesinde ve Medresetü'l-Vaizin'de Fıkıh ve Usul-i Fıkıh dersleri de okutmuştur.³⁷

Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, Türkçe ile birlikte üç dilde şiir yazabilen Ömer Nasuhi Bilmen bir ara Fransızca'ya merak sarmış ve bu dili de tercüme yapacak kadar öğrenmiştir.³⁸

11 Temmuz 1329'da Fetvahane-i Âli Müsevvit Mülazımlığı'na³⁹ atanan Ömer Nasuhi Bilmen, bu ilk görevini alması münasebetiyle yıllarca ilim sevdasıyla ayrı kaldığı annesini ve kardeşini İstanbul'a getirmiş ve aynı yıl evlenmiştir.⁴⁰ Bir rivayete göre Ömer Nasuhi Bilmen ailesiyle beraber, Rus işgalinden kaçıp Dersaadet'e gelmiştir.⁴¹

Ömer Nasuhi Bilmen, 1915 yılının başlarında göç ederken refakatinde annesi Mühibbe Hanım, refikası Vasfiye Hanım, ağabeyi İbrahim Yümni Efendi ile onun zevcesi Sıdika Hanım ve oğulları Selahaddin Bilmen bulunuyordu.⁴²

Ömer Nasuhi Bilmen, o günlerde başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın facialarını, Çanakkale Savaşı'nın heyecanını da yaşamaktadır. Her sabah askerlik şubesinin önünde meydana gelen kuyrukta bekler ve her seferinde gidememenin acısıyla eve dönerdi.⁴³ Daha sonra mahkeme-i Temyiz Şer'iyeye Dairesi Hey'eti Telifiye azalığına tayin olunmasıyla askerlikten muaf tutulmuştur.⁴⁴

---

³⁴ Albayrak, a.g.e, s. 239; Yaran, "Bilmen" maddesi, D.İ.A., VI/162.

³⁵ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 15; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, X/203; Kardeş, a.g.e, s. 571.

³⁶ Albayrak, a.g.e, s. 239; Yaran, "Bilmen" maddesi, VI/162.

³⁷ **Fetavay-ı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, XVI/49; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 75.

³⁸ Yaran, "Bilmen" maddesi, D.İ.A., VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 239.

³⁹ Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁴⁰ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 75.

⁴¹ Yavuz, a.g.e, s. 210.

⁴² Yavuz, a.g.e, s. 210.

⁴³ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 18; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 75.

⁴⁴ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 18.

4. Memuriyet Hayatı

Ömer Nasuhi Bilmen, yarım asrı geçen memleket hizmetindeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra birçok önemli idarî görevlerde de bulunmuştur. Tamamen ilim ve kültür hayatıyla ilgili olan görevlerinin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Daha önce belirttiğimiz gibi Ömer Nasuhi Bilmen'in aldığı ilk resmi görevi 11 Temmuz 1329'da Fetvahane-i Âli Müsevvit Mülazımlığı'dır. Bu görevinden 28 Eylül 1330'da aynı dairenin baş mülazımlığına terfi etmiştir.⁴⁵ 3 Ağustos 1331/1915'te Heyet-i Te'lifiye üyesi olmuştur.⁴⁶ 9 Şubat 1929'da Fatih Bahr'i Siyah Dershanesi Farsça Muallimliği'ne tayin edilmiş ve Teşrinievvel 1330'da ayrılmıştır.⁴⁷ 18 Mayıs 1916'da Darü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi Kısım-ı Âli Fıkıh Müderrisliği'ne tayin edilmiştir.⁴⁸ 2 Nisan 1333/1917'de yeniden teşekkül eden Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi terekeye müteallık İ'lamatı Telhis Mümeyyizliği'ne naklen tayin edildiyse de 1 Mayıs 1336/1920'de tekrar Hey'et-i Telifiyye üyeliğine getirilmiştir.⁴⁹

24 Temmuz 1338/1922 yılında Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye üyeliğine nakledilen Ömer Nasuhi Bilmen bu görevini sürdürürken Meşihat-ı İslamiye Dairesi'nin (Şeyhu'l-İslamlık Makamının) ilga edilmesi üzerine, bir müddet açıkta kalmıştır.⁵⁰ Bunun üzerine dersiamlığa devam etmiştir. 1 Haziran 1339/1923 yılında Sahn Medresesi Kelam müderrisi olur; ancak bu medresede bir yıl sonra 1 Mart 1340/1924'te kapatılmıştır.⁵¹ 14 Şubat 1926'da İstanbul Müftülüğü müsevvidliğine (muavinliğine), 17 yıl sonra 16 Haziran 1943'te de İstanbul Müftülüğü'ne getirilmiştir.⁵² Türk Dili ve Edebiyatı ve Türkiye Yazarlar Ansiklopedisine göre Ömer Nasuhi Bilmen'in İstanbul Müftüsü olması 1934 yılındadır.⁵³

⁴⁵ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 240; **Fetavay-ı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, XVI/49.

⁴⁶ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁴⁷ Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁴⁸ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁴⁹ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵⁰ **Fetavay-ı Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, XVI/49; Yaran, “**Bilmen**” maddesi, VI/162; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵¹ Yaran, “**Bilmen**” maddesi, s. 162; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵² Yavuz, a.g.e, s. 211; Kardeş, a.g.e, s. 521; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵³ **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, I/438; Işık, a.g.e, s. 200.

Ömer Nasuhi Bilmen'in İstanbul Müftülüğü'ne tayin olması Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü'ne göre 1941 yılında ve seçimlidir.⁵⁴ Sadık Albayrak da bunu teyit edercesine 1941 yılında ve Müftü Mehmet Fehmi Ülgener'in vefatı üzerine İstanbul Müftüsü olduğunu beyan etmektedir.⁵⁵

30 Haziran 1960 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na tayin edilen Ömer Nasuhi Bilmen henüz bir yılını doldurmadan siyasi, baskılara boyun eğmediğinden dolayı⁵⁶ 6 Nisan 1961'de kendi arzusuyla bu görevden ayrılarak kendini tamamen ilmi çalışmalara vermiştir.⁵⁷

Ömer Nasuhi Bilmen, uzun memuriyet hayatı süresince sadece 1953 yılında Hac farızasını yerine getirebilmek için üç aylık izin almış ve bu iznin 60. gününde göreve başlamıştır. Uzun yıllar içerisinde bir tek gün dahi vazifesini aksattığı görülmemiştir.⁵⁸

5. Vefatı

6 Nisan 1961'de emekliye ayrıldıktan sonra da ilmi çalışmalarını devam ettiren ve sekiz ciltlik tefsirini bu arada yazmış olan Ömer Nasuhi Bilmen, 12 Ekim 1971'de İstanbul-Fatih'teki evinde 87 yaşında vefat etmiştir. Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'ndeki aile kabristanında medfundur. Ölüm tarihi Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümüyle Vehbi Vakkasoğlu'nun Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Âlimleri adlı eserlerde 13 Ekim 1971 olarak geçmektedir.⁵⁹

Cenazesinin başında çok manalı ve duygulu bir konuşma yapan değerli din alimi, Vaiz Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, cemaatin yükselen hıçkırıklarına gözyaşlarıyla mukabele ederek konuşmasını tamamlayamamıştır. Omuzlarda götürülmesini tavsiye ettiği halde mezarına kadar eller üzerinde taşınmıştır.⁶⁰

---

⁵⁴ **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924-1989, s. 20.

⁵⁵ Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵⁶ Kardeş, a.g.e, s. 521; Albayrak, a.g.e, s. 240.

⁵⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Tabakatu'l-Müfessirin** (Yayınevi'nin notu), II/797.

⁵⁸ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 19.

⁵⁹ **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü**, 1924-1989, s. 20; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 76.

⁶⁰ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 76.

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Ömer Nasuhi Bilmen, küçük yaşlardan itibaren kendisinde hasıl olan ilim sevgisini ömrü boyunca devam ettirmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri, çok küçük yaşta amcası ve amcasının arkadaşı olan iki büyük âlimden aldığı eserleri bir gecede el yazısıyla yazıp ve küçük yaşta öğrendiği ciltçilik ile ciltleyerek kütüphanesine kaldırması hadisesidir.⁶¹ Kendisinden de geriye kalan o devrin şartlarına göre zengin sayılabilecek kütüphanesinden ve bunlardan istifade ederek yazdığı 30 cilde yakın eserlerinden de böyle bir sonuca varılabilir.⁶²

Küçük yaşlardan itibaren çok okumaya gayret gösteren bir insandır. Bu meyanında annesinin ona söylediklerini oğlu Ahmet Selim Bilmen kitabında şöyle aktarmaktadır: “Gözlerim kan çanağına döner, sıhhatim bozulurdu. Valide gecenin geç saatlerinde gelir, islenmiş lambanın camlarını siler, bazen de artık yat! diye lambaya üflerdi” bu öğrenme aşkı onu Fransızca’yı tercüme yapabilecek derecede öğrenmeye kadar götürmüştür.⁶³

Sonsuz ilmîne dinî ve hukukî dehasının derinliğine rağmen büyük tevazu onu bir kat daha yüceltmüştür. En basit bir meseleyi dahi kitaba bakmadan ve mesele sahibi yanında ise ona da göstermeden fetva vermezdi. Bu konuda “sizin fetva vermeğe en cüretli olanınız, ateşe atılmağa en cüretkâr olanınızdır”⁶⁴ hadisini tekrarlar ve fetvalarında hata etmemek için her an Allah’a niyazda bulunurdu. Üzülerek fetvasını verdiği meseleler arasında talak, faiz ve miras gelmekteydi.⁶⁵

Yarım asrı geçen memleket hizmetindeki fiili memuriyet hayatı boyunca öğretmenlik görevini de hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Darüşşafaka Lisesi’nde yirmi yıla yakın bir süre Ahlak, Yurttaşlık,⁶⁶ Kelam, Münakehat, Siyer-i Enbiya⁶⁷ gibi dersleri okutan Ömer Nasuhi Bilmen, İstanbul İmam-Hatip Okulu’nda ve Yüksek İslam Enstitüsü’nde Usul-ı Fıkıh ve Kelam dersleri vermiştir.⁶⁸

⁶¹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 14; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74.

⁶² Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74.

⁶³ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 25.

⁶⁴ Er-Rudani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, **Cemu’l-Fevaid min Cami’l-Usul ve Mecmai’z-Zevaid**, İstanbul, trs., V/151, Hadis No: 8850.

⁶⁵ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 20.

⁶⁶ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/162.

⁶⁷ Kardeş, a.g.e, s. 521.

⁶⁸ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/162; Kardeş, a.g.e, s. 521.

Ömer Nasuhi Hoca 60 yıl süren öğretmenliği esnasında hiçbir öğrencisini sınıfta bırakmadığı gibi, onlara zayıf not vermemiş ve müsamahalı davranmıştır. Bu yüzden de çalıştığı mekteplerde adı “Şeker Muallim”e çıkmıştır. Bunun nede-nini sorduklarında ise “Anadolu’nun Allah diyen insana ihtiyacı vardır” cevabını vermiştir. Daima bir öğretmenin başarısını talebelerini en az öz evlatları kadar sevmesine bağlı olduğunu ve anlatacağı konuları onların seviyesine indirerek, kısa ve özlü olarak anlatması gerektiğini ve başarısının da buna bağlı bulunduğunu ifade ederdi. Ayrıca hazırlanan hutbelerin de dinleyicileri sıkmayacak, sonunun başını unutturmayacak uzunlukta olmasını isterdi.⁶⁹

“İlim müminin kaybolan bir malıdır, her nerede olursa alsın”⁷⁰ hadis-i şerifince birikimlerini yazıya dökerek bu yolda çok büyük hizmetler vermiştir. Onun eserlerine bakanlar çok zengin bir kütüphanesi olduğunu düşünür ancak Hulusi Yavuz’a göre Ömer Nasuhi’nin çok fazla kitabı olmamıştır. O kitap ihtiyacının çoğunu İstanbul kütüphanesinden gidermiş ve kitap olmak yerine kitap yazmayı tercih etmiştir.⁷¹

Ömer Nasuhi Bilmen İstanbul Müftülüğü’ne tayin edildiği tarihten itibaren vefat edinceye kadar gerek ilmî ve ahlakî otoritesi, gerekse samimi dindarlığı ve tevazuu ile dini konularda Türkiye’de Müslüman halkın başlıca güven kaynağı olmuştur. İnançta, ibadet ve ahlakta Ehl-i Sünnet mezhebini temsil ettiği için herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştır.⁷² Şüphesiz bunda yaşadığı sürece aktif politikanın dışında kalarak kendisini ilme adamasının büyük bir rolü vardır. Ona göre gerçek bir din adamının vazifesi; milletinin ve vatanının hayrına dua etmek ve siyasetten uzak kalmaktır” derdi. Evlatlarına da tek vasiyeti bu olmuştur:

“Etme siyasetle sakın iştilal;

Berk-i siyasetle yanar perr-ü bal.”

mısralarıyla başlayan şiirinde de “ herkesin siyaset adamı olamayacağını, işi ehli- ne terk etmek gerektiğini, aksi halde ümmetin birliğine hanel geleceğini” ifade etmiştir.

---

⁶⁹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 15-16; Vakkasoğlu, a.g.e, s. 74-75.

⁷⁰ Er-Rudani, a.g.e., I/55, Hadis No: 215.

⁷¹ Yavuz, a.g.e, s. 217.

⁷² Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/162.

Derslerinde de işlemiş olduğu konuların dışına çıkmadığı gibi gündelik siyasete kayabilir ihtimaliyle sözlü sorulara bile pek fırsat vermeyerek öğrencilerle polemige girmekten şiddetle kaçınmıştır. Hatta Hocanın bu tavrı bulunduğu makamlarda pasif ve tavizkâr kalmakla suçlanmasına neden olmuştur. Ancak böyle durumlarda o günün şartlarını göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır.⁷³

Ömer Nasuhi Bilmen ‘in Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan on ay gibi çok kısa bir süre içerisinde ayrılmasının gerçek sebebi, o günkü yönetimin Türkçe ezan ve benzeri konularda Bilmen’i kendi politik amaçlarına alet etmeye kalkışmalarıdır.⁷⁴ Nitekim İstanbul Müftü Muavinliği yaptığı yıllarda İlahiyat Fakültesi Profesörler Kurulu’nun karara bağlayarak neşrettiği beyanname dinde reform imajını Türkiye’nin gündeminde tutmak için büyük çaba sarf ettiklerinin kanıtıdır. Neşredilen beyanname; mabetlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi gerektiği fikri savunulmaktadır. Duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kullanılmalı, musiki aletleri bulundurularak ilahi mahiyetinde asri ve enstrümantal musikiye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır.⁷⁵ Zira Bilmen de selefleri gibi dini meseleler söz konusu olunca asla taviz vermeyen bir yapıya sahipti. Dinde reform imajını Türkiye’nin gündeminde tutmak isteyen çevrelere karşı “bozulmayan bir dinde reform mu olur” diyor ve İslam’ın ortaya koyduğu iman, ahlak ve hukuk ilkelerinin orijinalliğini, evrenselliğini kendinden beklenen liyakat ve cesaretle savunuyordu.⁷⁶

Ömrünü Sünnet üzere yaşamakla geçiren Ömer Nasuhi Bilmen, daima zahiiri sebep ve şartlara bağlı kalmış, bir şeyin olup olmamasını Allah’a havale edip hayırlısını istemiştir. Bunu şu ifadelerinden anlıyoruz: “Eğer Hz. Peygamber’in bütün icraatı, harikalar sayesinde husule gelecek olsaydı, akıl ve fikrin kullanılmasına, mücadele şerefine nail olmaya meydan kalmazdı. Halkın iman ve taati de ihtiyari değil ıztırari (mecburi) olmuş olurdu. Böyle bir hal ise beşeriyetin bir imtihan yeri olan bu dünyaya getirilmesindeki hikmete aykırıdır. Dolayısıyla bizlere de lazımdır ki, herhangi bir maksadımızın meydana gelmesini sadece harikalardan

---

⁷³ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 77.

⁷⁴ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/162.

⁷⁵ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 77.

⁷⁶ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/162.

beklemeyelim. Belki bu husustaki ilahi adalet ne ise, ona riayet edelim, zahiri olan sebeplere ve şartlara sarılalım. Malum olduğu üzere, sebeplere tevessül, tevekküle mani değildir.⁷⁷

Ömer Nasuhi'nin ilim ehline yanlış bulunan, tenkit edilen bazı fikirleri de vardır. Örneğin; Türkiye arazisinin öşre tabi olmadığı hakkındaki kanaati tenkit edilmiştir. Bu hususta Diyanet İşleri Başkanlığı da Bilmen'in bu görüşüne katılmamış ve Türkiye arazilerinden öşür verilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁷⁸

Yaşadığı dönemde din hizmetlerinin sıkı bir kontrol altında olması, diyanet kadrolarındaki azaltmalar dolayısıyla, din âlimlerinin büyük bir bölümünü derin sessizliklere mahkûm etmiştir. Ancak Ömer Nasuhi Bilmen, bu derin suskunluk dönemini boş geçirmemiş, değerli ilmi eserlerini hazırlayarak değerlendirmiştir. Özellikle beş yıl süreyle bulunduğu Hey'et-i Telifiye üyeliği Ömer Nasuhi Bilmen'e tam bir hukuk formasyonu kazandırmıştır. Burada derleyip tanzim ettiği malzemeyi Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu adlı eserinde değerlendirmiştir. Bu kitap yayımlandığı zaman akademik çevrelerde büyük bir yankı uyandırmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen'in tanınmasını sağlayan diğer önemli bir eseri de Büyük İslam İlmihali'dir. O, eski dersiamlardan Cumhuriyet döneminde telifle meşgul olan birkaç âlimden biridir. Kendisi Erzurum ağzıyla konuştuğu halde eserlerinde kullandığı üslup ağdalı fakat mükemmel denecek kadar sağlamdır. Gençlik döneminde yazdığı Türkçe ve Farsça şiirlerinde de duygu, düşünce ve ölçü açısından oldukça başarılıdır.⁷⁹

Bilindiği gibi daha çok erken yaşlarda yazmaya ve eserler vermeye başlayan Ömer Nasuhi Bilmen hayatının her devrinde ilimle iştiğal etmiştir. Bilmen'in risale şeklinde çıkardığı bazı eserlerinin yanı sıra, gençliğinde Beyanu'l-Hak ile Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşat mecmualarında pek çok makaleler yazmıştır.⁸⁰ Yayınlanmamış eserleri de bulunan Ömer Nasuhi Bilmen'in Türk Hukuk Lüğatı'ndaki bazı ıstılahları da kendisi yazmıştır.⁸¹

---

⁷⁷ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 87.

⁷⁸ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 90.

⁷⁹ Yaran, "Bilmen" mad., VI/162.

⁸⁰ Albayrak, a.g.e, s. 240; Kardeş, a.g.e, s. 521.

⁸¹ Candan, a.g.e, s. 14.

C. ÖMER NASUHI BİLMEN'İN ESERLERİ

Düşünce ve kültür tarihimize önemli katkıda bulunmuş seçkin ilim adamlarımızdan biri olan Ömer Nasuhi Bilmen, altmış yıla yakın ilim ve kültür hayatında çok sayıda eser vermiştir. Asırların biriktirdiği İslami ilimleri asliyetini bozmadan ve kendi dilimizle bize aktaran, emsalsiz bir âlimdir. Eserlerinde İslam dininin çeşitli meselelerini izah etmiş ve hakiki müslümanın ne şekilde düşünmesi ve yaşaması gerektiğini en güzel bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır.

İslam ilimlerinin tefsir, hadis, kelim, fıkıh, ahlak ve edebiyat alanlarında eserler vermiş olan Ömer Nasuhi Bilmen klasik bir Osmanlı âlimidir ve gelenekçidir. Yaptığı yayınların bazıları yaşadığı devrin eğitim-öğretim hayatına önemli katkıda bulunmuş olan ders kitaplarıdır.

Nakilci bir yazar olan Ömer Nasuhi Bilmen, kitaplarında yer alan bilgilerin analiz ve sentezini yapmaktan çok genel bilgiler vermeye çalışır. Aktardığı görüşleri kısımlara ayırır veya belli adlar altında toplar, vermiş olduğu bilgilerin benzerliklerini ve ayrılıklarını yapmış olduğu karşılaştırmalarla belirtir.

Ömer Nasuhi Bilmen'in bu bereketli ömrüne sığdırmış olduğu eserleri gruplandırılmalar ve açıklamalar yaparak sunmaya çalışacağız.

1. Tefsir İle İlgili Eserler:

Tefsir ile ilgili eserlerini zikretmeden önce, şunu ifade etmeliyiz ki, Ömer Nasuhi Bilmen kendisini yetersiz görerek ve hata yapmaktan çekinerek uzun süre tefsir yapmamıştır. Arapçayı ana dili gibi bilmesine, dini ilimlerde mütihaz olmasına rağmen, O, "Her kim Kur'an-ı Mübin-i kendi fikriyle tefsir ederse ateşten oturacağı yeri hazırlasın."⁸² hadisine istinaden bundan uzak kalmıştır. Ancak daha sonra yakınlarının ve dostlarının ısrarı üzerine tefsir yazmaya başlamıştır.⁸³

---

⁸² Er-Rudani, a.g.e., IV/9, Hadis No: 6704.

⁸³ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 90.

a. Büyük Tefsir Tarihi

İki ciltten oluşan eserin ilk baskısı 1955 yılında Ankara’da ikinci baskısı da 1974 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir.⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen’in kaleme almış olduğu bu eser, Usul-i Tefsir ve Tabakatü’l Müfessirin olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.⁸⁵ Birinci bölüm olan Tefsir Usulü kısmında Kur’an-ı Kerim’e, Kur’an Tefsirine ve her müslümanı az çok ilgilendiren ilmi ve dini konulara dair bilgiler verilmektedir.⁸⁶ Kitabın yazılmış olduğu ortam ve zaman önemli rol oynamış olacak ki, Ömer Nasuhi Bilmen, diğer kitaplarda yer alan bazı konuları eserine almadığı veya özetlediği halde diğerlerinde pek üstünde durulmayan birkaç konuya da genişçe yer vermiştir.⁸⁷

İkinci bölüm olan tefsir tarihi kısmında ise Ömer Nasuhi Bilmen “mümtaz tabaka” diye adlandırdığı sahabe müfessirlerin tefsirdeki yerleriyle sahabeden sonra gelen ve ölüm tarihlerine göre on dört tabakaya ayırdığı müfessirler hakkında bilgiler verir ve bu müfessirlerin tefsir yöntemleri ayrı ayrı anlatılır. II. cildin sonunda 663 tefsir kitabıyla bunların müelliflerini kapsayan alfabetik bir liste yer alır. Daha sonra 46 tefsire ait ek bir liste ile Kur’an ilimlerine dair 489 eser ve bunların müelliflerinin bulunduğu başka bir liste bulunmaktadır.⁸⁸

Terceme-i halini verdiği her müfessirin önce kısaca hayatını, sonra ilimdeki mevkisini, tefsirdeki mesleğini, eserlerini ve o müfessiri anlatırken başvurduğu kaynakları bildirmektedir.⁸⁹ Tefsir tarihi adlı eseri basan yayın evi düştüğü notta 464 müfessirin hayatı ve eserlerinin en geniş bir şekilde ele alındığını belirtmiştir.⁹⁰

Eser geleneksel tefsir tarihi düşüncesinin son örneklerinden biri olmakla birlikte Osmanlı dönemi Türk müfessirlerine genişçe yer ayırması eserin önemini

---

⁸⁴ Yavuz, a.g.e, s. 212.

⁸⁵ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/163; Yıldırım, Suat, **Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme**, Yeni Ümit, sayı:50, Ekim-Kasım-Aralık 2000, s. 1; Eroğlu, Ali, **Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme**, Erzurum Kalkınma Vakfı (Er-Vak), Anma Toplantıları II, s. 65.

⁸⁶ Eroğlu, a.g.e, s. 65.

⁸⁷ Yıldırım, Suat, a.g.e, s. 1.

⁸⁸ Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/163; Eroğlu, a.g.e, s. 65.

⁸⁹ Yıldırım, a.g.e, s. 3.

⁹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü’l Müfessirin**, II/798 (yayınevinin notu).

arttıran en önemli hususlardandır.⁹¹ Belki de bunun önemli sebebi Ömer Nasuhi Bilmen'in İstanbul'da eğitim görmüş ve uzun süre orada yaşamış olmasının yanında, bir de yazarın, Osmanlı tefsir mirasının büyük bir kısmına ev sahipliği yapan İstanbul kütüphanelerindeki yazma tefsir nüshalarına kolaylıkla ulaşabilme imkanının bulunmasıdır.⁹²

Bilmen eserinde ayrıca, tefsir tarihinin mahiyetini, ilimler arasındaki yerini ve kitabı yazmadaki amacını şöyle anlatmaktadır:

b. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser bir tefsir kitabıdır. Ömer Nasuhi Bilmen'in 80 yaşından sonra beş yıl gibi bir süre zarfında yazdığı, bu tefsir sekiz ciltten oluşmaktadır. 1963-1966'da İstanbul'da⁹³ basılan eser şimdiye kadar iki yüz bin takımdan fazla basılmıştır.⁹⁴

Kur'an'ın tamamının sure sure, ayet ayet tefsir edildiği eserde, önce kur'an sureleri ve muhtevaları hakkında özlü bilgiler sunulur, ardından da ayet meallerine yer verilir.⁹⁵ Sade ve anlaşılır bir üslupla izah başlığı altında ayetlerin açıklamalarına geçer, okuyucunun zihnini karıştırmamak için, farklı görüşlere, ilmi tartışmalara yer vermez. Sadece yazarın, faydalandığı kaynaklardan özümleyerek aldığı bilgiler ve açıklamalar, yeknesak bir tarzda anlatılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bunda da, eserin daha geniş bir halk kitlesine hitap etmesinin amaçlanmış olması etkili olmuştur.⁹⁶ Bilmen, eserin ön sözünde tevazu göstererek, böyle bir tefsir yazma ve Kur'an'ın manalarını izah etme ehliyetine sahip olmadığını, halkın isteği üzerine böyle bir işe teşebbüs ettiğini, aslında orijinal bir tefsir yazma iddiasının da bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁷

---

⁹¹ Yıldırım, a.g.e, s. 3.

⁹² Eroğlu, a.g.e, s. 65.

⁹³ Yavuz, a.g.a, s. 212.

⁹⁴ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 89.

⁹⁵ Yaran, a.g.e, s. 163. Aynı zamanda; Ömer Nasuhi Bilmen, ayetleri tefsir ederken fikhi konulara bazen kısa, bazen de uzunca temas eder. Hukuk-ı İslamiye ve Islahatı Fıkhiye ile İlmihal'inde bulunan meselelere kısaca temas ettikten sonra, bu eserlerinde tefsilatlı olarak anlatıldığını ve oraya müracaat edilmesini söyleyerek eserlerine atıfta bulunur.

⁹⁶ Eroğlu, a.g.e, s. 64.

⁹⁷ **Diyanet İlmî Dergi**, xxxix, sayı:2, s. 102.

Eser, daha çok bir dirayet tefsiri görünümünü arz etmektedir. Ayetlerde geçen bir kısım anlaşılması zor olan kelimeler ve kavramlar, anlaşılır bir dille açıklanmakta, ayetlerden çıkarılan fikir ve hükümler, Hanefi mezhebine göre özlü bir şekilde sunulmakta, mezheb ihtilafları ve tartışmaları asla gündeme getirilmemektedir. Eserde israili haberlere de yer verilmemektedir.⁹⁸

c. Sure’i Fethin Türkçe Tefsiri, İ’tıla-yı İslam ve İstanbul’un Tarihçesi ve Fethi:

1953 yılında İstanbul’da basılan eser,⁹⁹ İstanbul’un 500. fetih yıldönümü münasebetiyle yazdığı Fetih Suresi Tefsiri’dir ve Bilmen’in ilk tefsir çalışmasıdır. Fatih Sultan Mehmed’e olan büyük muhabbeti nedeniyle bu esere Fatih ile ilgili bir bölüm de eklenmiştir.¹⁰⁰

Bu eserde “İslamiyet’in yüksek mahiyeti ve yükselişi” başlığı altında müslüman toplumların gerilemesine sebebiyet veren unsurları maddeler altında sıralayarak terakkinin nasıl olacağını delilleriyle anlatmıştır. Müslüman cemiyetin bu gerilemeden kurtulması için çareler göstermesi açısından önemlidir.

d. Nesayih-i Kur’aniye : Kur’an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler :

Fatih, Beyazıt, Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde verilmiş olan otuz adet vaazın özetinden ibaret olan bu eser 1347 (1928) yılında İstanbul’da Nesayih-i Kur’aniye adı ile neşredilmiştir. Diyanete, ahlaka, sosyal ve iktisadi hayata dair birçok mütalaaları içerdiğinden Bilmen’inde müsaadesiyle 1959 yılında İstanbul’da “Kur’an-ı Kerim’den Dersler ve Öğütler” adı ile tekrar basılmıştır.¹⁰¹

Bilmen eserin mukaddimesinde vaaz ve nasihatın ne demek olduğunu, manevi hastalıkların tedavisinde insanlar üzerindeki etkisini, vaizlerin ve vaaz verilecek konuların nasıl olması gerektiğini sıralayarak başlamıştır.

---

⁹⁸ Eroğlu, a.g.e, s. 64.

⁹⁹ Yavuz, a.g.e, s. 212.

¹⁰⁰ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 85.

¹⁰¹ Yavuz, a.g.e, s. 211-212.

Her konuyu ders başlıklarına ayırarak 30 ders ile sınırlamıştır. Bu derslerinde seçtiği ayetleri tefsir etmiş, yorumlarında hadisleri çoğunlukla kullanmakla birlikte yer yer Arapça ve Farsça şiihlere de yer vermiştir.

2. Hukuk İle İlgili Eserler

a. Hukuk-ı İslamiye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu

Ömer Nasuhi Bilmen'nin en büyük yapıtları arasında ve bir ömür boyu çalışmayı gerektirecek nitelikte olan Hukuk-ı İslamiye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İslam dünyası adına gerçekleştirilmiş büyük bir hizmettir. Kendisinden önce İslam Hukuku'nun bütününi ihtiva eden Türkçe tek bir eser bile mevcut değildir.¹⁰² Ömer Nasuhi'nin Hukuk-ı İslamiye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu adıyla yazdığı eser, Mezhebler arası mukayeseli sistematik bir İslam Hukuku kitabı olup Latin harflerinin kabulünden sonra bu alanda Türkiye'de kaleme alınmış ilk, en mükemmel ve en muhtevalı eserdir.¹⁰³ Eser 1949–1952 yıllarında altı cilt halinde İstanbul'da basılmıştır. Eserin el yazması iki cilt olup birinci ciltteki usul-i fıkıh bahsi bulunmamaktadır. 1943 yılında tamamlanan eserin ilk baskısı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından yapılmıştır.¹⁰⁴ 1955 yılında birinci cildinin ikinci baskısı yapılmış, daha sonraları Bilmen yayınevi tarafından sekiz cilt halinde tekrar basılmıştır.¹⁰⁵

Hukuk-ı İslamiye Kamusu sadece bir lügat olmayıp aynı zamanda İslam Hukukunun aile, miras, amme, ceza, vasiyet, vakıf, arazi gibi mevzularını ve diğer konularını da içine alıp en ince teferruatına kadar mükemmel bir şekilde açıklayan bir abidedir.¹⁰⁶

Bu kamusu teşkil eden ciltlerin birincisi usulu'l-fıkıh, tarihi'l-fıkıh ve tabakatu'l-fukaha'yı içermektedir. Diğer yedi ciltteki meseleler de fikhın ibadetler dışındaki muamelat esaslarını ihtiva etmektedir. İslam hukukunun bütün ana ko-

¹⁰² Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 36.

¹⁰³ Yaran, "Bilmen" mad., VI/162; Atar, Fahrettin, **Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Fıkıh İlmindeki Yeri-Fıkıh Hizmetleri**, Erzurum Kalkınma Vakfı (Er-Vak), Anma Toplantıları II, s. 86; Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 36.

¹⁰⁴ Yavuz, a.g.e, s. 212

¹⁰⁵ Atar, a.g.e, s. 87

¹⁰⁶ Yavuz, a.g.e, s. 218

nularını içine alır tarzda telif edilen eser, toplam otuz kitaptan oluşmaktadır. Müellif, ibadet kısımlarını Büyük İslam İlmihali adıyla müstakil bir eserde incelemiştir.¹⁰⁷

Ömer Nasuhi Bilmen, konuları işlerken Hanefi mezhebini, bu mezhebin İslam âlemindeki yaygınlığı, mezheb hükümlerinin daha geniş, daha kapsamlı ve daha çok işlenmiş olması sebebiyle esas alınmıştır. Ayrıca eserin hitap ettiği çevre de büyük ölçüde Hanefidir. Konu önce bu mezhebe göre açıklandıktan sonra, Maliki, Şafii, Hanbeli ve Zahiri mezheplerinin farklı görüşleri, aynı başlık altında ve parantez içinde nakledilmiştir. Böylece fihri mezhepler arasındaki ittifak ve ihtilaf noktaları gösterilmiş, dolayısıyla araştırmacıya mukayese yapabileme imkanı verilmiştir. Eser, bu yönüyle mukayeseli bir hukuk kitabı karakterine bürünmüştür.¹⁰⁸

Müellif kitap denilen ana kısımların plan ve terkibi hususunda herhangi bir fikhî kitabını taklit etmeyip, kendisine has farklı bir sistem uygulamıştır.

b. Büyük İslam İlmihali

Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali adlı eseri Akaid hakkında özet bilgilerle başlamış, daha sonra ibadetle ilgili konulara genişçe yer verdikten sonra yeme-içme, giyim, alışverişle ilgili fihri, dini ve ahlaki hükümler kısımlara ayrılarak açıklanmıştır. 10 bölümden oluşan bu eserde kullanmış olduğu kaynakları kitabının sonunda belirtmiştir. Kullanmış olduğu eserler, cumhur tarafından doğruluğunda şüphe olmayan ve alanlarında meşhur eserler olması açısından önemlidir.

Hazırlamış olduğu İlmihal'de klasik usule eklemeler yaparak dinî hayatla ilgili hemen hemen her konuya değinmesi bu eserin en büyük orjinal yönüdür.

Önce fasiküller halinde neşredilen (İstanbul 1947-1954) eser daha sonra tek kitap halinde birçok baskısı yapılmıştır.¹⁰⁹ Hem dilinin ağır olması hem de sahasında ilk ve önemli bir kaynak olmasının yanı sıra, satış rekoru kıran bir eserde olmuştur. Şimdiye kadar iki buçuk milyondan fazla basılarak erişilmesi güç bir

---

¹⁰⁷ Atar, a.g.e, s. 86-87

¹⁰⁸ Atar, a.g.e, s. 92-94

¹⁰⁹ Yavuz, a.g.e, s. 212; Yaran, "Bilmen" mad., VI/162-163

rekor kırması Türkiye’de uzun yıllar ihmal edilen halkın dini bilgilerle ilgili ihtiyacının giderilmesinde önemli bir boşluğu doldurmuştur.¹¹⁰

c. Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler

İlk olarak 1959 yılında basılan eser, Diyanet İşleri Başkanlığınca müftülük, vaizlik ve hayrat hademeliği gibi çeşitli görevlerde vazife almak amacıyla imtihana girecek adaylar için sorulu-cevaplı olarak hazırlanmış yardımcı bir kitaptır.¹¹¹ Eser; Tefsir, hadis, kelim, usul-ı fıkıh ve siyer konularını ele almakta olup birçok baskısı yapılmıştır.¹¹²

3. Hadis Alanındaki Çalışması

a. Hikmet Goncaları

500 Hadis-i Şerifin tercümesini ve izahını ihtiva etmektedir. Bilmen İtikad, ibadet, ahlak ve sosyal konularda dikkatini çeken hadisi şeriflerin açıklamasını ve yorumunu yapmış, hikmetlerini ortaya koymuştur.¹¹³ Kitap olarak basılmadan önce 1956 yılında yayınlanmaya başlayan İslam Mecmuası’nda Hikmet Goncaları başlığı altında neşredilme ihtimali olup¹¹⁴ 1974’de İstanbul’da kitap olarak basılmıştır.¹¹⁵

4. Kelam ile İlgili Eserler

a. Muvazzah İlm-i Kelam

Ömer Nasuhi Bilmen’in Osmanlıca olarak basılan ilk eseri Muvazzah İlm-i Kelam dersleri adlı eseridir.¹¹⁶ Çalışmamızın temel taşlarından, Yeni İlm-i Kelam döneminde yazılmış olan Muvazzah İlm-i Kelam, klasik kelam kitapları türünden olmakla birlikte XIX. ve XX. yüzyıllarda tartışılan konulara da değinmesiyle bir intikal devresi özelliği taşımaktadır. Klasik Kelam teliflerinde pek de görülmeyen

¹¹⁰ Vakkasoğlu, a.g.e, s. 85.

¹¹¹ Yavuz, a.g.e, s. 212; Yaran, “**Bilmen**” mad., VI/163.

¹¹² Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 54.

¹¹³ Bilmen, Ahmet Selim, s. 52; Kıyıcı a.g.e, s. 11.

¹¹⁴ Kıyıcı, a.g.e, s. 4.

¹¹⁵ Yavuz a.g.e, s. 212.

¹¹⁶ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 27; Paçacı, a.g.e, s. 14.

ve üç bahisten meydana gelen 110 sayfalık uzunca bir girişten¹¹⁷ sonra altı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Başlıca itikadi ve kelami konulara temas edilmesinin yanı sıra eserde İslam inancına ters düşen bazı modern felsefi düşüncelere yönelik eleştiriler de getirilmiştir.

Kitap ilk olarak, Muvazzah İlmi Kelam Dersleri müellefi: Fatih Dersiamla- rından ve Mülga Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye azasından Darü'ş-Şafakati'l İslamiyye İlmi Kelam ve Siyar'i Enbiya muallimi, Erzurumlu Ömer Nasuhi şek- linde Rumi 1339-1342'de İstanbul'da neşredilmiştir. Daha sonra Muvazzah İlmi- Kelam şeklinde 1955 yılında İstanbul'da yeniden basılmıştır.¹¹⁸

Bilmen: “Bu kitap, Müslümanların sahih akidelerini içermektedir. Genel olarak dinlere ve özellikle mübarek İslam dininin ulvi mahiyetine dair oldukça önemli konuları ihtiva etmektedir. İslam akideleri hususunda bir çok araştırmalar yapılmıştır. Kelam konuları ile alakalı bir takım felsefi nazariyelerin incelenmesi- ni kapsamaktadır. Zamanımızda tartışma konusu olan tarihi, sosyal birtakım me- seleler hakkında birçok bilgileri bulunmaktadır. Ümmetin maneviyatını yükselt- meye, hakikatleri araştırmakta bulunan genç fikirleri aydınlatmaya hizmet edecek şekilde, yeni bir tarzda yazılıp ele alınmıştır. Bu hususlarda geçmişteki birçok değerli kişilerin ilmi eserlerinden yararlanılmıştır.

“Bu kitabın metin kısmı başlı başına özet, fayda verici bir akaid risalesidir. “Açıklama” başlığı altındaki kısım da bir şerh özelliği taşımaktadır.” diye kısa bir önsözle neşrelediği bu eser döneminde büyük alaka toplamış ve son derece be- ğenilmiştir. Hatta devrin Şeyhü'l-İslam'ı Hayri Efendi bu eseri okumuş ve büyük iltifatta bulunduktan sonra “Bu eseri tersinden başa doğru okuma ihtiyacı duy- dum.” demiştir.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Hacımuftuoğlu, Nasrullah, **Kapanış Konuşması**, Erzurum Kalkınma Vakfı,(Er-Vak) Anma Toplantıları II, s. 98.

¹¹⁸ Yavuz a.g.e., s. 212.

¹¹⁹ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e., s. 27-28.

b. Mülehhas İlm-i Tevhid Akaid-i İslamiye

İslam inancının önemli konularını içeren eser camilerde ve Yüksek İslam Enstitüleri'nde okutulmak üzere kaleme alınmıştır.¹²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen kendisi de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders kitabı olarak okutmuş olup, 1962 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹²¹ Tevhid ilmine ait olan eser altı fasıldan oluşmakta ve her fasılda birer iman esası işlenmektedir.

Bu altı fasıl; tevhid, melekler, semavi kitaplar, nübüvvet ve risalet, ahiret, kaza, kader, hüsun ve kubuh konularını ihtiva etmektedir. Muvazzah İlm-i Kelam adlı eserinde tafsilatlı olarak ele almış olduğu konuları bu eserinde özetlemiştir.

c. Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları, Hazret-i Muaviye Hakkındaki Suallere Cevaplar

Eser 1948 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹²² Bilmen'in böyle bir kitabı yazmaktaki nedeni o günkü bazı gazete ve dergilerde ashab-ı kiram hakkında yanlış mütalaalarda bulunulması ve yanlış hükümlerin verilmesinden dolayıdır.¹²³ Bu nedenle Bilmen, bu eserinde Hz. Peygambere olduğu gibi onun değerli ashabına da hürmet edilmesi gerektiğini belirtir ve asırlar önce bazı olaylar yüzünden ashaptan bir gruba sövmenin ya da onları tahkir edecek sözler sarf etmenin büyük bir hata olacağını anlatmaktadır.¹²⁴

41 soruya cevap verdiği bu eserinde özellikle Muaviye hakkında ifade edilen hakâretvâri sözleri kabul etmemiş ve bunları hadisler, akli ve tarihi kaynaklardan deliller getirerek çürütmeye çalışmıştır.

Kitabının sonunda ise islami kaynakların en meşhurlarının sahabe hakkındaki görüşlerini aktararak kitabını bitirmiştir.

5. Ahlak Alanındaki Çalışması

---

¹²⁰ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 53.

¹²¹ Yavuz, a.g.e, s. 212.

¹²² Yavuz, a.g.e, s. 213.

¹²³ Bilmen, **Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, İstanbul, Tarihsiz, s. 5.

¹²⁴ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 53.

Ele geçen kaynaklarda bu alanla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Biz de sadece Bilmen'in ahlakla ilgili kitabının ismini, basıldığı tarih ve basıldığı yeri vermekle yetineceğiz.

a. Yüksek İslam Ahlakı/Nazari ve Ameli Ahlak-ı İslamiye Dersleri: Bu eser (1347) 1928¹²⁵ yılında İstanbul'da basılmıştır.

6. Edebiyatla İlgili Eserler

a. Nüzhetü'l-ervah: Bilmen'in gençlik yıllarında Farsça olarak yazıp sonradan Türkçe'ye çevirdiği divançe¹²⁶ 1968 yılında İstanbul'da Bilmen Basımevi tarafından yayınevının hediyesi olarak neşredilmiştir.¹²⁷

b. İki Şukufe-i Taaşşuk: Ömer Nasuhi Bilmen'in Erzurum'da gençlik yıllarında (1904) yazmış olduğu İki Şukufe-i Taaşşuk (iki aşk çiçeği) adlı terbiyevi romanıdır. Kendisinin çok sevdiği, yakınlarına defalarca okuduğu bu roman devrin özelliklerini temiz bir aşkla hikaye etmektedir.¹²⁸

c. Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi: 1967 yılında basılan bu eser¹²⁹ edebiyatımızda ve konuşma hayatımızda kullanmış olduğumuz 770 kelimeyi içermektedir. Önce kelimelerin lügat anlamları verildikten sonra ıstılahi manaları aktarılmıştır. Ayrıca bu kelimelerin her birisine ait faydalı bir iki vecize yazılmış ve bu kelimeleri içeren ahlaki, edebi birer kıt'a daha ilave edilmiştir.¹³⁰

---

¹²⁵ Yavuz, a.g.e, s. 212.

¹²⁶ Yaran, a.g.e, s. 163.

¹²⁷ Yavuz, a.g.e, s. 212; Kıyıcı, a.g.e, s. 1.

¹²⁸ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 26; Yaran, a.g.e, s. 163.

¹²⁹ Yavuz, a.g.e, s. 212.

¹³⁰ Bilmen, Ahmet Selim, a.g.e, s. 53-54.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAHİYAT

A. ALLAHIN VARLIĞI MESELESİ

Yüce Allah, insanı yaratırken onun mahiyetine, yaratılışının özüne, Allah'a inanma şuurunu ve eğilimini koymuş olduğundan, insanoğlunun yeryüzünde var oluşundan bu yana bir tanrıya inanmadığı ve oluşturduğu toplumların da tanrı kavramından mahrum olduğu tespit edilmemiştir.¹³¹ Zaten bu alemin bir yaratıcısının varlığına inanmak veya inkar etmek, hem fikren hem de bu fikrin tatbikatı açısından bir çok kompleks meseleleri içeren bir konudur. Kişinin inkar veya kabul biçiminde verdiği cevap ve Allah'ın varlığı karşısında takındığı tavır onun bu alem hakkındaki düşüncesinin şekillenmesinde, toplumdaki yerinin ve yaşadığı hayat tarzının karakter kazanmasında, son derece büyük bir etki meydana getirmektedir. Kişinin ruhunun derinliklerinde inandığı ve kendisinin bizzat kendi varlığıyla bu alemde yer tutan en yüce ve en üstün varlık olduğu¹³² şuurundan yahut da kendisinin ve içinde var olduğu bu alemin bir yaratıcısının varlığını itiraf etmesinden insan hayatı apaçık bir şekilde müteessir olmaktadır.¹³³ Bunun için Allah'ın varlığı, O'nun evren ve insan ile ilişkisi meselesi, düşünce tarihinin en eski ve en temel problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁴ Bu nedenle inanç esaslarının tartışılıp tartışılmayacağı ve Allah'ın varlığı, birliği gibi konularda akli izah ve ispatların yapılıp yapılamayacağı hususu İslam bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur.¹³⁵

Allah'ın varlığını isbat hususunda gerek İslam bilginleri gerekse eski ve yeni filozoflar birtakım akli metotlar geliştirmişlerdir. Böylece bu isbat yolları Kelam İlmi'nin müstakil konusu haline geldiği gibi, münferit olarak yazılmış isbat-ı

¹³¹ Atay, Hüseyin, **İslam'ın İnanç Esasları**, Ankara, 1992, s. 33.

¹³² Bkz. Bakara 2/34; A'raf 7/11; Hicr 15/29; İsra 17/61-62-70; Teğabün 64/3; Tin 95/4.

¹³³ Abdülhamit, İrfan, **İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları** (Tercüme: M.Saim yeprem), İstanbul, 1994, s. 163.

¹³⁴ Taylan, Necip, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, İstanbul, 1995, s. 9.

¹³⁵ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, **Kelam**, Konya, 1996, s. 148.

vacib risaleleri de konunun ayrı bir bilim dalı olarak ele alındığı izlenimini vermektedir.¹³⁶

Ömer Nasuhi Bilmen kelim konularını ele alırken öncelikle Ehl-i Sünnet'in görüşünü açık bir şekilde ortaya koymuş, daha sonra da farklı görüş ve düşünceleri zikrederek akli ve nakli delillerle onlara cevaplar aramıştır. Bilmen, çoğu zaman doğru olan ve tercih ettiği görüşleri Ehl-i Sünnet ekolleri arasında açık bir ayırım gözetmeksizin Ehl-i Sünnet'in görüşü olarak verse de daha çok İmam Maturidi'nin görüşlerini yansıtmaktadır. O, bu görüşleri zikrederken kelami problemlere farklı bir bakış açısı getirmekten ziyade, kelami konuları halkın anlayabileceği bir, "ümmetin fertlerinin maneviyatını yükseltmeğe, insan topluluklarının ruhi ihtiyaçlarını doyumaya hizmet edecek şekilde ve yeni bir tarzda yazmıştır."¹³⁷

Bilmen de Allah'ın varlığını ispatta kendisinden önceki kelimcilerin kullandığı delilleri kullanmış ve bu çizginin dışına da çıkmamıştır. Bununla birlikte Allah'ın varlığına dair kendisinden önceki kelimcilerin delillerini açıklamadan önce Allah'a iman ve fetret döneminde yaşayan ve kendilerine peygamber ulaşmayan kişilerin Allah'a iman etmekle sorumlu olduklarından başlamaktadır.

Allah'a iman etmek farzdır. Bu iman, Allah'ın varlığını ve Allah hakkındaki (vacip, mümteni ve caiz) olan diğer sıfatları bilip tasdik etmekle geçerli olur. Allah, hariçte var olan hakiki ve gerçek bir varlıktır. İlâhi zatına layık olan bütün kemal sıfatlar ile sıfatlanması vacip, herhangi bir noksan sıfat ile sıfatlanması mümteni, imkân özelliği bulunan her şeyi yaratıp yaratmaması da caizdir. Dolayısıyla Allah'ın zatını bu şekilde bilip tasdik etmemiz gerekir.¹³⁸

Buluğ çağına gelmiş, her akıl sahibi insan için Allah'ın varlığını gücünün yettiği kadar marifet yollu bilmesi farzdır. Kâinattaki bütün zerreler, Allah'ın varlığına şehadet ederken, akıllı olan bir insanın Allah'tan gafil olması düşünülemez.¹³⁹ Marifet yolu ise sahih nazardır. Çünkü her akıl sahibi kimse, bu kâinatı

---

¹³⁶ Yeşilyurt, Temel, **Ebul Berekat en-Nesefi ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, Malatya, 2000 s.119.

¹³⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Muvzzah İlm-i Kelam**, İstanbul,1959, s. 3.

¹³⁸ Bilmen, **Muvzzah İlm-i Kelam**, s. 81.

¹³⁹ Bilmen, **Muvzzah İlm-i Kelam**, s. 82.

nazarı itibara alınca bir yaratıcının varlığına ulaşır ve bu şekilde vücudu Bâri'yi tasdike mecbur olur ve kendinde bir vahdeti ilahiye itikadı tecelli eder.¹⁴⁰

Ancak bu marifetin hangi yolla elde edileceği hususunda ayrılıklar olduğunu belirten Bilmen; bu marifet yolunun filozoflara göre ilham, tasavvuf ehline göre kalp temizliği, Ehl-i Sünnet bilginlerine göre de sahih nazar olduğunu belirtir. Çünkü sahih nazar olmadıkça her insan ruhen yüksek değerlere ulaşamaz. Fakat insan Allah'ın yüce zatına delalet eden bu kadar yaratığın hallerini, uyum ve düzenini tefekkür ederse, kesinlikle bunların kudret sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını anlar ve marifetullaha ulaşır. İşte bundan dolayı Kur'an-ı Kerim "Göklerde ve yerde neler var, bir bakın!"¹⁴¹ buyurur, bu gibi birçok ayet genel olarak nazar yollu düşünceyi emretmektedir.¹⁴²

Bilmen'e göre, fetret zamanında yaşayan ve kendilerine peygamberlik ulaşmayan kişiler, Allah'a iman etmekle sorumludur. Çünkü akıl gücü, noksanlıklardan kurtulmuş selim fitratları, onları marifetullaha ulaştırır. Fakat bu durumda olanlar diğer şariat hükümleri ile sorumlu olmazlar. Çünkü bu gibi hükümler, peygamberler tarafından tebliğ edilmedikçe, bildirilmedikçe akıl ile anlaşılabilir.

Fetret kelimesi sözlükte, (bir şeyin şiddetini kaybedip gevşemesi ve zayıflaması) anlamındaki fütur mastarından isim olup (zaaf, gevşeme, kopukluk, kesiklik, gücünü ve tesirini kaybetme) manasına gelir. Fetret daha ziyade Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen tebliğsiz dönem için kullanılır. Bu dönemde yaşayan topluluklara da (fetret ehli) denir.¹⁴³

Akaid ve kelam literatüründe fetret daha çok, bir peygamberin ortaya koyduğu, tahrife uğramamış bir davetle karşılaşma imkânından mahrum kalan insanların dini sorumluluğu açısından üzerinde durulan bir kavramdır.¹⁴⁴

Peygamber gönderildikten sonra dünyaya geldikleri halde dağlarda veya dünyanın bilinmeyen kıtalarında yaşadıkları için kendilerine İslam'ın ulaşmadığı kişiler de fetret ehli hükmündedir. Bu yönden özürlü sayıldıkları için namaz, oruç

---

¹⁴⁰ Bilmen, **Mülelhas İlm-i Tevhid Akaidi İslamiye**, İstanbul, tarihsiz, s. 17-18.

¹⁴¹ Yunus 10/101.

¹⁴² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 82.

¹⁴³ Yurdagür, Metin, "**Fetret Maddesi**", D.İ.A., İstanbul, 1995, XII/475.

¹⁴⁴ Yurdagür, Metin, "**Fetret Maddesi**", D.İ.A., 1995, XII/475.

vs. gibi şer'i hükümlerle sorumlu değildir.¹⁴⁵ Ancak Allah'a iman etmek, bunlar için de farz olup olmaması konusunda farklı görüşler vardır.

Eş'arilere göre; mücerret akıl ve nazar, marifetullahı yeterli değildir. Allah'a iman etmek şeriat ile farz olur. Dolayısıyla fetret ehli olanlar iman etmediklerinden dolayı cehennem azabına uğramazlar. Buna delil olarak da, “*Biz bir kavme peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.*”¹⁴⁶ ayet-i kerimesini delil olarak kullanırlar.

Maturidi bilginler de bu konuda; Allah'a iman etmek fitrat gereğidir. Her insan Allah'ın birliğini anlayabilir. Her insanın selim fitratı bir ilahın varlığına şahadet eder. Bir insan, nerde ve hangi zamanda bulunursa bulunsun, sürekli olarak gördüğü sayısız yaratıklar sayesinde Allah'ın varlığına alken delil bulamaması caiz görülmez.¹⁴⁷

Keza, Hz. İbrahim'in; gökyüzündeki cisimlerden yola çıkarak Allah'ın varlığına istidlalde bulunması¹⁴⁸ ve Hz. Muhammed'in kavmine: (göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'ın varlığında mı şüphe var?)¹⁴⁹ diye hitap etmesi, aklın marifetullah konusunda yeterli olduğuna delildir.

Bilmen, bu iki itikadi mezhebin görüşlerini zikrettikten sonra Eş'arilerin (Biz bir kavme peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.)¹⁵⁰ ayeti kerimesini Maturidi bir anlayışla açıklamaya çalışmıştır. Ayetten kastedilen azap dünya azabıdır, ahiret azabı değildir. Veya bu ayetin ifade ettiği azabın olmaması, akıl ile bilinmesi mümkün olmayan şeriat hükümlerinin, yerine getirilmemesi durumunda insanın azaba uğramaması kastedilmektedir. Yoksa alken mümkün olan marifetullahın terk edilmesini kapsamamaktadır.¹⁵¹

---

¹⁴⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 83; **İlm-i Tevhid**, s.18.

¹⁴⁶ İsra 17/15

¹⁴⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 83; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, İstanbul, 1964, IV/1858; **İlm-i Tevhid**, s.19.

¹⁴⁸ En'am 6/75-81.

¹⁴⁹ İbrahim 14/10.

¹⁵⁰ İsra 17/15.

¹⁵¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 83-84; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, IV/1858; **İlm-i Tevhid**, s.19.

B. ALAH'IN VARLIĞINI İSPAT EDEN DELİLLER

a – Hudus Metodu

Tanrı'dan başka varolan her şey anlamında alem, varlığının başlangıcı bulunmayan, varlığı başka bir şeye dayanmayan olarak kadim ve bunun zıddı bir terim ile hadis veya muhdes kavramları etrafında formüle edilen ve daha çok kelamcıların gözde delili olduğu için çok kere (kelam delili) şeklinde adlandırılan¹⁵² hudus delili, kozmolojik delillerin en yaygınıdır.¹⁵³

Hudus delili şöyle bir akıl yürütmeye dayanır:

Her sonradan olan (hadis) yani yok iken var edilen, varlığından önce yokluk (adem) bulunan şey, var olmak için bir sebebe muhtaçtır.

Alem yani Allah'tan başka var olan her şey hadistir.

Öyleyse, onun da var olmasının (hudus) bir sebebi olması gerekir ki, o da Tanrı'dır.

Bu akıl yürütme öncelikle, evrenin sonradan var olduğu (hadis), dolayısıyla bir sebebe muhtaç bulunduğu biçiminde iki temel önermeye dayanmaktadır. Hadis olan her şeyin var olması, o şey var olduğu için muhal değildir, yani mümkün demektir. Varlığı mümkün olan bu hadisin varlığı kendinden olamaz, çünkü o sonradan var olmuştur. Bu de hadistir.da onun varlığını başka bir varlığa borçlu olduğunu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla hudus delili bize, varlığı yokluğa bir zamanda ve bu biçimde tercih eden ve varlığı kendinden olan (hadis olmayan) bir varlığın (Tanrı) olması gerektiğini telkin eder.¹⁵⁴

Bilmen, hudus delili ile ilgili önermeleri oluşturan öncüllerin doğruluğunu ispatta gerekli kavramları izah etmeksizin hudus delilini açıklamıştır.

Hudus iki kısımdır:

---

¹⁵² Aydın, a.g.e, s. 46.

¹⁵³ Taylan, a.g.e, s. 40.

¹⁵⁴ Taylan, a.g.e, s. 40-41; el-Kindi, Ebu Yusuf Yakub İbn İshak, **Felsefi Risaleler**, (Çeviri ve İnceleme: Mahmut Kaya), İstanbul, 1994, s. 91; Çubukçu, İbrahim Agah, **İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri**, Ankara, 1987, s. 17; Topaloğlu, Bekir, **İslam Kelamcılarında ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)**, Ankara, 1995, s. 70; Razi, **Muhassal**, s. 147.

a.1. Hudus-u Zamani

Bir şeyin sonradan var olmasıdır. Diğer bir tabirle mesbukun bil-adem var olmadan önce yok olan demektir. İşte bu şekilde sonradan var olan şeylere de hadisi zamani denir.

a.2. Hudus-u Zati

Bir şeyin varlığının başka bir şeyin varlığına ihtiyaç duymasıdır. Sonradan var olmuş değildir. Bu şekilde bir varlığa muhtaç alan şeye de hadisi zati adı verilmektedir ki buna felsefeciler kail olmuşlardır.¹⁵⁵

Bu alemin şekilleriyle, bütün cüz ve parçalarıyla hadis olduğunu belirten Bilmen, her hadis olan varlığın zaruri olarak bir muhdisi vardır. Bu muhdis ise hadis olamayacağından zaruri olarak vacib-ul vücud olması gerekir. Çünkü hadis olsa teselsül gerekir. Teselsül ise batıldır.¹⁵⁶

Alemin hadis olması burhan ile sabittir. Çünkü alem, ayan ve arazdan mürekkeptir. Yani, cisimler gibi bizzat kaim ve mütehayyiz olan şeyler ile renkler gibi bizzat kaim olmayıp kıyam ve tehayyüde başka bir varlığa bağlı olan şeylerden oluşmuştur. Ayan ve araz hadis olduğundan zaruri olarak alem de hadistir.¹⁵⁷

Bilmen'e göre hadis olan arazların bir kısmının duyularla, bir kısmının da algıyla ıspatlanması mümkündür. Örneğin; durağanlıktan sonra hareket, sıcaklıktan sonra soğukluk, aydınlıktan sonra karanlık gözle görülerek hadis olduğu anlaşılmamaktadır. Fakat hareketten önce var olan durağanlığın hadis olması, tareyanı adem delili ile yani, hareketin arız olmasıyla sabittir. Çünkü bu durağanlık, sukunet eğer hadis değil de kadim olsaydı, yok olup da yerine hareket geçmezdi. Çünkü kadim olan bir şeyin yok olması mümtendir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 87; *İlm-i Tevhid*, s. 20.

¹⁵⁶ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 87; *İlm-i Tevhid*, s. 20.

¹⁵⁷ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 87; *İlm-i Tevhid*, s. 20; Bkz. Sabuni, Nureddin, *Maturidiyye Akaidi*, (Araştırma ve notlar ilavesiyle tercüme eden: Bekir Topaloğlu), Ankara, 1998, s. 61-62; Neseî, Ebu'l-Berakat Ahmed b. Mahmud, *el-Umde fil-Akaid*, (Çeviren: Temel Yeşilyurt, *İslam İncancının Ana Umdeleri*), Malatya, 2000, s. 28; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 123.

¹⁵⁸ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 87; *İlm-i Tevhid*, s. 20.

Ayana gelince şüphesiz bu da hadistir. Çünkü ayan, madde ile cisimlerden ibarettir.¹⁵⁹ Bilmen arazların varlığına dair serdettiği delillerle aynı zamanda ayanların hadis oluşlarını da ispata çalışır. Madde sükun-durağanlıktan ve hareketten yoksun olmadığı için zaruretle hadistir. Çünkü bir şey asıl hadis olacak da kendisi hadis olmayacak, bu mümkün değildir. Sonra onunla kaim olan hadisin de hadis olması gerekir. Halbuki bir şey hem hadis hem de kadim olamaz. Cisimler ise maddelerden bileşiktir. Dolayısıyla cisim de şüphesiz olarak hadis olmuş olur.¹⁶⁰

b-İmkan Metodu

İlk ve en çok kullananlar İslam filozofları olduğu için, İslam filozoflarının delili diye meşhur olmuştur.¹⁶¹ Ana kökleri itibariyle Aristo'ya kadar uzanmaktadır.¹⁶² Çünkü dayandığı temel önermeler bakımından, bir yönüyle, yukarıda işlediğimiz hudus deliline benzerlik arzeden imkan delili, diğer yönüyle de ontolojik delilin en esaslı kavramları olan zorunlu (vacib) ve zorunsuz (mümkün) varlık kavramlarından hareket eder.¹⁶³

Mümkün; varlığı ve yokluğu caiz olan, kendi zatından dolayı var olmayıp, kendi varlığından başka varlığa ihtiyaç duyan, şey demektir.¹⁶⁴

Mütakellimine göre, her mümkün hadistir. Hukema ve Fesefecilere göre mümkün; bir kısmı hadis ve diğer bir kısmı kadim olmak üzere ikiye ayrılır. Hukemaya göre anasır (birleşik olmayan cevherler) kadim olmakla beraber kendi mahiyetlerinden dolayı var olmayıp bir ilk illete muhtaç olduğundan mümkündür. Her mümkün de kendisini icat edecek bir müessire muhtaçtır. Bu müessir ise mümkün varlıklar zincirine dahil olmayacağından zaruri olarak vacib-ul vücud'tur.

Bu âlem mümkündür. Çünkü alem var olmakla beraber varlığı zaruri değildir. Bunun yokluğu düşünülebilir. Alem bir çok cüzlerden oluşmuş, sürekli değişmeye uğrayan, bütün kısımları birbirine bağlantılı olduğuna göre bunun kendi mahiyet

---

¹⁵⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 87-88; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 61; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 124-125.

¹⁶⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 87.

¹⁶¹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 154.

¹⁶² Abdulhanid, a.g.e, s. 175.

¹⁶³ Taylan, a.g.e, s.49.

¹⁶⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 88.

ve yapısından dolayı mevcut ve kadim olamaz. Çünkü kendi mahiyet ve zatından dolayı var olan bir şey, kendi zatından başka bir şeye bağlı olamaz. Bu durumda alemin varlığının yokluğuna tercih eden bir mucid, bir müessir vardır. Bu mucid ise zaruri olarak vacib-ul vucud'tur.

Bu müessirin vacib-ul vucud olması zaruridir. Çünkü mümkün olan varlıkların mucidi, müessiri varlığı mümteni olamaz. Çünkü bir şey var olmadıkça başkasını icad edemez. Aynı şekilde varlığı mümkün de olamaz. Böyle farzedilirse üç ihtimalden birisi olmak zorundadır.

a- Ya alemin kendisidir,

b- Yahut alemin bir cüz'üdür, parçasıdır,

c- Yahut da alemin dışında bir başka hadis varlıktır ki bu taktirde devir ve teselsül gerekir ki bunların her ikisi de batıldır.

O halde, mümkünler topluluğu olan bu varlık aleminin illetinin yine kendi cinsinden mümkün bir varlık olması iddiası geçersiz olunca, bu alemin yaratıcısının Vacibu'l- Vucud olan Allah Teala'dan başkası olmadığı ispatlanmış olur.¹⁶⁵

c- Gaye ve Nizam Metodu

Kelamcıların ve bilhassa Eş'arilerin delili olan¹⁶⁶ gaye ve nizam metodu Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için formüle edilen diğer delillerle karşılaştırıldığında, basit bir deney ve gözlemlerle dahi alemde tespit edilebilen nizam ve gaye fikrine dayanması nedeniyle, derin bir zihni çabayı gerektirmeden, sıradan insana bile hitap etmesiyle özel bir öneme sahiptir.¹⁶⁷

Değişmeyi, imkanı, zaman içinde var olmayı çıkış noktası olarak seçen bir delil, metot alemin estetik yapısına pek dikkat etmez. Oysa gaye ve nizam delili, geniş ölçüde insanın estetik duygusuna hitap eder ve İslami bir ifadeyle “cemil olan ve cemali seven” bir uluhiyyet anlayışına ulaşmayı gaye edinir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 89; **İlm-i Tevhid**, s. 22; Bkz, Razi, **Muhassal**, s. 150 – 151; **Mealimu Usuli'd-Din** (Çeviren: Nadim Macit, **İslam İnançının Ana Konuları**), Erzurum, 1996, s. 40-41.

¹⁶⁶ Abdülhamid, a.g.e, s. 181-182.

¹⁶⁷ Taylan, a.g.e, s. 55.

¹⁶⁸ Aydın, a.g.e, s. 64-65.

Öyle ki, Kur'an'ın üçte birine yakın bir kısmını, insanın kendi nefesine, biyolojik yapısına, yer ve göklerde olup bitenlere, tarihi olaylara bakmasını, onlar üzerinde düşünmesini isteyen ayetler oluşturmaktadır. Bu ayetlerin nizam, gaye, inayet v.b. fikirleri telkin ettiği meydandadır.¹⁶⁹

İbda ve gaye metodunun Kur'an metodu olduğunu belirten Bilmen, bu yöntemi şöyle şekillendirmektedir: Bu alem hikmet ve gayeler düzeni içindedir. Hikmet ve gaye düzeninde olan her şey ise, bir hikmet sahibi müessirin, alim olan mucidin eseridir.

Yeryüzünü aydınlatan yıldızları, hayatımızın devamını sağlayan havayı, canlı bütün varlıklara hayat veren suları, geçim kaynağımız olan bitkileri ve ağaçları ve özellikle de insan oğlunun donatılmış olduğu maddi ve manevi kuvvetleri düşünelim. Bunlardan hiç birisi boş yere yaratılmış, bir hedefe, bir hikmete bağlı olmaksızın var edilmiş değildir. Artık bu kadar hikmet ve maslahatı kapsayan, bu kadar faydalı gayeler içeren, alemdeki düzenin var olması nasıl olur da tesadüfe, irade ve şuardan yoksun bir kuvvetin etkisine bağlı olabilir. Artık şüphe yok ki, bu alemin var olması fail olan bir hakimin, alimin eserine bağlıdır. Bu hakim ve alim olan zat da Allah Teala'dır.¹⁷⁰

Bilmen Allah'ın varlığını ispatta kelamcılarının kullanmış olduğu metotları zikrettikten sonra İslam filozoflarının ve felsefecilerin kullanmış olduğu maba'det-tabia (ekmel varlık, batı felsefesindeki karşılığıyla ontolojik delil) ve ahlak metotlarını da zikretmiştir. Bilmen'in bu iki metodu kullanmaktaki amacı felsefecilere cevap niteliği taşımaktadır.

C. ALLAH'IN BİRLİĞİNİ İSBAT EDEN DELİLLER

İslam'da Allah inancı, O'nun birliğine paralel olarak anlatılır. Kur'an, Allah'ın varlığına birliği açısından bakar. Çünkü Allah'ın birliği akidenin özüdür ve

---

¹⁶⁹ Aydın, a.g.e, s. 65-66; Bkz. Ali İmran, 2/190-191; Yunus, 10/5; Ra'd, 13/34; Ğaşıye, 88/17-20; Hacc, 22/73; Tarık, 86/5-7; Furkan, 25/61...v.b.; İbn Rüşd, **Faslu'l Makal el-Keşf an Minhaci'l-Edille**, (Hazırlayan: **Süleyman Uludağ, Felsefe-Din İlişkileri**), İstanbul, 1985, s. 216-223.

¹⁷⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 90.

buna iman etmek mutlak hakikattir. Bu nedenle birden fazla Tanrı kavramı, insanlığın hakikat bilgisi, kainat ve mefhumlarını ifsat eder.¹⁷¹

Kelam alimleri Cenab-ı Hakk'ın vahdaniyetini, ortak ve benzerden münez-zeh olduğunu ispat eden bir kısım deliller kullanmışlardır.

a- Burhan-u Temanu': Allah Teala'nın hiçbir şekilde şeriki ve benzeri yoktur. Eğer yarattıklarında ortağı ve benzeri olsaydı, her şey fesada uğrardı. Bu kadar düzen ve uyum içerisinde olan kainat var olamazdı. Nitekim: “Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, onların her ikisi de fesada uğrardı (düzenleri bozulurdu.)¹⁷² ayeti kerimesi bunu bildirmektedir.¹⁷³

Burhan-ı Temanu' delili şöyle takrir olunmaktadır:

Varlığı zorunlu, kadir ve alemin yaratıcısı olan ilahın birden fazla olması mümkün olsaydı alemin yaratmada çekişmeye düşme ihtimalleri olurdu. Çünkü birisi alemin var olmasını dilerken diğeri yokluğunu isteyebilirdi. Böyle bir durumda da şu üç ihtimalden biri gerçekleşirdi:

1. Ya her iki ilahın dediği olacaktır. Bu ihtimalin muhal oluşu iki çelişik hususun bir arada bulunmasını gerektirdiğinden dolayıdır. Çünkü bağımsız bir etkenle eserin meydana gelmesi zorunludur. Meydana gelmesinin zorunluluğu da ikinciye olan bağlılığı imkansız kılar. Zira bir eserde iki bağımsız etken birleşirse, her birinin diğeriinden müstağni olması, eserin her ikisine muhtaç olması demektir ki bu muhaldir.

2. Veya her iki ilahın dediği de olmayacaktır. Her iki ilahın da dediğinin olmaması durumu, ikisinin de acziyetini gösterir ki, bu muhaldir. Aciz olan ise ilah olamaz.

3. Ya da ilahlardan birinin dediği olacak, diğeri ki olmayacaktır. Biri olmaksızın diğeri kudretiyle gerçekleşmesi de muhaldir. Zira her ikisi de meyda-

---

¹⁷¹ Özler, a.g.e, s. 64.

¹⁷² Enbiya, 21/22.

¹⁷³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 109-110; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, IV/2136; **İlm-i Tevhid**, s. 36; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 20.

na getirmede eşit olurlarsa, biriyle meydana gelip diğerinden etkilenmeyi müreccihsiz bir tercih olur ki bu da muhaldir.¹⁷⁴

b- Burhan-ı Tevarud: Allah Teala'dan başka ilah olmadığına, yani ortağı ve benzeri bulunmadığına gelince bu bedihidir. Çünkü birden fazla ilahın olması durumunda bu kainatın çeşitli halikleri mevcut olmuş olacaktır. İşte böyle bir durumda Kelam bilginleri yukarda zikretmiş olduğumuz ayeti kerime ile Allah'ın birliğini, irade çakışması diye bileceğimiz şöyle bir delille ispatlamaya çalışmaktadır.

Eğer yerde ve gökte birden fazla ilah olmuş olsaydı, birisi bu alemin varlık tarafını, diğeri de adem tarafını tercih etmiş olacağından üç ihtimal düşünülebilir:

a- Ya bütün ilahların müşterek kuvvet ve kudretiyle var olmuştur. Böyle bir durumda ilahlardan hiçbirinin güç ve kudreti eşyayı tek başına yaratmaya kadir olamamış, alemi müştereken var etmişlerdir ki, böyle bir durum hepsinin acziyetini gösterir.

b- veya bu alem ilahların her biri tarafından müstakil olarak, ayrı ayrı yaratılmıştır. Bu durumda eser, eksiksiz ve tam iki müessirden meydana gelmiş olur ki bu durum da muhaldir. Çünkü ilahlardan bir tarafından yaratılmışsa, diğerleri lüzumsuz olur.

c- yada eşya birinin irade ve kudretiyle vücut bulmuştur. Eğer alem ilahlardan birinin irade ve kudretiyle meydana gelmiş, diğerlerinin de yaratmada hiçbir tesiri olmamışsa, müreccihsiz tercih gerekir ki bu batıldır.¹⁷⁵

Bu üç ihtimalin hepside batıl olunca, Allah'ın vahdaniyeti ortaya çıkar.

D. ALLAH'IN SIFATLARI

Allah inancı insanlarda fitri, umumi ve zaruridir. İnsanoğlu yaratıldığından beri tarihin hemen her döneminde, doğru veya yanlış yaratıcı olan bir zatın varlığı fikrini hep taşıya gelmiştir. Fıtratı bozulmamış her insan, Allah'a yönelme arzu ve

---

¹⁷⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 109; İl m-i **Tevhid**, s. 37; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 64; Rüşd, a.g.e, s. 228; Razi, Mealim, s. 72-73; Taftazani, a.g.e, s. 141-143; Harputi, a.g.e, s. 160; Aydın, a.g.e, s. 138.

¹⁷⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 110; **İlm-i Tevhid**, s. 36-37; bkz. Razi, Mealim, s. 72-74; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 211; Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. İzmirli, a.g.e, s. 261-265.

ihtiyacını kendi içinde daima duymuş ve O'nun varlığını hissetmiştir. Yeryüzünde yaşayan insanların tamamının dillerinde Allah'ın zatını ifade eden bir kelimenin bulunması da ilah fikrinin evrenselliğini göstermektedir. Onun için ilahi bir dinin asıl amacı, bir ilaha ihtiyaç duygusunu ortaya çıkarmak değil; Tanrı'yı tanıyıp onu anlamak ve kavramakta yanılan insanın bu konudaki düşüncesini tashih etmek, Allah'ı, ona, gerçek anlamda, dosdoğru tanıtmaktır.¹⁷⁶

Sıfatlar meselesi Kelam İlmi'nin en zor ve önemli konularındandır. Öyle ki, sıfatlar konusu Allah'ın varlığı konusundan çok daha karmaşık bir konudur. Özellikle de Tanrı'ya birtakım sıfatlar atfetme meselesinde din ile felsefe arasında hiçbir zaman görüş birliği olmamıştır. Din felsefenin, felsefe de dinin bazı sıfatlarını kabul etmeye yanaşmamaktadır.¹⁷⁷

Bilmen, Allah'ın sıfatları konusunu "İlahiyat" başlığı altında incelemiştir. Kelamcılar, sıfatların gerek Tanrı'nın zatıyla, gerekse birbirleriyle olan ilişkileri açısından akle ve nakle dayanması bakımından değişik kısımlara ayırıp incelemiştir. Kelam kitaplarında vücut sıfatının "sıfatı nefsiyye", kıdem, beka, muhalefetül-lil havadis, kıyam bizatihi ve vahdaniyet sıfatlarının "sıfatı selbiyye, maneviye ve tenzihiyye", hayat, ilim, irade, kudret, semi', basar, kalam ve tekvin sıfatlarının da "sıfatı subutiyye, zatiyye ve vücudiyye" şeklinde tasnif edildiğini belirttiği halde kendisi Muvazzah İlm-i Kelam adlı eserinde herhangi bir tasnifte bulunmamış ve Allah'ın varlığını ispat etmek için kullanılan delil ve metotları da "vücut" başlığı altında zikretmiştir.

Ancak yapılan tasnifler bir kesinlik ifade etmemekle birlikte daha farklı tasnifler de yapılabilmektedir. Çünkü Kur'an Yüce Allah'ı çeşitli sıfatlarıyla nitelendirirken sıfatlar hakkında herhangi bir ayırım yapmamış, bunlardan bazılarının zatına, bazılarının da fiillerine taalluk ettiğine dair herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Hazreti Peygaber de bu konuda herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Özler, Mevlüt, **İslam Düşüncesinde Tevhid**, İstanbul, 1995, s. 11.

¹⁷⁷ Aydın, Mehmet, **Din Felsefesi**, İzmir, 1999, s. 115-116.

¹⁷⁸ Bkz. Koçyiğit, Talat, **Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara, 1989, s. 116.

Bu nedenle kelamcılar arasında birbirinden farklı tasniflere rastlamak mümkündür.¹⁷⁹

Bilmen Allah'ın sıfatlarını üç kısımda mütalaa etmektedir:

1-Sıfat-ı nefsiyye: bu vücud sıfatından ibarettir. Bu sıfat Allah'ın zatından ibaret olduğu için “nefsiyye” adını almıştır.

2-Sıfat-ı selbiyye: Şu beş sıfattan ibarettir. Kıdem, beka, muhalefetun li'l-havadis, kıyam binefsihi ve vahdaniyet. Bu sıfatlar Allah'a layık olmayan vasıfları gidermeyi ifade ettiklerinden sıfat-ı selbiyye adını almıştır.

3- Sıfat-ı subutiyye: sıfat-ı meani, sıfat-ı zati ve sıfat-ı ikram¹⁸⁰ isimleri de verilen subuti sıfatlar; hayat, kudret, irade, ilim, semî', basar, kelam ve tekvin sıfatlarıdır.¹⁸¹ Bu sıfatların hepsine birden “kemal sıfatları” da denir.¹⁸²

1 – Sıfat-ı Nefsiyye: (Vücut)

Hakikati meçhul, her türlü kemal sıfatlarıyla muttasıf ve eksiklik ifade eden sıfatlardan münezze olan, varlığı kendinden olan, varlığı kendinden olup bu hususta başkasına muhtaç olmayan Allah'ın varlığı konusunu ele alıp incelemek, bütün kelam bilginlerinin ilk görevi olmuştur.¹⁸³ Bilmen de “ilahiyat” bahsinde ilk önceliği “isbat-ı vacib” konusuna ayırmıştır.¹⁸⁴

Vücut, var olmak demektir. Bu sıfat Allah'ın var olduğunu, varlığını gerektiren vücud sıfatı ile muttasıf bulunduğunu ifade eder.¹⁸⁵ Vücudun zıddı olan adem yani yokluk ise Allah hakkında mümtenidir. Allah, zatının gereği olduğu için

¹⁷⁹ Bkz. Ebu Hanife, **el-Fıkhü'l-Ekber**, (Aliyyu'l-Kari Şerhiyle), Beyrut, 1984, s. 25; Cüveyni, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meani, **Kitabu'l-İrşad**, (Tah: Es'ad Temim), Beyrut, 1992, s. 51; Fahreddin Razi, Muhammed B. Ömer B. Hüseyin, **El-Muhassal**, (Çeviren: Hüseyin Atay, Kelam'a Giriş), Ankara, 2002, s. 157; Cürçani, Seyyid Şerif, **Şerhu'l-Mevakıf**, Mısır, 1907, V/2; Taftazani, Mes'ud b. Ömer b. Abdullah Sa'du'd-Din, **Şerhu'l-Mekasid**, (Tah: Abdurrahman Umeyra), Beyrut, 1989, s. IV/31-67.

¹⁸⁰ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 205.

¹⁸¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 86; **İlm-i Tevhid**, s. 31-32.

¹⁸² Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul, 1962, s. 13.

¹⁸³ Yeşilyurt, a.g.e, s. 137.

¹⁸⁴ Bilmen, **Muvzzah İlm-i Kelam**, s. 84.

¹⁸⁵ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, 13; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 206; Selvi, Dilaver, **Ehl-i Sünnet İnanıcı**, Ankara, 2001, s. 41.

Vacibu'l-Vücut''tur. Yani li-zatihi mevcuttur. Varlığı başkasının varlığına bağlı değildir.¹⁸⁶

Bilmen'e göre, Allah'ın varlığının, vacibu'l vücud olduğunu ispat etmek için birçok delil ve metot vardır. Ancak Allah'ın varlığı, ümmetin arif olan kişileri katında o kadar açıktır ki, Allah'ın varlığını ispat hususunda delil ve burhanlara asla ihtiyaç duymazlar. Dolayısıyla bu konudaki metot ve deliller gaflet içindeki insanları uyandırmak amacına yöneliktir.¹⁸⁷

2. Sıfat-ı Selbiyye

a. Kıdem

Kıdem ezeli olmak, varlığının bir başlangıcı bulunmamak demektir. Allah Teala'nın varlığı zatının gereği olduğu için, O kadim ve ezelidir, sonradan var edilmiş değildir. Cenab-ı Hakk'ın varlıkta öncesiz bir zat olduğu anlamındadır.¹⁸⁸ Kıdem Cenab-ı Hakk'tan zatına layık olmayan geçmişteki yokluğu selbettiği için selbi sıfatlardandır. Aynı zamanda bu sıfatın hariçte bir varlığı olmadığından itibari bir sıfattır.¹⁸⁹

Bilmen, Allah'ın kıdem sıfatını ispat için şöyle bir istidlalde bulunmaktadır:

Alemi yaratan kendi kendisiyle kadimdir. İlahi varlığı kendi zatının gereği olduğundan diğer bir mucide ihtiyaç duymaz. Eğer kainatı yaratan kadim olmayıp da hadis olsaydı, diğer bir yaratıcıya ihtiyaç duyacaktı. Çünkü her hadis bir muhdise muhtaçtır.¹⁹⁰ Bu durumda ikinci yaratıcıya aynı değerlendirmeyi yaparız. Eğer bu yaratıcı kadim ise, kainatı yaratan işte budur. Yok eğer bu yaratıcı da hadistir denilirse, bunun da başka bir yaratıcıya ihtiyaç duyması gerekir. Bu tertip ve düzen üzere sonsuza kadar yaratıcılar çoğalacaktır. Her biri bir önceki yaratıcıdan etkilenmiş olarak, bir sonraki yaratıcıya etki edecektir. Bu durum ise ilahi olan bir

¹⁸⁶ Bilmen. **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 86, Bkz. Cürcani, **et-Tarifat**, (Tah: Abdurrahman Umeyra), Beyrut, 1987, s. 304.

¹⁸⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 86.

¹⁸⁸ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, s. 15; Cüveyni, **İrşad**, s. 52; İzmirli, İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelam**, (Hazırlayan: Sabri Hizmetli), Ankara, 1981, s. 257; Harputi, Abdullatif, **Tenkihu'l Kelam Fi Akaid-i Ehli'l İslam**, (çeviren: İbrahim Özdemir, Fikret Karaman, **Kelami Perspektiften İslam İnanç Esasları**), Elazığ, 2000, s. 159; Buti, Said Ramazan, **Yaratıcının Varlığı, Yaratılanın Görevi**, (Çeviren: Mehmet Yolcu, Hüseyin Altınalan), İstanbul, 1986, s. 120.

¹⁸⁹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 206.

¹⁹⁰ Aydın, a.g.e, s. 139.

varlığın şanına aykırıdır. Aynı zamanda bu şekilde tesellsül gerekecektir ki, bu da batıldır. Dolayısıyla kainatı yaratan, kıdem sıfatı ile sıfatlanması ve kainatın o kadim olan yaratıcıya ihtiyaç duyması zaruridir.¹⁹¹

b- Beka

Beka, Cenab-ı Hakk'ın sonrası ve yokluğu olmayan bir zat olduğu anlamına gelir. Zira beka vasfı, kıdem vasfının bir gereğidir. Bu da kadimliği sabit olan bir şeyin yokluğu imkan dışıdır kuralıyla sabittir. Keza kıdem vasfı, zorunlu varlık vasfının bir gereğidir.¹⁹²

Bilmen, beka sıfatında da şöyle bire istidlalde bulunur: Allah Teala gerçek olan bir varlıktır. Onun ilahi zatına zeval olmaz. Her zaman “ *O Evvel'dir, Ahir'dir*”¹⁹³ sırrı tecelli edecektir. Çünkü kıdemi sabit olduğundan ademi, yokluğu mümtendir. Şayet ademi farzedilir ise şu iki ihtimalden biri olur:

a- Ya kendiliğinden adem sahibidir ki, bu muhaldir. Çünkü bir zatın gerektirdiği şey asla tehalüf etmez.

b- Ya da harici bir şeyin tesiri ile adem sahibi olabilir. Bu da muhaldir. Çünkü, bu harici şey kadimdir denilse, Allah Teala'nın ezelde var olmaması gerekirdi. Çünkü aralarındaki tezat ikisinin aynı anda olmasına engeldir. Oysa Allah Teala'nın ezelde var olduğu ve kendisine zıt olacak diğer bir kadimin var olması burhan ile sabittir. Bu harici şey hadistir denilse, hadis olan bir şeyin kadim olan bir varlığı yok etmesi düşünülemez. Çünkü hadis olan bir şey kadim olan bir şeye zıt olarak, kadim olan bir şeye engel olamaz.¹⁹⁴

c- Muhalefetün Li'l Havadis

Muhalefetün li'l- havadis, Yüce Allah'ın gerek zatında gerekse özelliklerinde hiçbir yaratığa benzememesidir.¹⁹⁵ Bu sıfat, Allah Teala hakkında vacip, zıddı olan benzemek mümtendir. Çünkü böyle bir benzerlik, nev'isinin hakikatinin de

¹⁹¹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 102-103.

¹⁹² İzmirli, a.g.e, s. 257; Harputi, a.g.e, s. 159; Aydın, a.g.e, s. 141.

¹⁹³ Hadid, 57/3.

¹⁹⁴ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 103-104.

¹⁹⁵ Cüveyni, a.g.e, s. 54; Harputi, a.g.e, s. 162.

benzemesini gerektirir. Bu durum ise yaratılan varlıkların mahiyetlerinin lazımı olan hadis, fena ve zevale uğramakta, yaratıcının yarattıklarına ortak olmasını gerektirir. Halbuki Allah Teala'nın kadim ve beka sıfatları buna engeldir.¹⁹⁶

Vacib-ul Vücut olan Allah Teala, bütün kamil sıfatlarıyla sıfatlanmış kainatın yaratıcısıdır. Dolayısıyla kainattaki hiçbir şeye hiçbir yönden benzemez. Mümkün olan varlıklara ait özellikler; araz olmak, cevher olmak, cisim olmak, doğma ve doğurma, bölünebilme, birleşme, ayrılma, sınırlanma, şekillenme gibi cisimlere ait özelliklerden ayakta olma, oturma, yemek-içmek, hüzn ve sevinç gibi insani fiillerden ve nefsanî isteklerden hiçbirisi Allah Teala hakkında düşünülemez.

Çünkü Allah Teala için gerekli vücut, kıdem, beka gibi hükümleri, mümkün olan varlıklara gerekli olan imkan, hadis, fena ihtiyaç hükümlerine zıttır. Şayet Allah Teala cisim ve araz olma gibi vasıflarda mümkün olan varlıklardan herhangi birine benzemiş olsaydı, imkan ve hudus gibi özelliklerde de ona benzemesi gerekirdi. Çünkü birbirine bazı vasıf ve özelliklerde benzeyen ve ortak olan iki şeyden her birisi için geçerli olan durum, diğeri için de geçerli olur. İlah olan varlık ise bu gibi kemal olmaya aykırı olan vasıflarla nitelenmekten münezzehtir.¹⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle: "*Onun benzeri yoktur. O her şeyi işitici ve görücüdür.*"¹⁹⁸

d- Kıyam Bi-zatihi

Allah Teala'nın varlığının kendi zatından olması, varlığında başkasına muhtaç olmamasıdır. bu sıfat, Allah Teala hakkında vacip, zıddı olan kıyam bil-ğayr (başkasıyla kaim olma) mümtenedir.¹⁹⁹ Çünkü kıyam bil-ğayr icat edecek bir mucide, bulunabilecek bir mekana, hulul olabilecek bir cevhere ihtiyaç duyması demektir ki, Allah Teala hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.²⁰⁰

"Kıyam bi-zatihi", şu manaları içermektedir:

¹⁹⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 104.

¹⁹⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 104.

¹⁹⁸ Şura, 42/11.

¹⁹⁹ İzmirli, a.g.e, s. 259.

²⁰⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 105.

1- Allah Teala bir müessire, mucide ihtiyaç duymaz.²⁰¹ Çünkü Allah ebedi, ezeli ve alemi yaratandır. Kendisinin kıdemi, yaratıcı olması onun bir mucide muhtaç olmadığını delilidir.

2- Allah Teala mekana ihtiyaç duymaz. Çünkü ezelidir, sınırlanabilen bir varlık değildir. Cisim, cevher, araz değildir. Dolayısıyla bir mekanda bulunması, bir şey ile var olabilmesi mümkün değildir. Çünkü mekana ihtiyaç duymak, cisim ve cevherin özelliğidir.²⁰²

Bilmen, Allah Teala'nın bir mekanda bulunduğunu çağrıştıran bazı Kur'an ayetlerinin²⁰³ müteşabih ayetler olduğunu ve bu konuda delil olamayacağını belirtir.

Allah Teala cisim değildir. Çünkü cisimler cevherlerden oluşmuştur. Birleşme ve parçalanma özelliklerine sahiptirler. Bu özellikler ise hudus alametleridir. Cevher de değildir. Çünkü cevher, mümkün olan varlıklar grubundan sayılmaktadır.²⁰⁴

Bununla beraber Allah Teala ya bölünebilme özelliğine sahiptir, ya da bu özelliğine sahip değildir. Bölünebilme özelliğine sahip ise cisimdir. Bölünebilme özelliğine sahip değilse cüz'ü la yetecezadır. Cüz'ü la yetecezza (bölünemeyen son parçacık) ise varlıkların en küçük parçasıdır. Halbuki ilah olmak bu gibi küçük olmaktan çok yücedir.²⁰⁵

Allah Teala araz da olamaz. Çünkü arazlar (renk, koku, sıcaklık, soğukluk, şekil gibi başka bir şeyin var olmasıyla var olabilen) dönüşüm ve değişimden kurtulamazlar. Bunlar da hadistir.²⁰⁶

3- Allah Teala herhangi bir şeye hulul etmez. Çünkü ebedidir. Birleşmek ve parçalanmaktan, her türlü muhtaç olmaktan yücedir.

---

²⁰¹ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, s. 16.

²⁰² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 105; Bkz. Razi, **Mealim**, s. 44; Taftazani, **Şerhu'l Akaid**, s. 150; Harputi, a.g.e, s. 163.

²⁰³ Bkz. Fatur, 35/10; Mearic, 70/4; Fecr, 89/22; Bakara, 2/210; Rahman, 55/27; Fetih, 48/10; Taha, 20/39.

²⁰⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 106; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 67; Razi, **Mealim**, s. 44; Taftazani, **Şerhu'l Akaid**, s. 147; Harputi, a.g.e, s. 163.

²⁰⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 106; Bkz. Taftazani, **Şerhu'l Akaid**, s. 129-130.

²⁰⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 106; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 63; Taftazani, **Şerhu'l Akaid**, s. 130-133; Harputi, a.g.e, s. 164.

Bilmen bu meseleyi biraz daha genişletmektedir:

1- Allah Teala'nın yarattığı şeylere hulul etmesi mümtendir. Çünkü Allah bir şeye hulul etse o şeye tabi, o şey ile kaim, o şeye muhtaç olması gerekir ki bu durum Allah'ın kıdemine, yaratıcılığına aykırıdır. Bu şekilde Allah'ın bir şeye hulul etmesi düşünülemez. Çünkü hulul ve intikal sadece cisim türünden olan şeylerin özelliklerindedir. Sıfat türünden olan şeylerde düşünülemez.²⁰⁷

Hulul ise üç çeşittir:

a- Hulul-u Sereyani: ince bir sıvının, donuk ve yoğun bir cismin parçacıkları arasında dolaşmasından ibarettir.

b- Hulul-u İmtizaci: Bir sıvının diğer bir sıvı ile karışmasından ibarettir.

c- Hulul-u Vasfi: bir vasfın vasıflandığı şeyle bir arazın bir şeyle var olmasından ibarettir.²⁰⁸

2- Allah Teala'nın varlıklar ile ittihadı mümtendir. Birbirleri ile hakikat ve yapı olarak aynı yani bir şeyin bizzat kendisini başka bir şeyle olması aklen mümkün değildir.

3- Allah Teala'nın mümkün olan varlıklarla iç içe olması da mümtendir. Şüphesiz ki, Allah Teala'nın bir şeyde münderiç ve mündemiç olması ya hulul ve mekanda bulunma veya ittihad suretiyle farzedilebilir. Halbuki Allah Teala hakkında hulul ve temekkün kavramları caiz değildir.²⁰⁹

e- Vahdaniyet

Birlik, yalnız başına olmak, benzeri olmamak, çoğalmaktan, parçalara ayrılmaktan ve eksilmekten beri bulunmak gibi manaları ifade eden bir sıfattır.²¹⁰ Bununla birlikte Allah Teala'nın zatında, sıfatlarında, fiillerinde, ilah olmasında, ma'but olmasında, tek, yani ortak ve benzerden münezze olmasını da ifade eder.²¹¹

²⁰⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 106; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 74; Razi, **Mealim**, s. 45-46, Harputi, a.g.e, s. 164.

²⁰⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 106.

²⁰⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 107; Bkz. Razi, **Muhassal**, s. 159; Harputi, a.g.e, s. 164.

²¹⁰ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, s. 17; Bkz. Cüveyni, a.g.e, s. 69; Cürçani, **Tarifat**, s. 99.

²¹¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 107; **Büyük İslam İlmihali**, s.17; **İlm-i Tevhid**, s. 34; İzmirli, a.g.e, s. 259; Harputi, a.g.e, s. 159.

Gerek İslam, gerekse Yahudi ve Hıristiyan fikir tarihlerinde tartışma konusu olan bütün klasik deliller, monoteizme işaret etmektedir.²¹² Bu bir oluş, sayı yönüyle değil, onun zatında eşi ve benzeri olmayışı yönüyledir.²¹³

Allah Teala'nın her yönden vahdaniyet sıfatına sahip olduğunu zikreden Bilmen, bunları dört kısma ayırmaktadır:

1- Vacib-ul Vücut olması açısından tektir. Çünkü Allah'ın zatı diğer varlıkların zatı gibi cüzlerin birleşmesinden oluşmamıştır. Bileşik olan bir şey kendisini oluşturan cüzlere, parçalara, cüzleri de birbirine birleşmesini sağlayacak bir kuvvete muhtaçtır. Halbuki Allah'ın mevcudiyeti zatının gereği olduğundan bu gibi ihtiyaçlardan uzaktır.

2- Allah sıfatları açısından tektir. Çünkü Allah'ın sıfatlarının hiçbirinin misli, benzeri, diğer varlıkların zatında mevcut değildir.

3- Fiillerinde ve yaratıcılığında tektir. Çünkü bütün alemleri var eden sadece tek olan zatıdır. Kainatın yaratılışında kendi ilahi zatından başka bir müessiri hakiki yoktur. Halik ancak Allah'tır, kullar ise kasibtir.

4- İlah olmasında ve ma'but olmasında tektir. Çünkü mukaddes olan zattan başka ibadet edilmeye ve tapılmaya layık hiçbir zat yoktur.²¹⁴

3. Sıfat-ı Subutiyye (Subuti Sıfatlar):

Bu sıfatlar, sıfat-ı selbiyye gibi Cenab-ı Allah'ı noksanlardan tenzih, eden fakat hariçte varlığı olmayan ademi ve itibari mefhumlardan ibaret bulunan sıfatlar olmayıp zat-ı bariye yeni bir mefhum ve mukaddes bir mana ilave eden,²¹⁵ ezelde mevcut ve onun zati ile kaim ve belli bir hükmü gerektiren her sıfattır.²¹⁶ Bunun içindir ki, bu sıfatlara "sıfat-ı subutiyye, sıfat-ı zatiye, sıfat-ı vücudiyye, sıfat-ı meani"²¹⁷ ve sıfat-ı ikram" adları verilmiştir.²¹⁸

²¹² Aydın, a.g.e, s. 137.

²¹³ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 209; Buti, a.g.e, s. 118.

²¹⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 108; **İlm-i Tevhid**, s. 35; İzmirli, a.g.e, s. 261.

²¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Eş'ari, Ebu'l-Hasen, **Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi a'la Ehli'z-Zeyği ve'l-Bid'a** (Tah: Richard Mecarth), Beyrut, Tsz. s. 11-14; Cüveyni, **İrşad**, s. 77; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 211.

²¹⁶ Buti, a.g.e, s. 216.

²¹⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 80.

²¹⁸ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 212.

Ancak sıfat-ı selbiyede Kelam bilginleri arasında ittifak ve görüş birliği olduğu halde, sıfat-ı subutiyyenin Allah'ın zatına zait, ezeli ve hakiki sıfatlar olduğu hususunda ihtilaf ve görüş ayrılığı vardır.²¹⁹ Allah'ın hayat sahibi, alim, kadir, mürid, semi', basir, mütekellim ve mükevvin olduğu hususunda da kelamcılar ve İslam filozofları arasında ittifak vardır. Çünkü bu husus Kur'an ayetleri ve sahih hadislerle sabittir.²²⁰ İsm-i fail sigasında olan bu kelimelerin Allah hakkında kullanılışında ittifak olduğu halde, aynı kelimelerin mebdei ve aslı olan mastarların, yani hayat, ilim, irade ve kudret gibi sıfatların zat-ı ilahiyeye ezelde sabit ve zatına zait, hakiki ve vücudi sıfatlar olduğunda ihtilaf vardır. Bu konudaki ihtilaf Ehl-i Sünnet mezhepleriyle Mutezile ve Şia fırkaları arasındadır.²²¹

Allah'ın sıfatları listesinde “subuti sıfatların” yer almasına en önemli itiraz Mu'tezile fırkasından gelmektedir. Mu'tezile'nin bu konudaki endişesi, zattan ayrı olarak bu sıfatların varlığı kabul edilir ve bunların ezeli olduğu düşünülürse bunların “kadimlerin çoğalması” (teaddüd-ü kudema) anlamına geleceği ve böylece de Allah'ın birliğine zarar vereceği şeklinde özetlenmektedir.²²²

Ehl-i Sünnet alimleri, ilahi sıfatların hepsini aynı kategoride değerlendirmektedir. Yüce Allah'ın sıfatları arasında bir fark gözetmezler. Bütün sıfatların zatla ne aynı, ne de gayrı olduğunu kabul ederler. Onlara göre sıfatlar, zatın aynısı değildir. Aksine zata zait olup onunla var olan, kadim ve mevcut manalardır.²²³

“Zattan ayrı sıfatların varlığı kabul edilirse taaddud-ü kudema (kadim varlıkların çokluğu) gerekir”²²⁴ şeklindeki Mu'tezile'nin iddiası Bilmen'e göre ilahi sıfatları inkar anlamındadır. Çünkü teaddüd, teğayyürün fer'idir, neticesidir. Zat ile sıfat arasında ise teğayyür bulunmadığı gibi, bu sıfatlar da birbirine muğayir değildir.²²⁵

²¹⁹ Şeyhzade, Abdurrahim, **Nazmu'l-Feraid**, Mısır, 1317h., s. 17.

²²⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 87; **İlm-i Tevhid**, s. 33.

²²¹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 212.

²²² Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 72; Taftazani, a.g.e, s. 158-159; Harputi, a.g.e, s. 172.

²²³ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 32; Bkz. Taftazani, a.g.e, s. 159; Maturidi, **Tevhid**, s. 58-60; Harputi, a.g.e, s. 173.

²²⁴ Bilmen, **İlm-i Tevhid** s. 32; Bkz. Kadı Abdulcebbar, **Şerhu Usuli'l-Hamse**, Beyrut, 1988, s. 167-190; Eş'ari, **Makalatü'l-İslamiyyin**, (Tah: Muhammet Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, 1990, I/238-243; Şehristani, Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed, **el-Milel ve'n-Nihal**, (Tah: Muhammed Seyyid Keylani), Beyrut, trs., I/44.

²²⁵ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 32.

Bilmen bu hususta selefi salihinin beyanatının kalbi tatmin ettiğini zikretmektedir. Allah'ın sıfatlarına inanmakla mükellef isek de bunların her birinin hakikatini bilmekle mükellef değiliz. Çünkü Allah'ın sıfatları, idrak ve taakkul bakımından Zatullah gibidir. Nasıl Allah'ın zatını idrakten aciz isek, sıfatlarının hakikatini idrakten de aciziz. Bu husus, beşerin idrak ve takatinin üstündedir.²²⁶

Subuti sıfatlar konusundaki meşhur mezheplerin görüşlerini ayrıntıya girmeden açıklayan Bilmen, bunlar karşısında Ehl-i Sünnet çizgisindeki tavrını ortaya koyduktan sonra, bu sıfatların herbirini ayrı ayrı ele almaktadır. Subuti sıfatlar, Eş'arilere göre yedi, Maturidilere göre sekiz kısımda ele alınmıştır.²²⁷ Bilmen, Eş'arilere göre tekvin sıfatının müstakil bir sıfat olarak değerlendirilmediğini belirtmektedir. Bununla birlikte Allah'ın sıfatlarını hangi başlık altında ele alınması gerektiğini İlm-i Tevhid adlı eserinde belirtse de Muvazzah İlm-i Kelam adlı eserinde böyle bir tasnifte bulunmadan on dört sıfatı açıklamaya çalışmıştır. Bilmen, bu on dört sıfatı zikretmekle birlikte, hepsini aynı genişlikte ele almamıştır.

a. Hayat: Allah Teala'nın diri ve canlı olması demektir. Kendisiyle ilmin ve diğer sıfatların anlam kazandığı sıfatı hiçbir şeye taalluk etmez. Nefsani niteliklerden olan hayvani hayattan farklı olup maddi olmayan hakiki bir hayattır.²²⁸

Bilmen, hayat sıfatıyla ilgili ayrıntılı ve tatmin edici bir bilgi vermemektedir. O, kısa ve öz cümlelerle Ehl-i Sünnetin bu konudaki görüşünü özetlemeye çalışmaktadır.

Kainatı yaratan Allah'ın hayatı ezeli ve ebedidir. Şüphesiz ki, hayat sahibi olmayan bir zat, bu kadar varlıkları yaratamaz. Allah'ın yarattıklarının bir kısmında hayat, ruhun bedenle bağlantısı, bendeki kuvvetlerin uyumu ve düzeni neticesi olarak ortaya çıkan hissi-istekli hareketleri gerektiren bir özelliktir. Allah'ın

---

²²⁶ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 32.

²²⁷ Harputi, a.g.e, s. 171; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 214.

²²⁸ Harputi, a.g.e, s. 177.

sıfatı olan hayat ise böyle değildir.²²⁹ Allah'ın ilim, irade, kudret sıfatları ile sıfatlanmasını düzenleyen, geçerli kılan bir sıfattır.²³⁰

Allah'ın hayat sıfatı ile sıfatlanmış olduğuna, “ölmek şanıdan olmayan O, Baki'ye güvenip dayan”²³¹, “Allah hayy'dır, kayyum'dur”²³², “kendinden başka tanrı olmayan Allah, hayat ile diri, baki ve zatı ile kaimdir.”²³³ gibi ayetler de dildir.

b-İlim: Allah'a mahsus olan kemal sıfatlarının en önemlilerinden olan ilim sıfatı, Allah'ın bilmesi demektir. İlim Allah Teala'nın bütün varlıklarının ve bu varlıkların tüm hallerini bildirdiği sıfattır.²³⁴ Bilmen'e göre ilim sıfatı Allah hakkında vacip, zıttı olan cahillik ise mümtenidir. Çünkü kaitattaki bunca güzellikleri meydana getiren yaratıcının ezeli olan ilim sıfatıyla sıfatlanmamış olması mümkün değildir.²³⁵

Allah'ın ilim sıfatı ile ilgili olarak “Tanrının cüziyyatı bilip-bilmemesi” konusu filozoflarla kelamcılar arasındaki en önemli sorunlardan bir olmasına rağmen,²³⁶ Bilmen, bu konuya girmeden ilim sıfatını akli ve nakli delillerle kısaca açıklamaya çalışmıştır.

Allah hem külli olan varlıkları, hem de cüz'i olan varlıkları bilir. Hiçbir şey O'nun ilminin dışında kalamaz. Örneğin, bu alemde olmuş ve olacak olan bütün olayları, insan nev'isinin sahip olacağı ahlak ve davranışları külli bir şekilde bildiği gibi, insan nev'isini oluşturan fertlerden herbirinin teker teker hallerini, kalbindeki duygu ve düşüncelerini zahiri ve batını fiillerini tamamen bilir.²³⁷

---

²²⁹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 110; *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I/266.

²³⁰ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 110; *Büyük İslam İlmihali*, s. 18; *İlm-i Tevhid* s. 34; Bkz. Cürcani, *Şerhu'l-Mevakif*, VIII/81; İzmirli, a.g.e, s. 268.

²³¹ Furkan, 25/58.

²³² Bakara, 2/255.

²³³ Al-i İmran, 3/2.

²³⁴ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 111; *Büyük İslam İlmihali*, s. 19; Bkz. Bakillani, Kadı Ebi Bekr Muhammed, *Kitabu't-Temhid*, (Tah: İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1993, s. 46; Cürcani, *Şerhu'l-Mevakif*, VIII/64-80.

²³⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam* s. 111; İzmirli, a.g.e, s. 269.

²³⁶ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Razi, *Mealim*, s. 51-52; Gazali, Ebu Muhammed, *el-Munkizu mine'd-Dalal*, Beyrut, s. 31-32; *Kitabu'l-Erbain*, Mısır, 1328h., s. 6.

²³⁷ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 111.

“ve Allah herşeyi en iyi bilendir.”²³⁸ ayeti kerimesi kainattaki düzende tecelli eden düzen ve olgunluk, kainatı kuşatan Allah'ın ilmini ispat etmek için yeterlidir. Güzel bir şekilde yazılmış bir levha görsek bunu yazan bir sanatkarın yazıcı olduğuna hüküm verir, aynı şekilde vakitleri gösteren bir saate bakınca bunu yapan kimsenin saatçi olduğunu tasdik etmeye mecbur kalırız. O halde nasıl olur da insan, bu kadar güzel sanatları içeren kainatı görür de bunun kadim yaratıcısının ilim sıfatı ile sıfatlanmış olduğundan şüphe edebilir!²³⁹

c- İrade: Allah'ın mümkün olan her varlığı, sınırsız şekilde ve nihayetsiz bir zamanla hususileştirmesi ve belirlemesi demektir. İrade sıfatı, Allah hakkında vacip, zıttı olan kerahiyyet ve icab mümtenidir.²⁴⁰

Bilmen, irade sıfatını işlerken sadece akli delilleri kullanmakta ve filozofların irade sıfatı hakkındaki bazı görüşlerine cevap niteliği taşımaktadır.

Bilmen'e göre, Allah, kendi iradesi ile iş yapar. Yoksa bazı filozofların zannettikleri gibi mecburiyetten iş yapar değildir. Dolayısıyla bütün kainata ezeli olan iradesiyle varlık vermiştir. İlahi iradesi olmaksızın kendisinden zaruri olarak hiçbir şey vücuda gelmez.²⁴¹

Bilmen, Allah'ın kainatı yaratması, güneşten ışığın, ateşten sıcaklığı yayılması gibi değildir. Çünkü bu durumda kainat, icab ve illiyet yoluyla vücut bulmuş olacağından, kainatın da ezeli olması gerekir. Çünkü Allah, ezeli olduğu için kendisinden bu şekil icab ve illiyet yoluyla ortaya çıkan bir şeyin de ezeli olması gerekir. Netice sebebine tabi olduğundan ondan ayrılmaz. Nitekim, netice olan sıcaklık, sebebi olan ateşten ayrılamaz.²⁴²

Bir takım felsefecinin: “ Allah, fe’âlun limâ yurîd (dilediğini dilediği gibi yapan) olsaydı, kainatta bu düzen görülemezdi. Çünkü sürekli olarak ilahi iradesi değişeceğinden alemde var olan bir takım sabit kanunların bulunmaması gerekirdi.” şeklindeki düşüncelerinin Allah'ı aciz olan insanlara kıyas etmekten ileri ge-

²³⁸ Nisa, 4/176; ve Bkz. En'am, 6/59; En'fal, 8/175; Mu'minun, 23/17; Mücadele, 58/7; Mulk, 67/14.

²³⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 111.

²⁴⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 111; **İlm-i Tevhid**, s. 34; İzmirli, a.g.e, s. 270.

²⁴¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 112.

²⁴² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 112.

len bir yanılı olarak görmektedir. İnsanlar geleceği bilmedikleri için daima fikirlerini, iradelerini değiştirmeye mecbur olurlar. Allah ise, alim ve hakimdir. Hele gelecekle alakalı olan hiçbir şey onun ilminin kuşatmasının dışında kalmaz. Kainattaki olayların ne şekilde tecelli edeceğini, ne gibi hikmet ve maslahatlara dayalı olduğunu ezeli olan iradesiyle belirlemiş ve karar kılmıştır.²⁴³

d- Kudret: Bilinenlerden mümkünata taalluk eden ve kendisiyle mümkünatın yapılması ve yapılmaması anlamı kazanan kudret sıfatı,²⁴⁴ Allah'ın bütün kainatı kendi iradesi doğrultusunda tesir etmeye, etkilemeye ve tasarrufta bulunmaya gücünün yetmesi demektir. Kudret sıfatı Allah hakkında vacib, zıddı olan acizlik ise mümtendir.²⁴⁵

Bilmen kudret sıfatı konusunda ne Maturidi ve Eş'ari ekollerinin birbirinden farklı görüşlerine, ne de filozofların bu konudaki çeşitli itirazlarına yer vermemiştir.²⁴⁶

Bilmen bu konuda, bir defa astronomi ilmine bakılıp, uzayda dolaşan milyonlarca cismin büyüklüğü, düzeni düşünüldüğünde bunların kainatı yaratan kişinin kudret ve azametini ispat etmeye yeterlidir.²⁴⁷ Çünkü "O her şeye gücü yetendir."²⁴⁸

e- Semi': Cenab-ı Hakk'ın işitme duyusu aracılığı olmaksızın işitilebilir olanları işitmesi²⁴⁹ demek olan semi' sıfatı Allah hakkında vacib, zıddı olan sağırılık ise mümtendir. Çünkü işitmemek bir noksanlıktır. Allah ise bütün noksanlıklardan münezzehtir.²⁵⁰

Bilmen'e göre, diğer ezeli sıfatlar gibi semi' sıfatı da son derece kemal üzeredir. Allah'ın kutsal olan zâtı, bütün kullarının gizli ve aleni sözlerini işiten, hal-

²⁴³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 112.

²⁴⁴ Harputi, a.g.e, s. 178.

²⁴⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 113; İzmirli, a.g.e, s. 271.

²⁴⁶ Bu konuda bkz. Şeyhzade, a.g.e, s. 8; Harputi, a.g.e, s. 179.

²⁴⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 113.

²⁴⁸ Maide, 5/120.

²⁴⁹ Bağdadi, Abdulkahir, **Usulu'd-Din**, Beyrut, Tsz., s. 98; Harputi, a.g.e, s. 178.

²⁵⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 113; Razi, **Muhassal**, s. 178.

lerini bilen, onların haklarında layık olan şeyleri vücuda getirendir.²⁵¹ İşitme gücüne, işitme aletlerine, havanın sesi ulaştırmasına ihtiyaç duymaktan arınmıştır. Bütün harfleri ve sesleri işiten Allah kullarının istek ve dualarını, kalplerindeki yalvarışı duyar. Gizli ve aşikar hiçbir ses onun işitmesinin dışında kalmadığı gibi bir şeyi işitmesi aynı anda diğer şeyleri de işitmesine engel değildir.²⁵² Çünkü “Allah işitendir, bilendir.”²⁵³

f- Basar: Cenab-ı Hakk’ın görme duyusu aracılığı olmadan görmesi²⁵⁴ demek olan basar sıfatı Allah hakkında vacib, karşıtı olan körlük ise mümtendir. Çünkü görmemek noksanlık olduğundan Allah hakkında düşünülemez.²⁵⁵

Bilmen, Allah’ın semi’ sıfatında olduğu gibi basar sıfatının da yaratıkların sıfatlarına benzemediğini ifade etmenin dışında herhangi bir ayrıntıya girmemektedir. Sadece Ehl-i Sünnet-i Sünnet’in görüşünü halkın anlayabileceği bir şekilde akli ve nakli istidlallerle ortaya koymaktadır.

Bilmen'e göre, hayalden ve vehimden münezzehtir olan Allah, ışığın yansımalarına ve etkilemesine ihtiyaç duymaksızın görür. Görülebilen her şey, ilahi olan zatına kamil derecede tecelli eder. Aynı zamanda bir şeyi görmesi diğer şeyleri görmesine de engel değildir.²⁵⁶ “Şüphesiz O, işitici ve görücüdür.”²⁵⁷

g- Kelam: Allah’ın muttasıf bulunduğu kemal sıfatlarından biri de kelam sıfatıdır. Kelam, harf ve ses türünden olmayan, aksine tek, ezeli ve zat-ı ilahi ile kaim olan bir sıfattır. Bu sıfat ne milletlerin lafızlarıyla nitelenir, ne de lafzi kelam türleriyle kısımlara ayrılır. Ancak hadis ve ezeli taalluk ve hitaplarla bu vasıfları kazanır.²⁵⁸ Kelam sıfatı, Allah hakkında vacib, karşıtı olan konuşmamak

²⁵¹ Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, VII/3309.

²⁵² Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam, s. 113; İzmirli, a.g.e, s. 272.

²⁵³ Duhan, 44/6.

²⁵⁴ Bilmen, Büyük İslam İlmihali, s.20; Harputi, a.g.e, s. 178.

²⁵⁵ Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam, s. 114; İlm-i Tevhid, s. 35; Razi, Muhassal, s. 178.

²⁵⁶ Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam, s. 114; İzmirli, a.g.e, s. 272.

²⁵⁷ İsrâ, 17/1; Bkz. Şura, 42/11; Hacc, 22/75.

²⁵⁸ Sabuni, a.g.e, s. 80; Harputi, a.g.e, s. 181.

mümtendir. Çünkü konuşmaktan aciz olmak bir noksanlık olduğundan Allah hakkında düşünülmesi caiz değildir.²⁵⁹

Allah Teala'nın "mütekellim" ve Kur'an'ın da Allah'ın kelamı oluşu hususunda²⁶⁰ peygamberden gelen mütevatir nakillerle²⁶¹ ümmetin icmaı söz konusudur.²⁶² Ancak Allah'ın kadim, gayr-ı mahluk, yoksa hadis ve mahluk bir kelam sıfatı ile mi mütekellim olduğu konusunda ihtilaflar söz konusudur.

Mutlak olarak kelam, nefsi ve lafzi kısımlara ayrılmaktadır. İnsana nisbetle kelam-ı nefsi, kalpte dolaşıp duran söz demektir ki, dil onun tercümanıdır.²⁶³ Örneğin biz birçok defasında dil ile sustuğumuz halde, kalp ile içimizden birşeyler geçiririz. Sonra da kalbimizden geçirdiğimiz bu cümleleri harfler ve sesler aracılığıyla başkalarına aktarırız. İşte kalpteki olan bu sözlere kelami nefsi, harf ve ses-ten oluşan sözlere de kelami lafzi denir.²⁶⁴

Bilmen Allah'ın mütekellim oluşuna nakli delillerin yanında, O'nun peygamberleriyle konuşmasını kelam sıfatının isbatında delil olarak kullanmaktadır. Bilmen Mutezile fırkasının, Allah'ın Kelamı'nın ezeli ve zatıyla kaim oluşunu reddederek, onun hadis olduğunu ve Allah'ın kelam sıfatını yaratmadan önce mütekellim olmadığını iddia etmelerine karşı çıkmaktadır.²⁶⁵ Aynı şekilde Kur'an'an kalamullahtır. Allah'ın zatıyla var olan ezeli bir sıfat olduğu için Allah'ın kelamı zatisidir. Sayfalarda yazılmış, hafızalarımızda muhafaza edilmiş, lisanımızla okunan lafızlar ve kelimeler yönüyle de Allah'ın kelamı lafzisidir.²⁶⁶

Bilmen, Allah'ın kelamı zatisini kabul etmeyip sadece Allah'ın kelamı lafzisini kabul ettiklerinden dolayı Kur'an'ın yaratılmış olduğunu savunan Mu'tezileye karşı, Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşünü ortaya koymaktadır. Kur'an Allah'ın kelamı olup Allah'ın zatı ile var olan bir ezeli sıfat olması nedeniyle yaratılmış

---

²⁵⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 114; **İlm-i Tevhid**, s. 35; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 80.

²⁶⁰ Bkz. Bakara, 2/175; Nisa, 4/163; A'raf, 7/143; Tevbe, 9/6.

²⁶¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 114.

²⁶² Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 166; Tunç, Cihat, **Kelam (Sistematik)**, Kayseri, 1997; s. 130.

²⁶³ Tunç, a.g.e, s. 129.

²⁶⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 114; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 81; Rüşd, a.g.e, s. 238; Razi, **Muhassal**, s. 180; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 166-167; Harputi, a.g.e, s. 182.

²⁶⁵ Mu'tezile'nin bu görüşleri için bkz. Kdı Abdulcabbar, **Şerhu Usuli'l Hamse**, s. 529; Eş'ari, **Makalat**, I/222-223; Şehristani, a.g.e, I/45.

²⁶⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 115; Bkz. Razi, **Muhassal**, s. 191-192; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 167.

değildir. Ama Allah'ın kelamı zatisini anlamaya vasıta olan ve bizim tarafımızdan tertipli olarak yazılan, söylenen, ezberlenen lafızlar ve kelimeler yaratılmıştır.²⁶⁷

h- Tekvin: “Yok olanı, yokluktan varlığa çıkarma”²⁶⁸ (ma'dumu ademden vücuda çıkartmak) şeklinde tarif edilen tekvin, Yüce Allah'ın yaratıcılığını ifade etmektedir.²⁶⁹ Tekvin sıfatı, halk, ibda, ihya, imate, ten'im ve ta'zib gibi bütün fiili sıfatların kaynağı olan ezeli bir sıfattır. Allah Teala tekvin sıfatı ile mümkün olan bütün varlıkları ezeli iradesine göre ademden vücuda çıkarmıştır.²⁷⁰

Tekvin sıfatının hakiki ve müstakil bir sıfat olup olmadığı konusu Maturidi ve Eş'ari ekollerince tartışma konusu olmuştur.²⁷¹ Bu görüş farklılığı sıfatların sayısını da etkilemiştir. Maturidilere göre müstakil bir sıfat olan tekvin sıfatı subuti sıfatların yanına konularak sekize çıkarılmıştır. Eş'arilere göre ise tekvin sıfatı, kudret sıfatının bir taalluku olduğundan müstakil bir sıfat olarak görülmemiştir.

Eş'ari ekolüne göre tekvin sıfatı, hakiki bir sıfat olmayıp, itibari, izafi ve diğer fiili sıfatlar gibi hadis olduğundan Allah'ın zatıyla da kaim değildir.²⁷² Eş'arilere göre tekvine verilmek istenen rol, “yaratmak”tır. Halbuki kudret sıfatına iradenin katılmasıyla aynı netice hasıl olduğundan bu sıfata gerek kalmamaktadır.²⁷³

Maturidilere göre tekvin, müstakil bir sıfat olup, Allah'ın zatı ile kaim, bütün sıfatların başlangıcı ve kaynağı olan ezeli ve subuti bir sıfattır.²⁷⁴

Bilmen, tekvin sıfatının isbatı konusunda akli ve nakli delilleri kullanarak, Maturidi ekolüne mensup bir alim olarak, kendi ekolü içerisinde yaratmayı kudret sıfatına değil de, müstakil bir sıfat olarak tekvine bağlamaktadır.

²⁶⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 115; Bkz. Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 169; Harputi, a.g.e, s. 184-185.

²⁶⁸ Sabuni, a.g.e, s. 186; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 174.

²⁶⁹ İzmirli, a.g.e, s. 278.

²⁷⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 115; **İlm-i Tevhid**, s. 35; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 86; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 174.

²⁷¹ Şeyhzade, a.g.e, s. 17.

²⁷² Bkz. Taftazani, **Şerhu'l-Mekasid**, IV/89vd; Şeyhzade, a.g.e, s. 17.

²⁷³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 116; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 86; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 175-176; Harputi, a.g.e, s. 187; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 220.

²⁷⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 116; Sabuni, a.g.e, s. 86.

Maturidi imamlarına göre tekvin sıfatı, mümkün olan varlıkları iradesine uygun bir şekilde vücuda getirme noktasında tesir etmektedir. Bu nedenle de yaratmak, rızık vermek, yaşatmak, öldürmek... gibi bütün fiili sıfatlar bu sığata dayalıdır. Allah Teala'nın yarattığı şeylerin türlerine göre lafız ve ifadelerinin birden fezla olması ve değışmesi sıfatı değıştirmez.²⁷⁵

Bilmen'e göre, kainatın bir mükevvine ihtiyacı aşıkardır. Mükevvin ise tekvin sıfatı ile sıfatlanmış olan zat demektir. Dolayısıyla Allah Teala kainatın mükevvinini olduğundan tekvin sıfatı ile sıfatlanmıştır. "Allah'ın emri şudur ki, bir şeyi dileyince ona ol der, o da hemen oluverir."²⁷⁶ ayeti kerimesi buna delalet etmektedir.²⁷⁷

E. ALLAH'IN AHİRETTE GÖRÜLMESİ/ RÜ'YETULLAH

Allah'ın görülebilmesi meselesi, insanların ve Allah aşıklarının dünyada özlemine ettikleri bir olgudur. Ahirette Allah'ı görme ve bu eylemin dünya içinde olmasının arzu edilmesi, büyük ölçüde insanın yaratıcıyı bilme ve onu tanıma özleminden kaynaklanmaktadır.²⁷⁸

Bu nedenle Rü'yetullah/ Allah'ın ahiret aleminde görülmesi meselesi, Mu'tezile fırkası mensuplarıyla, Ehl-i Sünnet Kelamcılarını arasında tartışma konularından biri olmuştur. Her iki grup da kendi görüşlerini teyit eden akli ve nakli deliller koymuş, aksine delalet eden nasları ise tevil yoluna gitmişlerdir. Ancak kelam ekollerinin bu konuya yaklaşımlarını belirleyen etkin sebep Allah anlayışı olmuştur.²⁷⁹

Rü'yetullah, ahirette müminlerin, gözleriyle Allah'ı görmesidir. Bu husus aklen mümkün, naklen sabit olan bir gerçektir.²⁸⁰ O, bir yer, taraf ve yerde bu-

²⁷⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 116.

²⁷⁶ Yasin, 36/82.

²⁷⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 116.

²⁷⁸ Yeşilyurt, **Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu**, Malatya, 2001, s. 190.

²⁷⁹ Özarslan, Selim, **Maturidi Kelamcısı İbn Hümmam'ın Kelami Görüşleri**, Elazığ, 2002, s. 29; Geniş bilgi için bkz. Kadı Abdulcabbar, **Şerhu Usuli Hamse**, s. 233.

²⁸⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 123; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 92; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 183; Harputi, a.g.e, s. 188.

lunmaksızın, bir ışığın ulaşımına ihtiyaç olmaksızın, gören ile görülen arasında bir aralık ispat edilmeksizin görülecektir.²⁸¹

Bütün Ehl-i Sünnet Alimleri gibi Bilmen de, Allah'ın ahiret yurdunda görüleceğini savunmuş ve bu görüşünü kanıtlamak için de daha önceki kelimcilerin kullanmış olduğu akli ve nakli delilleri kullanmıştır.

Bilmen, Allah'ın ahirette görüleceğine dair nakli delil olarak: “Kıyamet gününde yüzler vardır ki o gün ışıltı ışıltı parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”²⁸² ayeti kerimesiyle Hz. Peygamber'in, “mehtaplı bir gecede arada perde olmaksızın ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.”²⁸³ hadisi şerifidir.

Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin aksine rü'yetullahı kabul etmeyen Şia ve Mu'tezile ekolleri kendilerine dayanak olarak “*O'nu gözler idrak edemez.*”²⁸⁴ ayetini delil getirirler. Rü'yetin gerçekleşebilmesi için gözdeki ışınların görülecek şeye ulaşması, görülecek olan şeyin şeklinin göze ulaşması gibi şeylerin şart olmasını dikkate alan Mu'tezileye karşı Bilmen, “*O'nu gözler idrak edemez.*” ayeti kerimesi Cenab-ı Hakk'ın ihata edilerek, tamamı kuşatılarak görülemeyeceğine delalet etmektedir. Yoksa mutlak olarak görülemeyeceğine delalet etmez. Aynı şekilde Hz. Musa gibi bir peygamberin Allah'ı görmek istemesi bu ru'yetin mümkün olduğuna açık bir delildir.²⁸⁵ Gaib olan bir şeyi şahit olan bir şeye kıyas etmek doğru değildir. Bu türlü şartlara gerek kalmaksızın keyfiyet ve ihatadan uzak olarak Allah'ın görülmesi mümkündür.²⁸⁶

---

²⁸¹ Ebu'l-Bereket, en-Nesefi, **el-Umde**, s.45; Çelebi, İlyas, **İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri**, İstanbul, 2000, s. 101.

²⁸² Kıyamet, 75/22-23.

²⁸³ Buhari, Mevakitu's-Salat, 26, I, 143; Er-Rudani, a.g.e., V/115, Hadis No: 10129.

²⁸⁴ En'am, 6/103.

²⁸⁵ Tunç, a.g.e, s. 142.

²⁸⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 124; Bkz. Maturidi, **Tevhid**, s. 98-109; Sabuni, a.g.e, s. 92-97; Razi, **Muhassal**, s. 200-205, Mealim, s. 65-71.

İKİNCİ BÖLÜM NÜBÜVVET

A. İMAN ESASLARI AÇISINDAN NÜBÜVVET VE GEREKLİLİĞİ

Hiçbir din sadece Allah'a iman esası üzerine kurulmamıştır. Bütün semavi din mensupları inandıkları dinin esaslarını ilahi kaynaktan alıp kendilerine ulaştırarak bir peygambere, Allah anlayışının yanında peygamber anlayışına da sahiptirler. Nübüvvete yer vermeyen, sadece akılla idrak edilebilecek bir tanrı anlayışına dayanan inançlar birer felsefi doktrin olmaktan öteye geçmemiştir.²⁸⁷ Zaten insanlar Allah'ın varlığı ve birliğinden daha çok peygamberlik konusunda şüpheye düşmüşlerdir. Çünkü Allah'ın varlığı ve birliğinin delilleri, nübüvvetin varlığı ve gerekliliğinin delillerinden daha kuvvetli ve daha açıktır.²⁸⁸ Her ne kadar bütün kutsal kitaplarda nübüvvete yer verilmiş olsa da, Kur'an'ı Kerim dışındaki kutsal kitaplarda peygamber anlayışı çok bulanık ve müphemdir. Bu müphemlik onların Tanrı anlayışındaki çarpıklıktan kaynaklanmaktadır.²⁸⁹

Peygamber, akıl ve vahiy, Allah ile insan arasındaki halkayı oluşturur. İnsanın en temel problemlerinden biri, onun Allah'la olan ilişkisini nasıl belirleyeceği konusunda odaklaşmaktadır. Tarih boyunca, insanın Allah'la olan ilişkisinin koptuğu dönemler en bunalımlı dönemler olmuştur. Bu nedenle, en temel görev, insanın kişiliğinin yaratıcının koyduğu misyona göre şekillendirilmesidir. İşte peygamberler, insanın tevhidi unuttuğu, Rabbiyle ilişkisinin zedelendiği, saflığını yitirir gibi olduğu dönemlerde onun imdadına yetişen Allah elçileridir.²⁹⁰

İslam Dini, gerçekte, nübüvvet üzerine bina kılınmıştır. O bütün önem ve değerini nübüvvet müessesesine dayanmasından alır.²⁹¹ Peygambere ve peygamberliğe iman, itikadiyat sahasında Allah'a imandan sonra en üst kademeyi oluşturur. Amentü'de ifadesini bulan altı iman esasından biri de peygamberlere iman etmektir. Bu esaslar, İslam âlimleri tarafından bazen üçe indirgenmiş ve buna “u-

²⁸⁷ Yavuz, Salih Sabri, **İslam Düşüncesinde Nübüvvet**, İstanbul, trs, s. 31.

²⁸⁸ Akbulut, Ahmet, **Nübüvvet Meselesi Üzerine**, Ankara, 1992, s. 9.

²⁸⁹ Sönmez, Bulut, **Peygamber ve Filozof**, Ankara, 2002, s. 103.

²⁹⁰ Baljon, J.M.S, **Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler**, (Çeviren: Şaban Ali Düzgün), Ankara, 1994, s. 89.

²⁹¹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 281.

sul-i selase” adı verilmiştir. Bunlar Allah'a, peygamberlere ve ahirete imandır. Aslında bu esaslar bütün semavi dinlerin kabul ettiği esaslardır. Bu üç esasın, “aslü'l-usul” denilen uluhiyyet esasından doğduğu kabul edilmiştir. Bu takdirde Allah'a ve O'nun uluhiyyetine inanan bir kimse, nübüvvet ve ahirete zımnen inanmış kabul edilmektedir.²⁹²

Bununla birlikte nübüvvet konusunun kelim kitaplarına girişi ve ayrıntılı olarak işlenişi birtakım iç ve dış amillerin etkisiyle olmuştur. Bu amiller;

- 1- Yahudi ve Hristiyanlarla yapılan münakaşalar,
- 2- Şii'lerin faaliyetleri,
- 3- Mu'tezile'nin nübüvvet anlayışı,
- 4- Filozofların konuyla ilgili görüşleri,
- 5- Brahmanların peygamberlik anlayışları gibi.

Bu amillerin bir kısmı direkt olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini, bir kısmı da nübüvvet müessesesini ilgilendirmektedir.²⁹³

İslam düşünce tarihinde nübüvvet konusunun çeşitli ekoller tarafından farklı anlaşıldığı ve yorumlandığı bir gerçektir. Bu nedenle nübüvvet konusu Allah'a imandan sonra İslam Dini'nin en önemli inanç esaslarından birini hatta en önemlisini oluşturmaktadır.

Her ne kadar ilk kelim kitaplarında nübüvvetle ilgili ilk işlenen konu peygamberlerin ismet sıfatı ve dereceleri²⁹⁴ olmuşsa da daha sonraki kelim kitaplarında nübüvvet bahsinin daha geniş bir biçimde ele alınıp işlendiğini görmekteyiz.

Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam'ında nübüvvet bahsini iki kısma ayırarak işlemektedir. Birinci kısmı diğer kelim kitaplarında olduğu gibi peygambere iman, insanların peygamberlere olan ihtiyacı, nübüvvetin nitelikleri, nübüvvet ve vahiy, nübüvvet ve mucize, peygamberlerin tafdili, ve sayısı gibi bir çok konuyla birlikte Darwin Teorisine verilen cevaplar oluşturmaktadır. İkinci kısımda da Hz. Peygamber'in nübüvvetinden mucizelerine, miracından son peygamber olmasındaki

---

²⁹² Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 20; Yavuz, a.g.e, s. 31.

²⁹³ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 281.

²⁹⁴ Ebu Hanife, **Fıkhu'l Ekber**, (Çeviren: Mustafa Öz: **İmam-ı Azam'ın Beş Eseri**), İstanbul, 1992, s. 57; Çelebi, a.g.e, s. 42-43.

hikmete, raşid halifelerden hanımlarının sayısına kadar Hz. Peygamberi ilgilendiren birçok konuyu ayrıntılı olarak işlemektedir.

İnsan aklı birçok bakımdan eksik ve yetersizdir. Akıl neyin vacib neyin mümteni olduğunu bilebilse de, mümkün olan varlıklar alemini tam olarak bilemez. Bu nedenle insan, akıyla bazen iyi sonuçlar alabileceği gibi, bazen de ulaştığı sonuç kötü olabilmektedir. Çoğu zaman insan aklı fizik alemi açısından iyi neticelere ulaşırken, ahiret alemiyle ilgili konularda yetersiz kalabilmektedir. O halde, bütün işlerin akibetini bilen birinin neyin iyi ve neyin kötü olduğunu açıklaması gerekmektedir. İnsanlar ancak böyle bir durumda neyi yapması ve neyi yapmaması gerektiğini bilebilir. İşte peygamberler, insan aklının nüfuz edemediği veya yetersiz kaldığı konularda yol gösterici konumundadırlar.²⁹⁵ Bu nedenle nübüvvet ve risalet aklen caiz, naklen sabittir.²⁹⁶ Tam tersine Allah'ın hikmetlerinin gereklerinden sayılıp bilfiil gerçekleşmiştir.

Bilmen'e göre, bir yaratıcının varlığına inanan insanlar için nübüvvetin ve risaletin caiz olmasını inkâr etmeye, nübüvvetin gerçekleşmesinde şüpheye düşmeye imkân yoktur. Hatta filozofların birçokları nübüvvet ve risaletin vacib olması gerektiğini iddia etmişlerdir.²⁹⁷

Bilmen'e göre, nübüvvet ve risalet Allah'ın hikmetlerinin gereklerindedir. Çünkü insanlığın saadeti, hidayete kavuşması, fikren ve ahlaken yükselmesi ancak peygamberlere tabii olma sayesinde tecelli eder. İşte insanlığın bu husustaki ihtiyacını doyurabilmek için, Allah tarafından nebiler ve resuller lütuf olarak gönderilmiştir.²⁹⁸

Allah'ın insanlara kendi içlerinden bir kısım yüce zatları peygamber olarak göndermesinin birçok hikmetleri ve faydaları vardır. Bunlar;

1- Bu sayede itikadi hükümler güçlenmiş ve öğretilmiştir. Bilmen'e göre insan aklı âlemleri yaratan bir varlığın mevcut olduğuna, bazı güzel sıfatlarına istid-

---

²⁹⁵ Yeşilyurt, a.g.e, s. 192.

²⁹⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 126; **İlm-i Tevhid**, s. 62; Bkz. Harputi, a.g.e, s. 226.

²⁹⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 126. Bkz. İbn Sina, **İsbâtu'n-Nübüvve**, (Peygamberlerin Peygamberliklerinin İspatı Ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale), Risaleler içinde, Notlar ve çeviri.: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara 2004, s. 35; aynı müellif, **eş-Şifa**, (İlahiyat) çev.: Ekrem Demirli, Ömer Türker, İstanbul, 2005, s. 187.

²⁹⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 127.

lal yoluyla hüküm verebilir. Ama diğer birtakım ilahi sıfatları anlayamaz. Örneğin mebde ve mead v.b. ile ilgili olayları keşfedemez. Bu nedenle bu konularda bir rehber, bir öğreticiye ihtiyaç duyulur. İşte bu durumda peygamberler insan aklının Allah'ın zatı hakkındaki hükmünü desteklemiş ve güçlendirmiştir.

2- Kulluk görevleri belirginlik kazanmıştır.

Akıl sahibi her insan, kainatın tamamında Allah'ın lütfunun tecelli ettiğini görür. Kendisine ihsan edilen feyizlere karşılık olarak şükretmek ister. Ancak nasıl şükredeceğini, yapılan ibadetlerin hangi şekilde Allah'ın rızasına uygun olacağını kendi kendine keşfedemez. Gayb alemine yönelmiş olan Allah Teala'dan bu hükümleri almaya gücü yeten bir zatın irşadına ihtiyaç duyar. İşte, peygamberler sahip oldukları vahiy ve ilham sayesinde insanlara bu husustaki görevlerinin neler olduğunu belirtirler.

3- Birtakım fiil ve davranışların, bazı varlıkların güzelini ve çirkinini ayırmıştır.

İnsanlar bazı fiillerin, davranışların ve eşyanın güzel, iyi, kötü ve erdemlilik özelliği olup olmadığını, ihtiyacına elverişli olup olmadığını kendi akıllarıyla bilebilirler. Ancak bazen öyle bir hal alır ki, bir şeyin güzel veya çirkin olduğunu sırf akıl ile anlamak mümkün değildir. Bir akıl sahibinin güzel gördüğü bir şeyi, diğer bir akıl sahibi çirkin görebilir. İşte böyle bir durumda bu gibi şeylerin güzel veya çirkin olduğu peygamberlerin tebliğ ettiği emir ve yasaklar sayesinde anlaşılabilir olur.

4- Ahlak değerlerini anlatmış, aşlamıştır.

Gerek kişilerin, gerekse kişilerden oluşmuş olan toplumların yükselmesi, hayat düzeni olan ahlak değerleri ile ayakta kalabilir. Dolayısıyla ahlak değerlerinin nelerden ibaret olduğunu belirtmek ve bunların insanlara etkili bir şekilde anlatacak yüce zatlara ihtiyaç vardır. Peygamberler de insanlığın kemalatının güzel ahlak ile olabileceğini, çok üstün ve etkin bir şekilde açıklayarak onları her türlü kötü ahlaktan uzaklaştırmış ve engel olmuşlardır.

5- Medeni hukuk kurallarını düzenlemişlerdir.

İnsanlar yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Sosyal varlık olmalarından dolayı birçok hükümlere ve kurallara gereksinim duymaktadır. Peygamberler tarafından, bu hükümler ve kurallar düzeni kurulmuş olur.

6- Toplumsal bağlar güçlendirilmiştir.

İnsanlar fitrat gereği toplum halinde yaşamaya mecbur olduklarından aralarında tabiat gereği birtakım renkli ilişkiler düzenlenmiştir. Ancak bu ilişkilerin bir düzen içerisinde olması insanların aynı noktaya yönelmesine bağlıdır. Halbuki, insanlar güzel bir terbiyeye sahip olmadıkça aralarında yüce değerler oluşamaz. Böyle olunca da insanlar arasında zulüm ve kural tanımazlık baş gösterir. İşte insanlara bu ruh terbiyesini veren peygamberlerdir.

7- Fayda veren sanatları ve yaşam için gerekli olan şeyleri bildirmişlerdir.

İnsanların ferah durumunu sağlamak fitratlarında yerleşmiş olan kabiliyeti geliştirmek için kendilerine peygamberler tarafından birçok faydalı bilgiler öğretilmiştir. Bu sayede insanlık için ilerleme yolları açılmıştır.

8- Birtakım yiyecek ve içecekler, ilaçların faydalı ve zararlı olanlarını açıklamışlardır.

İnsanlar öteden beri hayatını sürdürebilmek için yiyecek ve içecek sağlamak zorundadırlar. Sağlıkları bozulunca da ilaç kullanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Ama faydalı, sağlığa yararlı olan maddeleri keşfetmek ve belirlemek için çok tecrübe gerekmektedir. İşte insanlığın düştüğü bu zorluklarda başlangıçta peygamberler vasıtasıyla bertaraf edilmiş, bu sayede insanlar birçok tecrübe aşaması geçirmek zorluğundan kurtularak kendilerine faydalı olan ve olmayan bir çok maddeyi öğrenmiştir.

9- Kâinatta birtakım olayların hakikatlerini, tarihi birçok olayları beyan etmiştir.

Peygamberler birtakım yaratılış kanunlarını, fitratla alakalı bir çok gizli sırları, ümmetlerine anlayabilecekleri bir tarzda beyan ederek, onlara kainatı yaratan varlığın kudret ve azametinden haber vermişlerdir. Geçmişteki bazı kavimlerin tarihsel birtakım garip hallerini olduğu gibi haber vererek kendi ümmetlerinin bu olaydan ders almalarını sağlamışlardır.

Allah'ın hücceti baliğası sona ermiştir. Allah tarafından insanlık alemine gönderilen peygamberler insanlara Allah'ın emirlerini tebliğ ederek itaat edenleri sevapla müjdelemiş, isyan edenleri de azapla korkutmuşlardır. Bu sayede insanların itikat, amel ve diğer konulardaki görevlerini belirlemişlerdir. Nitekim; “*Kimi rahmet müjdecisi, kimi azap habercisi peygamberler gönderdik ki, bu peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı (özür namına) bir bahaneleri kalmasın.*”²⁹⁹ mealindeki ayeti kerimesi bu gerçeği ifade etmektedir.³⁰⁰

B. NÜBÜVVET VE MUCİZE

Mucize: “Acz” veya “ıcaz” kökünden ism-i fail olup, kudretin zıddı anlamını ifade etmektedir. Sözlükte aciz bırakan, güçsüz kılan, karşı konulmaz harika olay, kudretsizlik, takatsizlik veren anlamlarına gelmektedir.³⁰¹

İstilah olarak mucize, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin bunu kabul etmeyen inkarcılara karşı, elinde ortaya çıkan ve eşyanın alışılmış kurallarına aykırı olarak meydana gelen, muarızlarını benzerini meydana getirmekten aciz bırakan ve nübüvvet iddiasını doğrulayıcı bir mahiyet arz eden fiil veya durumdur.³⁰²

Bilmen, yukarıdaki tanımla paralellik arz eden bir tanım yaptıktan sonra, peygamberlerin ortaya koydukları harikalar genel adete aykırı, tabiat kanunlarına zıt olmasıyla beraber haddi zatında mümkün olan şeylerdir³⁰³ şeklinde bir tespit yapmaktadır.

Her şey ve her olay doğrudan doğruya Allah'ın iradesine bağlı olarak var olduğuna göre, rasyonel düşünce ve akli kaziyeler açısından mucizenin zuhuru yadırganamaz.³⁰⁴ Çünkü tabiatta meydana gelen olayların, alışılmışın dışına çıkmayarak aynı minval üzere meydana gelmesi, aklın olmasını zorunlu kıldığı bir

²⁹⁹ Araf, 7/6.

³⁰⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 127-130; Bkz. Maturidi, **Kitabu't-Tevhid**, (Tercüme: Bekir Topaloğlu, **Kitabu't-Tevhid** Tercümesi), Ankara, 2002, s. 221-232; Razi, **Muhassal**, s. 240-241; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 293-294.

³⁰¹ İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed, **el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an**, (Tahkik: Muhammed Seyyid Geylanî), Beyrut, trs., s. 322-323; Yavuz, a.g.e, s. 176.

³⁰² Sabuni, a.g.e, s. 105; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 295.

³⁰³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 130; Buti, a.g.e, s. 221.

³⁰⁴ Akkad, Abbas Mahmud, **Kur'an Felsefesi**, (mütercim: Ahmed Demirci), T.s.z. s. 35.

olay değildir. Ancak o, adetlerin ağında dokunun ve tali derecedeki yapma sebeplerle oluşan bir olaydır. Harikulade olaylara hayret edilmesine ve onların reddedilmesine, onların, alışılmışın ve denenmişin hilafına vuku bulmasındaki gariplik sebep olmaktadır.³⁰⁵

Bilmen'e göre, peygamberlerin ortaya koydukları harikaların benzerini getirmekten insanlar aciz kaldıkları için bu harikalara "mucize" denilmiştir. Bu harikaların olması aklen mümteni değildir. Ancak bu tarzda bir adet mevcut olmadığı için ilk anda insanların tuhafına ve yadırgamasına sebep olmuştur.³⁰⁶

Bundan dolayı Bilmen, tabiat kanunlarının zaruri olmadığını belirterek akli ve nakli delillerle açıklamaya çalışmıştır.

1. Mucize ile Diğer Harikalar Arasındaki Fark

Bilmen, peygamberlerin gösterdikleri her mucize bir harika olduğu halde her harika bir mucize değildir. Bu nedenle mucize ile diğer harikalar arasındaki fark, onun eşyanın gerçek mahiyetinde değişiklik meydana getirmesidir.³⁰⁷

Bilmen bu farkları şöyle sıralamaktadır:

1- Mucize, sadece nübüvvet ve risalet sahibi olan kişi tarafından gösterilir. Yalan yere nübüvvet iddiasında olan bir kişi arzularına uygun gelecek hiçbir harika ortaya koyamaz. Böyle bir durum şüphe doğuracağından Allah'ın hikmetine aykırıdır.

2- Mucize, nübüvvet iddia eden kişinin davasına uygun, maksadına denk bir şekilde gerçekleşir. Fen bilimlerinin açıkladığı sebeplere ve başka kurallara bağlı olamaz.

3- Mucize, genellikle halkın isteği üzerine gerçekleşir. "Bu mucizenin bir benzerini siz gösteriniz." Denildiği zaman hiçbir kimse buna güç getiremez.

4- Mucizeyi gösteren kişi, her türlü kemal ve üstün ahlak değerleriyle sıfatlanmış olduğundan kendi şahsi çıkarlarını asla hedeflemez.³⁰⁸

---

³⁰⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 130.

³⁰⁶ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 131.

³⁰⁷ Yavuz, a.g.e, s. 180.

³⁰⁸ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 133-134.

2. Mucize Dışındaki Olağanüstü Haller

Peygamberlerin mucizesi dışında birtakım harikulade olaylar ve haller vardır ki, bunlar şunlardır:

a- İrhas: Peygamberlik görevinden önce meydana gelen ve peygamber olacak kişinin peygamberliğine delalet eden ve bu şekilde nübüvvetin oluşmasını sağlayan harikalardır. Hz. Peygamber'e bazı ağaçların ve taşların selam vermesi ve Hz. İsa'nın beşikteyken konuşması irhas türünden hallerdir.³⁰⁹

b- Keramet: Şeriatle tam olarak amel eden ümmetin bazı büyükleri tarafından gösterilen harikalardır.³¹⁰

Velilerin kerametleri hakır.³¹¹ Ancak bu peygamberlik davasıyla ilgili bulunmamak şartıyla zuhur etmelidir.³¹² Bu nedenle ümmetin salih olan kullarından bazılarının Allah tarafından keramet sahibi olması imkansız değildir.³¹³

Bilmen, keramet konusunda şer'i nasların varid olduğunu ve bir çok zattan kerametın zuhur ettiğine dair birden fazla rivayetin bulunduğunu zikreder. Aynı zamanda Bilmen velilerden zuhur eden kerametler, tabi oldukları peygamberin birer eseri demektir. Bu nedenle keramet şeklinde meydana gelen harika olaylar, nübüvvet davasını ispat eden mucize konumunda değildir. Her istenildiğinde keramet gösterilemez. Bu yönden keramet, mucizeden ayrılır.³¹⁴

c- Maunet: Amelleri, davranışları ve ahlakı güzel olan müslümanlarda ortaya çıkan olağanüstü hallerdir. Böyle kimselerin sıkıntı ve güçlüklerle rağmen geçimlerini kolayca sağlamaları, bela ve musibetlere kolaylıkla göğüs germeleri maunet türünden Allah'ın onlara yardımınıdır. Bazı saf insanların karşısındakinin kalbinden geçenleri keşfetmeleri bu türdendir.³¹⁵

d- İstidraç: Zaman tanıma, mühlet verme anlamlarına gelmektedir. İman ve iyi amelle ile ilgisi bulunmayan kişilerden zuhur eden olağanüstü hadiselerdir.³¹⁶

³⁰⁹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 134; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 317.

³¹⁰ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 134; *Büyük İslam İlmihali*, s. 23; Sabuni, a.g.e, s. 117.

³¹¹ Ebu Hanife, a.g.e, s. 57; Çelebi, a.g.e, s. 119.

³¹² Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 314.

³¹³ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 134.

³¹⁴ Razi, *Muhassal*, s. 249; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 135.

³¹⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 135; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 362.

³¹⁶ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 135; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 314.

Zalim ve kafir olanlardan bazılarının dünya işleriyle alakalı isteklerinin gerçekleşmesi, şeytanın duasının kabul edilmesi, Firavun ve Deccal gibi Allah düşmanı olan kişilerden yeryüzündeki saltanatlarının bir müddet istedikleri tarzda yürümesi istidraç türünden olaylardır. Bu şekilde Allah Teala düşmanlarının ihtiyaçlarını onları derece derece cezaya çekmek ve sonunda da cezalandırmak şeklinde karşılayarak onların buna aldanarak azgınlık ve küfürde ileri gitmelerini sağlar.³¹⁷

e- İhanet: Fasıklığı ve kafir olduğu belli olan bir kişinin isteğine zıt olarak meydana gelen harikadır. Buna hızlan da denir. Allah Teala o kişiyi yalanlamak ve rezil etmek için bu harikayı yaratır. Yalancı peygamber Müseyleme, bir gözü kör olan bir çocuğun gözünün açılması için tükürüğünü sürmüş, çocuğun diğer gözü de kör olmuştur. Yine o, bir kuyunun suyunu artırmak için kuyuya tükürünce kuyu tamamen kurumuştur.³¹⁸

Bilmen bu konuyla ilgili sonuç olarak, mucize ve kerametın dışındaki harika olaylar sahibinin büyüklüğüne ve faziletli olduğuna delalet etmez. Örneğin bir kişi şeriatı yaşamadığı halde havada uça ve denizin üzerinde yürümüş olsa, bu halin islam nazarında hiçbir kıymeti yoktur.³¹⁹

Bilmen'e göre, özel sebepler ve fen bilimlerinin sayesinde meydana getirilen, garip olaylardan sayılan şeyler ya sihir olarak kabul edilir, ya da sanat olarak kabul edilirler. Bunlar sebeplere bağlı, tabiat kurallarına uygun, başkalarının yardımına ve desteğine muhtaç olup sebeplerine ve şartlarına vakıf olan herkes tarafından taklit edilmesi mümkündür. Bunun için harikulade olaylarla bir ilgisi yoktur.³²⁰

---

³¹⁷ Ebu Hanife, a.g.e, s.58; Çelebi, a.g.e, s. 119.

³¹⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 135.

³¹⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 135.

³²⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 136.

C. NÜBÜVVET VE VAHİY

Nübüvvet ve vahiy birbirinden ayrılmayan iki önemli kavramdır. Nübüvvet vahiyden, vahiy de nübüvvetten olmaz. Nübüvvet, doğrudan doğruya vahye dayanır. Bu nedenle vahiy kavramı Allah'ın insanlara bildirdiği şeylerin hepsini içine alan bir genişlik arzeder.³²¹

Vahyin sözlük anlamı, fısıldamak, telkin etmek, işaret etmek, yazı yazmak, ilham etmek, elçi göndermek, bazı özel maksatları bildirmek gibi anlamlar taşır.³²² Kur'an'ı Kerim'de vahyin sözlük anlamı kastedilerek, peygamberlerin dışında başkaları için de gerçekleştiğini görmekteyiz.³²³

Vahyin şer'i tarifi ise, Allah'ın dilediği hükümleri, hakikat sırlarını peygamberlerine özel birtakım yollardan birisi ile bildirmesi demektir. Aynı zamanda, vahyedilen şeylere de vahiy denir. O halde vahiy, ism-i mef'ul sıgasıyla muha (vahyedilen) anlamındadır. Nitekim “*O sadece, ona vahyedilen şeydir.*”³²⁴ Ayet-i kerimesindeki vahiy bu anlamdadır.³²⁵

Bilmen nübüvvet ve vahiy başlığını kullanmadan vahyin tarifini yaparak vahyin değişik yollarından ve Hz. Muhammed'e gelen vahyin mertebe ve şekillerinden bahsetmektedir.

1. Vahyin Geliş Şekilleri

Peygamberlere gelen vahiy şu dört şekilden biriyle olmaktadır:

a- Sadık Rüya: Bu, peygamberlere en kolay gelen vahiy olup rüyalarda vuku bulur. Bundan dolayıdır ki, peygamberlere ilk gelen vahiyler, vahye hazırlanıp alışmaları için sadık rüyalar şeklinde gelmiştir.³²⁶ Çünkü, vahyin diğer yollardan birisiyle gelmesi, nübüvvet görevinin birdenbire verilmesi insan gücünün tahammül

³²¹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 317.

³²² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 136; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, II/706; **İlm-i Tevhid**, s. 65; Bkz. Isfehani, **Müfredat**, s. 515-516; İbnu'l-Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddin, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut, 1990, XV/379-380.

³²³ Bkz. Meryem, 19/11; En'am, 6/112-121; Fussilet, 41/12; Nahl, 16/68; Maide, 5/111; Kasas, 28/7.

³²⁴ Necm, 53/4.

³²⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 136; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, II/706; **İlm-i Tevhid**, s. 65-66.

³²⁶ Bahçeci, Muhittin, **Ayet ve Hadislerle Peygamberlik ve Peygamberler**, İstanbul, 1977, s. 175.

edemeyeceği derecede zordur. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban olarak boğazlaması bu türdendir.³²⁷

b- İlham: Allah Teala dilediği şeyleri peygamberlerin kalplerine uyanık bir halde iken vasıtasız olarak ilka ve ilham etmesidir. Bu yolla gelen vahiy, meleğin konuşması ve okumasına ihtiyaç duymadığı için buna “vahy-i ğayr-ı metluvv” denir. Hz. Peygamberin hadisleri buna örnektir.³²⁸

c- Kitap: Allah Teala peygamberlerine dilediği kelimeleri melek vasıtası olmaksızın işittirmesi ve kelamını duyurmasıdır. Bu sözleri işiten kelamın sahibini görmez.³²⁹ Hz. Musa'nın Tur Dağında mazhar olduğu vahiy bu türdendir. Tevrat'ın levhaları, bu yolla yazılmış ve bir defada nazil olmuştur.³³⁰

Bilmen'in vahyin geliş şekilleri başlığı altında zikrettiği “kitap” maddesi diğer kelimeler kitaplarında Allah'ın perde arkasından vahyetmesi şeklinde maddeleştirilmiştir.

d- Melek Gönderme: Allah Teala dilediği şeyleri peygamberlerine melek vasıtasıyla tebliğ eder. Meleğin şekli ve sureti değişik olur. Buna “vahy-i metluv” denir.³³¹

2. Hz. Peygambere Gelen Vahiy Şekilleri

Bilmen, Hz. Peygambere gelen vahiy şekillerini birer cümleyle ve maddeleştirmeden aktarmaya çalışmıştır. Biz ise Hz. Peygambere gelen vahiy şekillerini maddeleştirerek aktarmak istiyoruz.

a- Sadık rüyalar şeklinde gelen vahiy: Peygamber Efendimize, peygamber olarak gönderilmesinin ilk zamanlarında, altı ay kadar rüya şeklinde vahiy gelmiştir. Hatta nübüvvetinin başlangıcında Hz. Peygambere birtakım ışıkların gösterilip

³²⁷ Bilmeni **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 136-137; **İlm-i Tevhid**, s. 66.

³²⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 137; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, II/706; **İlm-i Tevhid**, s. 66.

³²⁹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 321.

³³⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 137; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, II/706; **İlm-i Tevhid**, s. 66.

³³¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 137; **İlm-i Tevhid**, s. 66.

bazı sesler ve taşların selamının işittirilmesi O'nu vahyi almağa hazırlamak içindi.³³²

Hız. Peygamberin rüya aleminde gördüğü her şey, sabahın aydınlığı gibi açıkça ortaya çıkardı.³³³

b- Melek vasıtasıyla gelen vahiy: İlahi vahyi peygambere getiren melek, ya olduğu gibi görünerek ya görünmeden veyahut da insan suretinde gelmiştir.³³⁴

Diğer peygamberler gibi Hız. Peygamber de bu sahaya tedricen sevk olunmuş; evvela sadık rüyalarla alıştırmıştır. Fakat daha sonra birden bire meleği görünce, o anda hemen neye uğradığını düşünmesi mümkün olmamış, beşeri fitratı dolayısıyla ürküp korkmuştur. Çünkü nübüvvet beşeri tabiatların hepsini gideemez. Bundan sonra Hız. Peygamber peyderpey gelen vahye alışmıştır.³³⁵

c- Vahyin çan sesine benzer bir sesle gelmesi: Çıngırak sesine benzer bir sesle Hız. Peygambere gelen vahiy, vahyin en ağır biçimde gelenini teşkil ediyordu. Hız. Peygamber bu halde iken alemle bağlantısını keser, bir an için gaybubet halinde bulunur, vahyi almak için tamamen kendisinden geçer ve Allah'a yönelirdi.³³⁶

D. PEYGAMBERLERİN SIFATLARI

Peygamberlerin kendilerine has bazı sıfatlarının bulunması gereklidir. Peygamberler bu sıfatlar sayesinde yüce Allah ile kulları arasında elçilik yapma liyakatini kazanmış olur.³³⁷ Onlar insanlık için olabilecek tüm üstün özelliklere sahip, nübüvvet makamına aykırı olan her türlü hallerden ve arızalardan korunmuşlardır.³³⁸ Bu nedenle şu beş kemal sıfatla sıfatlanmaları vaciptir:

---

³³² Bahçeci, a.g.e, s. 176.

³³³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 137.

³³⁴ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 319.

³³⁵ Bahçeci, a.g.e, s. 179.

³³⁶ Bahçeci, a.g.e, s. 184.

³³⁷ Sabuni, a.g.e, s. 114.

³³⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 140.

1- İsmet: Allah'ın elçilerinin günah işlemekten uzak, üstün ahlaki değerlerle donatılmış olmaları, birtakım faziletlerle sahip olarak diğer insanlardan farklı bulunmaları, onların yüklendikleri ilahi sefaretin icabı olsa gerektir.³³⁹

İsmet, peygamberlerin gizli ve aşikar her türlü günahattan, kişilik bozukluğuna delalet edecek hareketlerden uzak olması demektir.³⁴⁰ Buna zıt olan masiyet, günah işleme kendileri hakkında mümkün değildir.³⁴¹

Bilmen'e göre peygamberler, peygamberlik görevinden önce ve sonra asla küfür ve büyük günah işlemezler.³⁴²

İsmet sıfatı konusunda mezhepler arasındaki farklılıklara³⁴³ değinmeyen Bilmen, peygamberlerden yanılma sonucu bazı küçük günah ve hataların zuhur edebileceğini belirtir ve bunu zelle olarak isimlendirir.³⁴⁴ Bu manada peygamberler için hata ve günahı caiz ve mümkün görür.³⁴⁵

Bilmen'e göre, diğer insanlar için geçerli olan yeme, içme, evlenme, uyuma, yaşam ve ölüm gibi şeyler peygamberler için de caiz ve mümkündür.³⁴⁶

Bazı peygamberler hakkında varid olan, zahirinde günah işlemeyi düşündüren ayetlerin hakikatte günahla ilgisi olmadığı halde Bilmen, bu tür ayetlerin ya tevil edilmesi gerektiğini, ya da hakkında hüküm verilmeyip o hal üzere bırakılması gerektiğini belirtir.³⁴⁷

2- Emanet: Emanet, peygamberlerin her yönden güvenilir olup kutsal görevleri hakkında ve diğer olaylarda son derece mükemmel bir yol üzere olmalarıdır. Bunun zıddı olan hainlik peygamberler hakkında imkansızdır. Çünkü hain olan bir kişi ilahi sırların tecellisiyle, nübüvvet göreviyle şereflemez.³⁴⁸

---

³³⁹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 309.

³⁴⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 140; **Büyük İslam İlmihali**, s. 24; Bahçeci, a.g.e, s. 95.

³⁴¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 140; **İlm-i Tevhid**, s. 63.

³⁴² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 140; Bkz. Ebu Hanife, a.g.e, s. 57; Sabuni, a.g.e, s. 115; Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Razi, **Peygamberlerin Masumiyeti**, (Çeviren: Hasan Fehmi Ulus), İstanbul, 1986, s. 22; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 302.

³⁴³ Farklılıklar İçin Bkz. Razi, **Muhassal**, s. 244-249.

³⁴⁴ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 63; Bkz. Ebu Hanife, a.g.e, s. 57; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 302.

³⁴⁵ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 63.

³⁴⁶ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 63.

³⁴⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 140.

³⁴⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 141.

3- Sıdk: Peygamberler insanların en doğru ve dürüst olanıdır. Onlar asla yalan söylemezler. Doğruluk, dürüstlük, sadakat bütün insanlar için aranan bir niteliklerdir, ancak bu sıfat peygamberler için vacip ve zorunludur.³⁴⁹

Bu nedenle sıdk, peygamberlerin her konuda, gerek şariat hükümlerini tebliğ etmekte ve gerek diğer olayları haber vermelerinde doğru sözlü olmalarıdır. Yalan söylemek günah olduğundan ismet ve emanet sıfatlarıyla bir arada olamaz.³⁵⁰

4- Fetanet: Üstün akıl, ince görüş, derin kavrayış, yüksek muhakeme, ulvi düşünce sahibi olmak demektir. Bütün peygamberler son derece üstün bir akla, keskin bir zekaya, sağlam bir iradeye, iyi bir muhakemeye, işin iç yüzünü keşfetme yeteneğine yani hikmete sahiptirler.³⁵¹ Onlar hakkında gaflet, uyanık olmama halleri muhaldir, Zira son derece fetanetli ve zeki olmasalardı, ümmetlerine karşı delil ifade etmeye kadir olamazlardı.³⁵²

5- Tebliğ: Tebliğ, açıklamak, bildirmek demektir. Allah'ın hükümlerini ve ilahi vahyi bildirme emridir. Peygamberler tebliğ edip etmeme hususunda, susma, gizleme, nakletmeme haklarına sahip değildir.³⁵³ Bu nedenle peygamberler Allah tarafından tebliğ etmekle zorunlu oldukları şeyleri ümmetlerine tamamen tebliğ etmişlerdir. Bunun zıddı olan şeriatı gizlemek, peygamberler hakkında düşünülemez.³⁵⁴

Yüce yaratıcı tebliğ konusunda insanlığa gönderdiği son peygamberine şu emri vermiştir: *“Ey Resulüm! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kafirlere yol göstermez.”*³⁵⁵

E. PEYGAMBERLERİN SAYISI

Peygamberlerin sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Çünkü Allah Teala, her kavme bir peygamber gönderdiğini, bunlardan bir kısmı-

³⁴⁹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 314.

³⁵⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 141.

³⁵¹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 315; Selvi, Dilaver, **Ehl-i Sünnet-i Sünnet İnancı**, Ankara, 2001, s. 97.

³⁵² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 141.

³⁵³ Atay, **İslam'ın İnanç Esasları**, s. 175; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 313.

³⁵⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 142; **İlm-i Tevhid**, s. 69.

³⁵⁵ Maide, 5/67.

nın isim ve hallerini Kur'an'da anlattığını, bir kısmından ise hiç bahsetmediğini bildirmiştir: “Hiç şüphesiz biz: Allah'a kulluk edin ve putlardan sakının diye hükümümüzü duyurmaları için her millete bir peygamber gönderdik.”³⁵⁶ “Resulüm! Biz senden önce bir çok peygamberler gönderdik. Onlardan kimini kıssasını sana haber verdik, kimini de anlatmadık.”³⁵⁷ ayeti kerimeleri bu konuda her hangi bir tahmine imkan vermemektedir.

Bilmen de bu ayetler doğrultusunda peygamberlerin sayısını tahdit doğru olmadığını belirtir. Çünkü bir sayının tesbit edilmesi ve isimlerin belirlenmesi halinde peygamber olmayanların peygamberlere dahil edilmeleri veya peygamber olanların, peygamberlerin dışında kalmaları durumundan emin olunamaz.³⁵⁸

Bilmen bu konuda rivayet edilen hadislerin ahad yolla rivayet edildiğini ve bu konuda hüccet olamayacağını da belirtir.³⁵⁹

F. HZ. PEYGAMBERİN RİSALETİ

Tarihte gelip geçen peygamberlerin nübüvvetini ispat konusunda temel kaidede Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmek olmuştur. Diğer peygamberlerin nübüvveti ancak onun haber vermesiyle sübut bulmuştur.³⁶⁰ Bu nedenle Hz. Peygamber'in risaleti de, diğer peygamberlerden bağımsız mütalaa edilemez. Mutlak olarak risalet için ortaya konulan şart ve prensipler Hz. Peygamber'in risaleti için de geçerli olacaktır. O'nun kişisel özellik ve yetenekleri yanında, davası da içerik ve mahiyet itibarıyla diğer peygamberlere benzediği gibi, davasını ispatta başvurduğu metot bakımından da aynılık arz etmektedir. Bu nedenle de geçmiş peygamberlerin nübüvvetini kabul ve tasdik eden birinin, Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmemesi düşünülemez.³⁶¹

---

³⁵⁶ Nahl, 16/36.

³⁵⁷ Mü'min (Ğafir), 40/78.

³⁵⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 143; Bkz. Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 301.

³⁵⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 143; **İlm-i Tevhid**, s. 65; Bkz. Maverdi, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Abdilllah, **A'lamu'n-Nübüvve**, (Tah: Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 70.

³⁶⁰ Sabuni, a.g.e, s. 106.

³⁶¹ Yeşilyurt, **Ebu'l-Berekat En-Nesefi ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, s. 205-206.

Bilmen, Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat konusunda insanların anlamlarını kolaylaştırmaya yönelik olarak çeşitli örneklere başvurmuştur. Bunların başında ise peygamberin mucizeleri gelmektedir.

Bilmen, diğer Kelam kitaplarında olduğu gibi Hz. Peygamber'in mucizelerini iki kısma ayırmaktadır:

1- Hissi Mucizeler: Hissi mucizeler, gözle görülen ve duyu organlarıyla hissedilen mucizeler olup, bunlara “maddi mucizeler” denir.³⁶² Bu mucize türü peygamberlerin nübüvvet ve risaletine hissen delil olan birtakım yüce ve olağanüstü olaylardır.³⁶³

Bilmen, bu bağlamda Hz. Peygamber'in hissi mucizelerini üçe ayırır:

a- Hz. Peygamber'in kendi zatıyla alakalı yüce olaylar: Nübüvvet nurunun Hz. Adem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar intikali, Peygamber'in iki omuzu arasında bulunan nübüvvet mührü, Hz. Muhammed'in yaratılışındaki mükemmellik, vücut ve çehre güzelliği, geçmiş ilahi kitaplarda maddi ve manevi vasıfları ile zuhur edeceği zamanın haber verilmesi ve ona tabi olacaklarla taraftarlarının vasıflarının anlatılması... gibi özelliklerdir.³⁶⁴ Hz. Peygamber'in bazı mucizelerini hadislerle aktarmaya çalışan Bilmen'e göre bu rivayetler tevatür derecesindedir. Her ne kadar bu mucizelerden her biri tevatür yoluyla sabit değilse de bunların ortak yönleri yani mutlak manada mucizelerin meydana gelmesi tevatür ile sabittir.³⁶⁵

b- Hz. Peygamber'in kendi sıfatlarıyla alakalı yüce olaylar: Hz. Peygamber'in fitraten ve ahlaken yüceliği, fesahat ve belağat sahibi oluşu, şefkat ve merhametin en üstünüyle muttasıf bulunuşu, kahramanlığı ve dayanıklılığı, sadakat ve istikamette mümtaz örnek oluşu vb. gibi vasıflar O'nun sıfatlarıyla ilgili hissi mucizeleridir.³⁶⁶

Bilmen, her bir mucizeyi ayet ve hadislerle işlemektedir.

³⁶² Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 343.

³⁶³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 154; **İlm-i Tevhid**, s. 72.

³⁶⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 155-156; **İlm-i Tevhid**, s. 72; Bkz. Maturidi, a.g.e, s. 256-257; Sabuni, a.g.e, s. 108-110; Harputi, a.g.e, s. 240.

³⁶⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 154.

³⁶⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 157-160; **İlm-i Tevhid**, s. 72.

c- Hz. Peygamber'in zatı ve sıfatları dışındaki olğanüstü olaylar: Hz. Peygamberin zat ve sıfatları dışındaki hissi, maddi mucizelerine şunlar örnek gösterilebilir: Ayın ikiye bölünmesi,³⁶⁷ Hudeybiye ve Tebuk seferlerinde sahabenin suya ihtiyacı olduğunda parmaklarından suyun akması,³⁶⁸ miraç mucizesi,³⁶⁹ az yemeğin çoğalması,³⁷⁰ eşyanın kendisine selam vermesi,³⁷¹ devenin halinden yakınması, hurma kütüğünün inlemesi,³⁷² kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi,³⁷³ atılan taşların düşmanların gözlerine isabet etmesi³⁷⁴ ve bulutun Hz. Peygamber'i gölgelendirmesi gibi mucizeler maddi, hissi mucizelere örnektirler.³⁷⁵

2- Akli Mucizeler: Manevi mucizeler de denilen akli mucizeler, akılla kavranılan, düşünmekle ve zihin faaliyeti ile mucize oldukları anlaşılan mucizelerdir.³⁷⁶ Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletine aklen delil olan bir takım yüce, olağanüstü haller ve eserlerden ibarettir ki bunun en belirgin örneği Kur'an mucizesidir.³⁷⁷

Hz. Peygamber'in akli mucizeleri de altı çeşittir:

a- Hz. Peygamber'in ilim ve fenden yoksun bir çevrede yetişip ilmi bir tahsili olmadığı halde son derece kusursuz ve üstün bilgilere sahip, en mükemmel şeriatı kurmuştur.

Bilmen, cehalet içindeki bir toplumda dünyaya gelen Hz. Peygamber, hiçbir kimseden bir şey okuyup yazmadığı halde kendisinde son derece kusursuz bir ilim tecelli etmiştir. Kısa zamanda Arap yarımadasını cahillikten kurtararak, alemde

³⁶⁷ Buhari, Muhammed b. İsmail, **es-Sahih**, Menakib 27; Menakibu'l-Ensar 36, Beyrut, 1987; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, **Sahih**, Münafikun 44, İstanbul, 1992.

³⁶⁸ Buhari, **Sahih**, Vudu' 32; Menakib 25.

³⁶⁹ İsrâ, 17/1.

³⁷⁰ Buhari, **Sahih**, Megazi 6; Et'ime 21

³⁷¹ Müslim, **Sahih**, Fezail 12; Tirmizi, Ebu İshak Muhammed b. İsa es-Sevri, **Sünen**, Menakib 7, İstanbul, 1992.

³⁷² Tirmizi, **Sünen**, Menakib 9.

³⁷³ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani el-Ezdi, **es-Sünen**, Diyat, İstanbul, 1992.

³⁷⁴ Enfâl, 8/17.

³⁷⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 160-163; **İlm-i Tevhid**, s. 72; Bkz. Maturidi, a.g.e, s. 256-257; Sabuni, a.g.e, s. 110.

³⁷⁶ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 342.

³⁷⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 163; **İlm-i Tevhid**, s. 72.

benzeri görülmemiş olan bir şeriat, gerçek bir medeniyet kurmuştur. Bu da büyük bir mucizedir.³⁷⁸

Bilmen, Hz. Peygamber'in bu mucizesini işlerken Hz. Muhammed'ten önceki Arap yarımadasının toplumsal durumuyla nübüvvet sonrası İslam toplumunun yapısı ve özelliklerini de gözler önüne sermektedir.

b- Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi asla ilahiyat ve nübüvvetle uğraşmadığı halde daha sonra bu konularda en sağlam ve en doğru bilgileri ihtiva eden Kur'an gibi ilahi bir kitabı tebliğ etmiştir.

Hz. Muhammed'in kırk yaşından önce ilahiyat ve nübüvvetle uğraşmaması, hatta vahyin gelmesine kadar kendisine peygamberlik verileceğinden asla haberi bile olmamıştır. Dolayısıyla kırk yaşını tamamladıktan sonra birden bire bu meselelerle meşgul olması en büyük alimleri ve filozofları hayretler içerisinde bırakacak derecede lahuti hakikatleri keşfetmesi ve açıklaması elbette ki büyük bir mucizedir.³⁷⁹

c- Risalet vazifesi uğrunda her türlü zahmetlere katlanmış, daha sonraları kendisine teveccüh eden dünyaya, devlete meyletmemiş, önceki halini devam ettirmiştir.

Bilmen bu maddeyi açıklarken de; Hz. Peygamber'in risalet görevini yerine getirirken bir çok zorluklarla, zahmetlerle karşılaştığı halde asla gevşeklik göstermemiş, devlet nasip olduğunda buna da meyletmemiştir. Hep Allah'ın kendisinden razı olacağı bir yolda yürümüştür ki bu da büyük bir mucizedir.³⁸⁰

d- Hz. Peygamber'in duaları Allah katında kabul edilmiştir.

Hz. Muhammed'in Allah Teala'dan her ne istese hemen müstecap olması onun manevi mucizelerindedir. Hz. Peygamber'in İbn Abbas için, "Allah'ım onu dinde fıkıh sahibi kıl, tevili ona öğret."³⁸¹ diye dua etmesi ve İbn Abbas'ın dinde alim olması dileği meşhurdur.³⁸²

³⁷⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 164-165.

³⁷⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 166; **İlm-i Tevhid**, s. 73.

³⁸⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 166-167; **İlm-i Tevhid**, s. 73.

³⁸¹ Hakim Nisaburi, **El-Müstedrek**, IV/688, Marifetu's-Sahabe, Hadis No: 2566., Beyrut, 1998; Er-Rudani, a.g.e., V/151, Hadis No: 8850.

³⁸² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 167-168.

e- Hz. Peygamber geçmişle ve gelecekle alakalı birtakım gaybi konulardan haber vermiştir.

Hz. Muhammed'in Allah'ın izniyle geçmişten ve gelecekte haber vermesi bir manevi mucizedir. Bilmen, haberler arasında İstanbul'un fethi, Kisra ve Kayser'in hazinelerinin müslümanların eline geçmesi, sahabeden bazılarının şehadeti gibi birçok olay vardır ve tahakkuk etmiştir.³⁸³

f- Hz. Muhammed'in risalet ve nübüvvetle gelip insanlığa Allah'ın son elçilik görevini ifa edeceği, geçmiş peygamberler tarafından kitaplarında bildirildiği, tağyir ve tahriften dolayı kitaplardan bu husus çıkarıldığı halde, yine o kitaplarda onun isminin ve vasıflarının yazılı bulunması akli ve manevi bir mucizedir.

Bilmen, Hz. Peygamber kendi ismi şerifiyle peygamberlik özelliğinin geçmiş kitaplarda ve özellikle de Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olduğunu, Ehl-i Kitap tarafından bilindiğini, davasının doğru olduğuna delil olmak üzere daima iddia etmiştir.³⁸⁴ Hatta: "*Allah'ın rahmetine kavuşacak olanlar, ümmi olan nebiyyi resule tabi olurlar.*"³⁸⁵, "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, Muhammed'i, evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar.*"³⁸⁶, "*Bildikleri zat kendilerine gelince onu inkar ettiler.*"³⁸⁷, "*...Benden sonra gelecek ve adı Ahmed olacak bir peygamberi müjdeleyin....*"³⁸⁸ ayeti kerimeleri Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olduğunu ve Ehl-i Kitap'ın bu gerçeği açıkça bildiğini beyan etmektedir.³⁸⁹

G. PEYGAMBERLERİN TAFDİLİ MESELESİ

Bütün resul ve nebiler risaletin ve nübüvvetin aslında, sıfatında eşittirler. Bundan dolayı peygamberliğin mahiyetinde bir üstünlükten ve noksanlıktan bahsedilemez.³⁹⁰

³⁸³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 168-169; **İlm-i Tevhid**, s. 73.

³⁸⁴ Bilmen, **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, I/141.

³⁸⁵ A'raf, 7/157.

³⁸⁶ Bakara, 2/146.

³⁸⁷ Bakara, 2/489.

³⁸⁸ Saf, 61/6.

³⁸⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 170-171; Hz. Peygamberin hissi ve akli mucizeleri için Bkz. Maturidi, a.g.e, s. 254-265; Sabuni, a.g.e, s. 106-113; Razi, **Muhassal**, s. 229-235; Harputi, a.g.e, s.239-249; Bahçeci, a.g.e, s. 221-268.

³⁹⁰ Şeyhzade, a.g.e, s. 49; Bahçeci, a.g.e, s. 161.

Bilmen'e göre, peygamberler arasında, nübüvvet ve risalet bakımından hiçbir fark yoktur.³⁹¹ Bu konuda hiçbirini diğerinden ayrı tutulamaz. Fakat diğer alametler ve özellikler bakımından mertebeleri farklı olduğundan aralarında üstünlük farkı vardır. Nitekim: “*İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık...*”³⁹² ayeti kerimesi buna delildir.³⁹³

Bilmen, Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden üstün ve şerefli olduğu icma ile sabittir. Fakat diğer peygamberler arasındaki üstünlük derecesini belirleyemeyiz.³⁹⁴

Bilmen, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olmasının bir çok yönden sabit olduğunu maddeler halinde şöyle açıklamaktadır:

a- Hz. Peygamber hakkında “*Seni alemlere rahmet olarak gönderdim*”³⁹⁵ buyrulmuştur. Mademki alemlere rahmettir, o halde bütün alemden de üstündür.

b- Hz. Muhammed son peygamber olması hasebiyle bütün peygamberlerin özelliklerini, güzelliklerini toplayan nurlu şeriati da şariatlerin özü olma özelliğine sahiptir ki bu da üstünlüğe delildir.

c- İslam şeriati diğer şariatlerde bulunmayan bir çok yüce hükümleri içermekle birlikte nesh edilmekten korunmuş olup insanlığın ilerlemesi için üstün değerlere sahiptir. Böyle bir şeriate sahip olan bir peygamber, şüphesiz ki diğer peygamberlerden üstündür.

d- Diğer peygamberlerin mucizeleri kendi dönemleriyle sınırlıyken, Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an kıyamete kadar devam edecektir. Mucizesinin devam etmesi üstünlüğüne bir delildir.

e- Diğer peygamberler bir kavme, bir ırka gönderilmişken, Hz. Muhammed bütün kavimlere, milletlere gönderilmiştir.

---

³⁹¹ Bilmen, **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, I/263.

³⁹² Bakara, 2/253.

³⁹³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 180; Bkz. Nesefi, Hafizuddin Ebu'l-Berekat Ahmed b. Mahmud, **Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil**, İstanbul, 1984, I/137.

³⁹⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 181.

³⁹⁵ Enbiya, 21/107.

f- Hz. Muhammed'in ümmeti en üstün ümmettir. Haklarında “*Siz en hayırlı ümmetsiniz.*”³⁹⁶ buyrulmuştur. Ümmetin üstünlüğü ise tabi oldukları peygamberlerin üstünlüğüne delalet eder.

g- Hz. Peygamber bütün doğu ve batıya gönderilmiş olduğundan sahip olduğu ilim hazinesi ve hikmet de o nisbette geniştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed ile sadece bir kavme veya bir millete gönderilen diğer peygamberlerin nail oldukları ilahi bilgiler, şer’i hakikatler eşit olamayacağından üstünlük itibariyle mertebeleri de eşit olamaz.³⁹⁷

---

³⁹⁶ Al-i İmran, 3/110.

³⁹⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 181-182.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRET

A. AHİRET İNANCI

Ahret inancı, ibtidai kavimler dahil tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir.³⁹⁸ Bu inanç bütün milletleri meşgul etmiş, yığınlarca itikat doğurmuştur. Bütün peygamberler de o hayatı ümmetlerine anlatmışlar ve dehşetinden sakındırmışlardır.³⁹⁹ İslam Dininde de Kur'an'ın sunduğu tevhit sisteminin iki ana unsuru bulunmaktadır. Birincisi Allah'ın varlığı ve birliği doktrini, ikincisi ahirete iman, yani ölümlle başlayan bu dünyada yapılan iyi ve kötü bütün eylem ve davranışların değerlendirileceği ve ona göre bireyin mutlu veya mutsuz bir hayat süreceği diğer bir dünyanın varlığına iman doktrinidir. Bu sebepten İslam Dini bu geçici dünya hayatının arkasında ebedi bir hayatı inancın en temel esaslarından biri olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁰

Akıl, ölümden sonraki hayatı düşünce kanunları ile anlatmaktan acizdir. Özellikle, deneysel bilimlerle iştigal eden bilim adamları deneylerle bu alemi ilmi kayıtlara geçirme imkanları yoktur.⁴⁰¹ Ancak insanın ölüm sonrası durumu, vahiy ile bilinebilecek konular arasında yer alır ve mahiyetinin bilinmesi için vahyin açıklamasına ihtiyaç vardır. Felsefe alanında her ne kadar insanın ölümden sonraki durumu ile ilgili çeşitli öğretiler geliştirilmişse de, bu öğretiler ilahi dinlerde ahiret fikrini içermezler.⁴⁰²

Ahiretin varlığı aklen caiz, mümkün ve naklen sabit ve gerçektir.⁴⁰³ Bu nedendir ki öldükten sonra tekrar hayata dönüş, varlığı konusunda şeriatlerin ittifak ettiği ve ulemaya göre de hakkında burhanlar bulunan hususlardandır. Şeriatler sadece, ahiret hayatının mevcudiyetinin sıfatı ve keyfiyeti meselesinde

³⁹⁸ Topaloğlu, Bekir, “Ahiret maddesi” D.İ.A., İstanbul, 1988, I/543.

³⁹⁹ Selvi, a.g.e, s. 108.

⁴⁰⁰ Özarıslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, Konya, 2001, s. 15.

⁴⁰¹ Akkad, a.g.e, s. 86.

⁴⁰² Yar, Erkan, **Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu**, Ankara, 2000, s. 165.

⁴⁰³ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 395.

ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf sadece, sözkonusu gaib halin halka temsil ve tasvirle anlatılması için gösterilen (maddi, hissi, cismani vb.) şahid şeylerdedir.⁴⁰⁴

Klasik kelim kitaplarında öldükten sonra tekrar hayata dönüş meselesi yani “mead” sem’iyyat başlığı altında işlenmişse de,⁴⁰⁵ Ömer Nasuhi Bilmen böyle bir başlık kullanmamaktadır. Zaten söz konusu meselenin kelim kitaplarında akli açıdan ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, daha çok İbn Sina’nın tesiriyle olmuş ve Gazali sonrası dönemde de yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰⁶

Bilmen ahiret bölümünü işlerken özellikle Kur’an ayetlerinden yola çıkarak konuları işlemeye çalışmıştır. Ahirete imanla başlayan ahiret konularına kendine özgü metoduyla meseleleri her hangi bir tasnife tabi tutmadan, Ehl-i Sünnet’in görüşleri doğrultusunda halkın anlayabileceği bir şekilde ayrıntıya girmeden birkaç cümleyle açıklamıştır. Bilmen aynı zamanda ruh konusunu da ahiret başlığı altında incelemiştir.

Ahiret; ölümden sonra ebedi hayat için diriliş, mahşerdeki diriliş ile başlayarak sonsuz devam edecek olan hayat diye tarif edilir. Bu tarife göre ölümler mahşerdeki diriliş arasında insanın kalacağı yer olan kabir ve berzah alemi, ahiretten ve dünyadan ayrı bir alem olarak düşünülmektedir.

İki şey arasındaki engel, mania,⁴⁰⁷ hail ve ayırıcı hudut gibi manalara gelmektedir. Buna göre dünya hayatı ile ahiretteki ebedi hayat arasını ayırma⁴⁰⁸ özelliğinden dolayı kabir hayatına, berzah hayatı ismi verilmiş ve bu alem, yani berzah alemi, dünya ile ahiretten ayrı düşünülmüştür.⁴⁰⁹

Bilmen’e göre kabir ahvali, insanın ötesinde başka bir deyişle insanın maddi ölçü ve duyularla idrakinin mümkün olmadığını ve maddi ölçülerle izah edilemeyecek konular arasında yer almakla birlikte,⁴¹⁰ kabirde vaki olacak sualden ve

---

⁴⁰⁴ İbn Rüşd, a.g.e, s. 348.

⁴⁰⁵ Bkz. İci, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, **el-Mevakıf**, Beyrut, Tsz., s. 371; Taftazani, **Şerhu’l-Mekasid**, cilt5/82; Cürçani, **Şerhu’l-Mevakıf**, VIII/289.

⁴⁰⁶ Aydın, a.g.e, s. 240.

⁴⁰⁷ Cürçani, **Tarifât**, s. 69; İsfehani, **el-Müfredât**, s. 43; Gökçe, Cüneyt, **“Berzah maddesi”** D.İ.A., İstanbul, 1992, V/525.

⁴⁰⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 247.

⁴⁰⁹ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 397; Gökçe, **“Berzah maddesi”**, V/525.

⁴¹⁰ Yeşilyurt, **Ebu’l-Berekat en-Nesefi ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, s. 238.

ölünün kabirde amellerine göre nimetlendirilmesi ve azaplandırılmasından ibaret-
tir.⁴¹¹

Kabir ahvali de dahil, ölümden sonraki haller gayba ait meseleler olduğundan akıl ve duyularla hüküm verme, bilgi edinme imkanı olmayan bu gibi konularda ancak Allah ve peygamberinin haber vermesiyle bilgi sahibi olunabilir. Hatta bazen onalar tarafından haber verilenlerin de mahiyet ve keyfiyetinin tam olarak anlama imkanına sahip olmayabiliriz. Böyle zamanlarda aklın görevi, verilen haberin doğru olup olmadığını araştırmak, doğru ise olduğu gibi inanmak ve kabul etmektir.⁴¹²

Bilmen'e göre hayatı son bulan bir kişi ister bir kabre defnedilsin, ister denize atılsın, isterse de hayvanlar tarafından parçalansın mutlaka münker ve nekir adındaki melekler tarafından Rabbinden, peygamberinden, dininden sorguya çekilecektir. Ancak peygamberlerle, akıl-baliğ olmamış çocuklar bu sorgu ile sorgulanmayacaklardır.⁴¹³

Bilmen, Allah Teala, ölen kişinin bedeninde lezzet ve acıyı anlayacak kadar bir çeşit canlılık ve hayat yaratır. Ölen kişinin bu şekilde ya nimetler içinde ya da azap içinde olması mümkündür. Bu hayat şekli, ruhun bedene geri dönmesi, ölünün kabirde hareket etmesini, darlanmasını, kendisine azap ve sevap eserinin görülmesini gerektirmez.⁴¹⁴

Kabir ahvalini teşbih suretiyle açıklamaya çalışan Bilmen, berzah hallerini, dünya ahvaline tamamen kıyas etmenin doğru olmadığını belirtir. Biz kabir ahvalinin gerçekleştiğine inanmakla birlikte, ölümden sonra meydana gelecek olan azap ve nimetin mahiyeti ve keyfiyeti hakkındaki özellikleri Allah'a bırakırız.⁴¹⁵

B. AHİRET HALLERİ:

Buraya kadar bahse konu olan kabir veya berzah konuları da ahiret hallerinden sayılabilir. Çünkü bunlar da ölümden sonrasını ilgilienmektedir. Müellif Ömer

---

⁴¹¹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 247.

⁴¹² En-Nesefî, Ömer, *Metn-i Akaidi Nesefî*, (Çev. Bekir Sırmabıyıkoglu), İstanbul, Trs., s. 65.

⁴¹³ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 247; *İlm-i Tevhid*, s. 77.

⁴¹⁴ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 248.

⁴¹⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 248.

Nasuhi Bilmen, böyle bir sınıflandırmaya gitmeden doğrudan konuları işlemektedir. Kitapların verilmesi, amellerin tartılması, sual, hesap, şefaatin kabulü ve cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme dahil edilmesi gibi haller bu kısma girmektedir. Bunlardan her biri aklen mümkün olduğu gibi şer'i nakil bakımından da varid olmuştur. Dolayısıyla bunları tasdik edip bunlara inanmak vaciptir.⁴¹⁶

a. Diriliş (Ba's): Ba's lügatte göndermek, dirilmek manalarına gelir.⁴¹⁷ İstılahta ise, yaratılmış olan varlıkların kıyamet gününde yeniden oluşacak olan cesetleriyle, kendilerine ait olan ruhların tekrar alakalanması, beraber olmasıdır.

İman esasları arasında "Ba'su ba'de'l-mevt: Ölümünden sonra diriliş" akidesi şeklinde yer alan ba's, bütün semavi dinlerde inanılması istenen esaslardan biridir. Çünkü ba's, ahiret inancının temelini oluşturur.⁴¹⁸

Bu olaya neş'et-i uhra ve haşr-ı cismani tabirlerinin de kullanıldığını belirten Bilmen, insanların öldükten sonra diriltileceklerinin ve ardından da sorgulanacaklarını Kur'an'dan ayetler sunarak ortaya koymaktadır. "*Kıyamet günü muhakkak gelecektir, onda şüphe yoktur ve muhakkak ki Allah Teala kabirlerde bulunanları diriltecektir.*"⁴¹⁹ "*Şüphesiz Kıyamet günü tekrar diriltileceksiniz.*"⁴²⁰ Ancak Bilmen, dirilişin cismani mi, ruhsal mı yoksa her ikisiyle mi olacak kısmına girmektedir.

b. Amel Defterlerinin Verilmesi: Dünyada iken her insanın yaptığı güzel ve çirkin amellerin hafaza denilen meleklerin yazdığı amel defterlerinin verilmesidir.⁴²¹ Kıyamet gününde amel defterlerinin okunması haktır. Zira Yüce Allah, "*Kıyamet günü herkes için bir kitap çıkaracağız ki açılmış olarak önüne konulacak*"⁴²² buyurmuştur. Buradaki defter (kitap) sözünden maksat, insanlara ait sevap

---

⁴¹⁶ Harputi, a.g.e, s. 270.

⁴¹⁷ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 413; en-Neseffî, Ömer, a.g.e, s. 78.

⁴¹⁸ Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 413; en-Neseffî, Ömer, a.g.e, s. 78.

⁴¹⁹ Hacc, 22/7.

⁴²⁰ Mu'minun, 23/16.

⁴²¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 245; **Büyük İslam İlmihali**, s. 39.

⁴²² İsra, 17/13

ve günahların üzerinde tespit edildiği şeydir. Kur'an'ın haber verdiği üzere⁴²³ bu defterler mü'minlere sağ, kafirlere sol ve arkalarından verilecektir.⁴²⁴

Bilmen, amel defteri denilen bu kitapların dünyadaki kitaplara benzer olmayacağını ve bunların gerçek şeklinin ve keyfiyetinin Allah tarafından bilineceğini belirtir.⁴²⁵

c. Mizan: Mizan hakır⁴²⁶ (amellerin tartılması ve terazi) ve amellerin miktarının bilinmesini temin eden bir adalet ölçüsüdür ki, bununla amellerin iyi ve kötü miktarı anlaşılabilir olur.⁴²⁷ Bunun aracılığıyla yeniden hayat bulup kalkacak insanların dünyada iken yapmış oldukları amelleri ölçülecektir. Böylece hayırlı amelleri galip olanlara kitapları sağ taraftan verilerek büyük bir kurtuluşa nail olacaklardır. Kötü amelleri galip gelenlere de kitapları sol taraflarından verilerek büyük bir hüsrana uğrayacaklardır.⁴²⁸ Nitekim Kur'an'da: “ *O gün (amelleri tartacak) terazi hakır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar ayetlerimizi inkar ettiklerinden dolayı onlar kendilerini ziyana sokanlardır.*”⁴²⁹

Allah Teala'nın adaletinin gerçekleşmesine araç olacak olan bu mizanın mahiyeti ve amellerin bu terazilerde tartılmasının keyfiyeti ancak Allah tarafından bilinebilir.⁴³⁰

Aynı zamanda Bilmen, bu muhasebeden peygamberlerin, şehitlerin ve sıddıkların müstesna olduklarını da belirtir.⁴³¹

d. Sual: Ehl-i Sünnet alimlerince hak ve vuku bulacak olan sual,⁴³² ahiret gününde mekandan münezzeh olan Allah'ın dilediği şeyleri kullarından sorması demektir.⁴³³

⁴²³ Hakka, 69/19-25; İnşikak, 84/7-10.

⁴²⁴ Sabuni, a.g.e, s. 178; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 256.

⁴²⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 245.

⁴²⁶ Ebu Hanife, a.g.e, s. 58; Sabuni, a.g.e, s. 78; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 255.

⁴²⁷ Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, s. 40; Bkz. Eş'ari, **Makalatü'l-İslamiyyin**, II/164-165; Sabuni, a.g.e, s. 78; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 255.

⁴²⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 245; **İlm-i Tevhid**, s. 78.

⁴²⁹ A'raf, 7/8-9.

⁴³⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 178; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 255.

⁴³¹ Bilmen, **İlm-i Tevhid**, s. 78.

⁴³² Sabuni, a.g.e, s. 177.

⁴³³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **Büyük İslam İlmihali**, s. 40.

Bilmen'e göre, bu büyük mahkemede bütün yaratılmışlar amellerinden dolayı sorguya çekilecek ve böylece Allah'ın mutlak adaleti en üstün şekilde gerçekleşmiş olacaktır.⁴³⁴

e. Sırat: Cehennem üzerinde kurulmuş, son derece ince ve keskin bir köprüdür.⁴³⁵ Bütün insanlar dünyadaki mertebelerine göre bu köprüden geçeceklerdir. Bunun üzerinden ümmetin büyükleri, şimşek gibi geçerlerken, diğer müminler de, işledikleri salih amellerine uygun bir şekilde geçerler. Kafirler ve dinsizler, bir de affedilmeyen günahkar müminler bu köprüden geçmeye gücü yetmeyecek, cehenneme düşeceklerdir.⁴³⁶ Nitekim bir ayeti kerimede : “*sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükmüdür.*”⁴³⁷

Bilmen'e göre, sıratın (kıldan ince, kılıçtan keskin) oluşuna dair rivayetler,⁴³⁸ bu köprüünün üzerinden geçmenin çok zor olmasından kinayedir.⁴³⁹

f. Havz: Ahiret gününde Allah tarafından Hz. Peygamber'e ihsan edilecek olan çok geniş bir havuzdur. Mü'minler süttten beyaz, misk kokusundan daha güzel kokulu olan bu havuzun suyundan içerek, kendilerindeki şiddetli ateş yangınına bununla dindireceklerdir. “Biz sana kevseri verdik.”⁴⁴⁰ ayeti kerimesi bir çok tefsir alimi tarafından kevser havuzu olarak tefsir edilmiştir.⁴⁴¹

g. Şefaât: Şefaât, resuller, nebiler, alimler ve Allah'ın izin vereceği kimsele-
rin, yine Allah'ın izniyle müminlerden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah katındaki derecelerinin yükseltilmesini talep etmeleridir.⁴⁴²

Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin şefaât edemeyeceğini belirten Bilmen, Allah'ın izin vermediği hiç kimse için de şefaât edilemez.⁴⁴³ Nitekim Kur'an'ı Kerimde şöyle buyrulmuştur: “*Hiçbir şefaâtçi yoktur ki, O'nun izni olmadan şefaât*

⁴³⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246.

⁴³⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **İlm-i Tevhid**, s. 80; Sabuni, a.g.e, s. 178; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 257; Harputi, a.g.e, s. 286.

⁴³⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **Büyük İslam İlmihali**, s. 40; Cürçani, **Şerhu'l-Mevakif**, VIII/321.

⁴³⁷ Meryem, 19/71-72.

⁴³⁸ Eş'ari, **Makalat**, II/164.

⁴³⁹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 247.

⁴⁴⁰ Kevser, 108/1.

⁴⁴¹ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, VIII/4104; **İlm-i Tevhid**, s. 79.

⁴⁴² Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **İlm-i Tevhid**, s. 79; Gölcük-Toprak, a.g.e, s. 423.

⁴⁴³ Bilmen, **Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, III/1359.

edebilsin.”⁴⁴⁴ “Ogün Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.”⁴⁴⁵

Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: “Şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenleredir.” buyurarak büyük günah işlemiş olan müminlerden bazılarına şefaet edeceğini haber vermiştir. Bununla birlikte peygamberimizin bir de şefaet-ı uzması olduğunu belirten Bilmen, bu, mahşerde toplanan ve o günün sıkıntıları içinde bulunan insanlığın bir an önce hesaba çekilmesi için peygamber efendimizin bütün insanlığa şefaet etmesidir.⁴⁴⁶

h. Cennet-Cehennem: Cennet, “örtmek, gizlemek” anlamındaki “*cenn*” kökünden isim olup, “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” manalarına gelir.⁴⁴⁷ Cennet, akle hayale gelmeyen dünya nimetleri ile asla kıyaslanmayan, cismani ve ruhani bir çok nimet ve lezzetleri olan ve sekiz tabakaya ayrılmış bir mekandır.⁴⁴⁸

Cehennem ise, Arapça’da “derin kuyu, hayırsız, uğursuz” anlamlarına gelir.⁴⁴⁹

Kur’an çeşitli vesilelerle cennet nimetlerinden ve cehennem azabından bahsederken, bunu insana bütün yönleriyle arz etmiştir. İslam literatüründe gerek Kur’an ve Sünnet’te yer alan, gerekse bunlara dayanan veya başka etkilerle oluşan cennet ve cehennem tasvirleri oldukça zengindir. Cennet ve cehennem için bir çok isimler kullanılmakta, cennetlik ve cehennemliklerin durumu, cennet ve cehennemdeki yaşayışları anlatılmaktadır.⁴⁵⁰

Bilmen, bu konuda cennet ve cehennemin mevcut olup olmadığı, cennet nimetinin ve cehennem azabının dünya nimetine ve azabına kıyaslanamayacağını ve cennet ile cehennemin nassla sabit olduğu gibi fen bilimlerine de aykırı olmadığı konuları üzerinde durur.

---

⁴⁴⁴ Yunus, 10/3.

⁴⁴⁵ Taha, 20/109.

⁴⁴⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 246; **İlm-i Tevhid**, s. 80.

⁴⁴⁷ İsfehani, **Müfredat**, s. 98; Topaloğlu, Bekir, “**Cennet maddesi**”, D.İ.A., İstanbul, 1993, VII/374.

⁴⁴⁸ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 247.

⁴⁴⁹ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**; Harman, Ö.Faruk, “**Cehennem maddesi**” D.İ.A., İstanbul, 1993, VII/225; Ayrıca İsfehani, bu kelimenin Farsça “*Cihnam*” kelimesinden türemiş olduğunu belirtmektedir bkz. İsfehani, **Müfredat**, s. 102.

⁴⁵⁰ Topaloğlu, “**Cennet maddesi**”, VII/376-377.

Cennet ve cehennem halen mevcut olup-olmadığı inanç açısından her hangi bir problem taşımamakla birlikte, kelim kitaplarında ele alınıp tartışılmıştır.⁴⁵¹ Bilmen de; cennet ve cehennem şu anda var olduğuna ve cennet ve cehennem ehlinin buralarda ebediyyen kalacaklarına “*muttakiler için hazırlandı.*”⁴⁵² “*Kafirler için hazırlandı.*” “*Orada ebedi kalıcıdırlar.*” gibi bir çok Kur'an ayeti delalet etmektedir.⁴⁵³

Cennet ve cehennem hiçbir zaman yok olmayacakları gibi buralardaki insanlar da fenaya uğramayacaklardır diyen Bilmen, bir mümin cennette ebediyyen ilahi nimete kavuşacak, bir kafir ise cehennemde sonsuza dek azap görecektir. Çünkü bunlar hakkında kendi itikatlarına göre davranılacaktır.⁴⁵⁴

Bilmen'e göre, cennet nimetleri sadece isim bakımından dünya nimetlerine benzer ama yapıları çok farklıdır. Yoksa sonsuzluk ve mutluluk yeri olan cennet nimetleri ile yokluk yeri olan dünya nimetleri eşit olur mu? Ancak Kur'an'ı Kerim bir çok yüce hakikatleri insanların anlayabileceği şekilde açıklamaktadır.⁴⁵⁵

Cehennem azabına gelince, şüphesiz ki bu da dünya azabına kıyaslanamaz. Cehenneme gireceklerin karşılaşacakları cismani ve ruhani azabın şiddet derecesini düşünmek bile insanın tüylerini ürpertir diyen Bilmen, küfür halindeyken ölenler ebediyyen cehennem azabına uğrayacaklardır. Asi olan müminler bir süre kaldıktan sonra Allah'ın mağfireti ile cennete gireceklerdir. Bunların cehennemde görecekları azap nisbeten daha hafif olacaktır.⁴⁵⁶

Eski bilginlerin kainatı çok sınırlı bir halde düşündüklerini belirten Bilmen, bu bilginlere göre dünya, alemin merkezi idi ve tüm gökyüzü, yeryüzü kendisini kuşatan bir su ile kaplı, bütün yıldızlar gökyüzünde merkezlerine yerleştirilmiş, bunların dışında ise başka alemler yoktu. İşte kainatı böyle hayal edenler için, normal olarak Kur'an'ı Kerim'in haber vermiş olduğu cennet ve cehennem için elbette, anlayışları kadar dar dünyalarında boş yer olmayacaktır. Acaba bugün

---

⁴⁵¹ Gölcük, “**Cehennem**” Maddesi, D.İ.A., VII/228.

⁴⁵² Al-i İmran, 3/133.

⁴⁵³ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 260; Bkz. Sabuni, a.g.e, s. 178; Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, s. 258; Harputi, a.g.e, s. 283-284.

⁴⁵⁴ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 260.

⁴⁵⁵ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 261.

⁴⁵⁶ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 261.

teknik ilmin bu derece yükselmesiyle beraber Şu kocaman kainatı meydana getiren milyarlarca üstün parçalardan her birinin varlığını, nasıllığını, boyutlarını tamamı ile keşfetmek mümkün olmuş mudur? Bir Şeyi görmemek o Şeyin yok olmasını mı gerektirir? Bununla birlikte cennet ve cehennemini yerini tayin konusunda kesin bir delil olmadığı için biz bu yönünü Cenab-ı Mevla'nın yüce ilmine bırakırız.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁷ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 262.

SONUÇ

Türk Milleti İslamiyet'e girişiyle birlikte sadece kendisini İslam'a teslim etmemiş, aynı zamanda bütün gücü ve ruhuyla bütünleşmiş olduğu bu inanç sistemine çok değerli hizmetler ifa etmiş olmakla beraber büyük ilim adamları da yetişirmiştir.

İşte bu ilim adamlarının son halkalarından biri de Ömer Nasuhi Bilmendir. 20. yy.'da yaşamasına rağmen hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmeye vakfetmiş, İslam ilimlerinin Ahlak, İbadet, İtikat, Hadis, Tefsir, Hukuk gibi hemen her alanında eserler vermiştir. Her ne kadar güçlü olduğu alan Fıkıh gibi görünüyorsa da bu alanda ki başarısı Kelam'a ve Tefsir'e de yansımıştır.

Bilmen'in Kelami görüşlerindeki asıl düşünce Muvazzah İlm-i Kelam adlı eserindeki belirttiği gibi "Ümmetin fertlerinin maneviyatını yükselmek, hakikatleri araştırmakta bulunan genç fikirleri aydınlatmak, insan topluluklarının ruhî ihtiyaçlarını doyumak" ve Ehl-i Sünnet inancını geliştirmeye yöneliktir.

Bilmen'in bu tarzından dolayı nakilci ve çok klasik olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ancak bu konuda Ergün Göze gibi düşünmek kanaatindeyiz. "Belki sadece nakildi, ama bir sarayı, restore edilecek bir abideyi kılına hanel getirmeden nakledecek eşi bulunmaz çapta bir 'cereskal' gibi nakil... şu kadarını söyleyeyim ki onların üzerinde kafa yordukları konuları değil nakledebilmek için, bir an olsun, bir an olsun anlayabilmek için dahi bu günün standartlarından üstün anlayış ve zühd gereklidir.

Bilmen kısır Kelami münakaşalara, maksatsız tartışmalara girmeden Ehl-i Sünnetin inanış biçimini net bir şekilde ortaya koymuştur. Aynı zamanda Bilmen'in Kelami görüşleri Maturidi ekolünün düşüncelerini de derli toplu olarak aksettirmektedir.

Kelamın bütün konularına temas eden Bilmen, konuları bir takım alt boşluklara ayırarak sistemli bir şekilde ele almış ve problemleri tartışırken istidlallerde bulunmuştur.

Kültür tarihimizde dşnrlerimizin önemli bir payı olduğu gibi ağdaş uygarlığın üstüne yükselmede bu dşnrlerimizin hakkıyla tanınmasının ve anlaşılmasının da büyük bir payı vardır. Kültür varlığımızın yağmalandığı, dşnrlerimizin eserlerinin tozlu raflarda çürümeye terk edildiği, popülaritesinin önemini yitirdiği, böyle bir zamanda bu çalışmamızla bu dşnrlere hak ettiği önemin verilmesini istiyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLHAMİT, İrfan,

İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları (Tercüme: M.Saim yeprem),
İstanbul, 1994.

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul, trs.

AKBULUT, Ahmet,

Nübüvvet Meselesi Üzerine, Ankara, 1992.

ALBAYRAK, Sadık,

Son Devir Osmanlı Uleması, 1996.

ALİYU'L-KARİ,

Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, Beyrut, 1984.

ATAR, Fahrettin,

Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Fıkıh İlmindeki Yeri-Fıkha Hizmetleri,
Erzurum Kalkınma Vakfı (Er-Vak), Anma Toplantıları II, 2004.

ATAY, Hüseyin,

İslam'ın İnanç Esasları, Ankara, 1992.

AYDIN, Mehmet,

Din Felsefesi, İzmir, 1999.

BAHÇECİ, Muhittin,

Ayet ve Hadislerle Peygamberlik ve Peygamberler, İstanbul, 1977.

BAKILLANİ, Kadı Ebi Bekr Muhammed,

Kitabu't-Temhid, (Tah.: İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1993.

BALJON, J.M.S,

Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler, (Çeviren: Şaban Ali Düzgün), Ankara,
1994.

BİLMEN, Ahmet Selim,

Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar, İstanbul, 1975.

BİLMEN Ömer Nasuhi,

Tabakatu'l-Müfessirin, (Yayınevi'nin Notu), İstanbul, 1974. Ömer Nasuhi,
Muvzzah İlm-i Kelam, İstanbul, 1959.

- Muvazzah İlm-i Kelam**(Sadeleştiren: K. İsmail Paçacı), İstanbul, 2000.
- Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, İstanbul, trs.
- Mülehhas İlm-i Tevhid Akaidi İslamiye**, İstanbul, trs.
- Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, İstanbul, 1964.
- Büyük İslam İlmihali**, İstanbul, 1962.
- BUTİ, Said Ramazan,
Yaratıcının Varlığı, Yaratılanın Görevi, (Çeviren: Mehmet Yolcu, Hüseyin Altınalan), İstanbul, 1986.
- CANDAN, Canan,
Ömer Nasuhi Bilmen'in İlmî Kişiliği ve "Hukuk-ı İslamiyye Kamusu" Adlı eserinin Tahlili (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001.
- CÜRCANİ, S. Şerif,
Şerhu'l-Mevakif, Mısır, 1907.
et-Tarifât, (Tah. Abdurrahman Umeyra), Beyrut, 1987.
- CÜVEYİNİ, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meani,
Kitabu'l-İrşad, (Tah.: Esad Temim), Beyrut, 1992.
- ÇELEBİ, İlyas,
İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri, İstanbul, 2000.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah,
İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri, Ankara, 1987.
Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü, 1924-1989, Ankara, 1989.
- Diyanet İlmî Dergi**, XXXIX, sayı:2, Ankara, 2003.
- EBU DAVUT, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani el-Ezdi,
Es-Sünen, İstanbul, 1992.
- EROĞLU, Ali,
Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme, Erzurum Kalkınma Vakfı (Er-Vak), Anma Toplantıları II, 2004.
- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasen,
Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi a'la Ehli'z-Zeyği ve'l-Bid'a (Tah: Richard Mearth), Beyrut, 1952.

- Makalatü'l-İslamiyyin**, (Tah: Muhamet Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, 1990.
- Fetevay-ı Hindiyye Ansiklopedik İslam Fıkhı**, (Yayına Hazırlayan: İsmail Karakaya), Ankara, 1988.
- GAZALİ, Ebu Hamid,
el-Munkizu mine'd-Dalal, Beyrut, 1991.
Kitabu'l-Erbain, Mısır, 1328h.
- GÖKÇE, Cüneyt,
“**Berzah maddesi**” D.İ.A., İstanbul, 1992.
- GÖLCÜK, Şerafeddin-Toprak, Süleyman,
Kelam, Konya, 1996.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah,
Kapanış Konuşması, Erzurum Kalkınma Vakfı, (Er-Vak) Anma Toplantıları II, 2004.
- EBU HANİFE, Numan b. Sabit,
Fıkhü'l Ekber, (Çeviren: Mustafa Öz: **İmam-ı Azam'ın Beş Eseri**), İstanbul, 1992.
el-Fıkhü'l-Ekber (Aliyu'l-Kari Şerhiyle), Beyrut, 1984.
- HARMAN, Ö.Faruk,
“**Cehennem maddesi**” D.İ.A., İstanbul, 1993.
- HARPUTİ, Abdullatif,
Tenkihu'l Kelam Fi Akaid-i Ehli'l İslam, (çeviren: İbrahim Özdemir, Fikret Karaman), **Kelami Perspektiften İslam İnanç Esasları**, Elazığ, 2000.
- IŞIK, İhsan,
Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, Ankara, 2001.
- İBN Rüşd,
Faslu'l Makal el-Keşf an Minhaci'l-Edille, (Hazırlayan: **Süleyman Uludağ, Felsefe-Din İlişkileri**), İstanbul, 1985.
- İBNU'L-MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemâluddin,
Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1990.

İBNİ SİNA, Ebu Ali el-Hüseyin,

İsbatu'n-Nübüve, (Çev: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu), Peygamberlerin Peygamberliklerinin İsbatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale, Ankara, 2004.

Eş-Şifa, İlahiyat, (Çev: Ekrem Demirli, Ömer Türker), İstanbul, 2005.

İCİ, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed,

el-Mevakif, Beyrut, trs.

İSFEHANİ, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed,

el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an, (Tahkik: Muhammed Seyyid Geylanî), Beyrut, trs

İZMİRLİ, İsmail Hakkı,

Yeni İlm-i Kelam, (Hazırlayan: Sabri Hizmetli), Ankara, 1981.

KADI Abdulcebbar,

Şerhu Usuli'l-Hamse, Beyrut, 1988.

KARDEŞ, Mehmet,

Büyük İslam ve Tasavvuf Alimleri, İstanbul, 1993.

KIYICI, Selahattin,

Ömer Nasuhi Bilmen'in Bazı Makaleleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, 2000.

el-KİNDİ, Ebu Yusuf Yakub İbn İshak,

Felsefi Risaleler, (Çeviri ve İnceleme: Mahmut Kaya), İstanbul, 1994.

KOÇYİĞİT, Talat,

Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara, 1989.

KOMİSYON,

Türkler, Ankara, 2002.

MATURİDİ, Ebu Mansur,

Kitabu't-Tevhid, (Tercüme: Bekir Topaloğlu, **Kitabu't-Tevhid** Tercümesi), Ankara, 2002.

MAVERDİ, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed,

A'lamu'n-Nübüvve, (Tah: Muhammed Ş. Sukkar), Beyrut, 1992.

- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac,
Sahih, İstanbul, 1992.
- NARMANLIOĞLU, Sayıl,
Kar'a İz Bırakanlar, Erzurum, 2003.
- NESEFİ, Ebu'l-Berakat Ahmed b. Mahmud,
el-Umde fil-Akaid, (Çeviren: Temel Yeşilyurt, **İslam İnancının Ana Umdeleri**),
Malatya, 2000.
- NESEFİ, Ömer,
Metn-i Akaidi Neseфи, (Çev. Bekir Sırmabıyıkoglu), İstanbul, Trs.
- NESEFİ, Hafızuddin Ebu'l-Berekat Ahmed b. Mahmud,
el-İ'timad fi'l-İ'tikad, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No:3085.
Medarikut'-Tenzil ve Hakaiku'te'vil, İstanbul, 1984.
- ÖZARSLAN, Selim,
Maturidi Kelamcısı İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri, Elazığ, 2002.
İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi, Konya, 2001.
- ÖZLER, Mevlüt,
İslam Düşüncesinde Tevhid, İstanbul, 1995.
Razi, Fahru'd-Din Muhammed B. Ömer B. Hüseyin,
El-Muhassal, (Çeviren: Hüseyin Atay, Kelam'a Giriş), Ankara, 2002. **Peygam-berlerin Masumiyeti**, (Çeviren: Hasan Fehmi Ulus), İstanbul, 1986.
Mealimu Usuli'd-Din (Çev: Nadim Macit, **İslam İnancının Ana Konuları**)
Erzurum, 1996.
- RUDANİ, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman,
Cemu'l-Fevaid min Cami'l-Usul ve Mecmai'z-Zevaid, İstanbul, trs.
- SABUNİ, Nureddin,
Maturidiyye Akaidi, (Araştırma ve notlar ilavesiyle tercüme eden: Bekir Topaloğlu), Ankara, 1998.
- Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, İstanbul, 1996.
- SELVİ, Dilaver,
Ehl-i Sünnet İnancı, Ankara, 2001.

SÖNMEZ, Bülent,

Peygamber ve Filozof, Ankara, 2002.

ŞEYHZADE Abdurrahim,

Nazmu'l-Feraid, Mısır, 1317h.

TAFTAZANİ, Mes'ud b. Ömer b. Abdullah Saduddin,

Şerhu'l-Mekasid, (Tah: Abdurrahman Umeyra), Beyrut, 1989.

Şerhu'l-Akaid (Tah: Ahmed Hicazi es-Seka) Kahire, 1988.

Şerhu'l-Akaid (Haz. Süleyman Uludağ, **Kelam İlmi ve İslam Akaidi**) İstanbul, 1991.

TAYLAN, Necip,

Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, İstanbul

TİRMİZİ, Ebu İshak Muhammed b. İsa es-Sevri,

Sünen, İstanbul, 1992.

TOPALOĞLU, Bekir,

İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib),

Ankara, 1995

“**Cennet maddesi**”, D.İ.A., İstanbul, 1993.

YAR, Erkan,

Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara, 2000

YAVUZ, Salih Sabri,

İslam Düşüncesinde Nübüvvet, İstanbul, trs.

YEŞİLYURT, Temel,

Ebul Berekat en-Nesefti ve İslam Düşüncesindeki Yeri, Malatya, 2000.

Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu, Malatya, 2001.

YURDAGÜR, Metin,

“**Fetret Maddesi**”, D.İ.A., İstanbul, 1995.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I, 438

VAKKASOĞLU, Vehbi,

Osmanlıdan Cumhuriyet İslam Alimleri, İstanbul, 1994.

YARAN, Rahmi,

“**Bilmen**” maddesi, D.İ.A., İstanbul, 1992.

YAVUZ, Hulusi,

Osmanlı Devleti ve İslamiyet, İstanbul, 1991.

YILDIRIM, Suat,

Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme,

Yeni Ümit, sayı:50, Ekim-Kasım-Aralık 2000.

ÖZGEÇMİŞ

01.04.1976 tarihinde Elazığ'ın Baskil ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da okudum, 1996 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdim. 2001 yılında ilahiyat fakültesinden mezun oldum. 2002 yılında aynı Fakültenin Temel İslami Bilimler Bölümünün Kalam Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladım.